Lucio Lombardo Radice

EDUCAȚIA MINȚII

Scanned with OKEN Scanner

Prezentînd cititorilor români o carte a lui Lucio Lombardo Radice şi mai ales una despre educaţia intelectului, s-ar fi cerut, poate, să discutăm mai pe larg despre însăşi inteligenţa autorului, care îmbină ascuţimea, pătrunderea, supunerea la obiect, logica impecabilă cu ironia şi chiar cu umorul. Mai interesant ni se pare să stăruim însă asupra faptului că reflecţiile şi constatările ce aşteaptă să fie citite se sprijină în cea mai mare parte pe experienţa personală a celui ce le-a scris, un teoretician strălucit şi un părinte exemplar care a ştiut — ajutat, firesc şi de fondul fericit al celor direct implicaţi — să-şi formeze o familie exemplară. S-ar mai cuveni să se sublinieze că în viaţa sa de familie ca şi în cartea ce ne stă înainte, dealtfel, L. Lombardo Radice nu priveşte lucrurile de la înălţimea şi cu morga profesorului de pedagogie. Lucid, realist, străin de orice rigiditate dogmatică, el se arată preocupat în primul rînd de modalităţile elementare prin care se poate ajunge la stabilirea unor raporturi intelectuale corecte între copil şi mediul lui de viaţă fizic şi social. În prima parte a volumului, interesul autorului se îndreaptă vădit spre posibilităţile de care dispune părintele în încercarea lui de a-l ajuta pe copil să cunoască mediul, să-l evalueze şi să se adapteze potrivit cu viziunea pe care el şi-a putut-o forma despre realitatea ambiantă.

Unei cărţi despre educaţia intelectului copilului, carte adresată publicului larg, nu i se poate pretinde să aprofundeze principiile, teoriile, legile. Ea va fi cu atît mai utilă cu cît va evita abstracţiile, cu cît va căuta să pună mintea copilului în contact mai direct cu lumea realului. Poate că o soluţie sau alta — interesantă pentru cel ce doreşte să se informeze — nu se dovedeşte operantă în alte condiţii decît cele specifice societăţii italiene. Dar cititorul cu un nivel de percepţie şi de înţelegere mai ridicat va sesiza uşor că în cauză nu se află numai societatea italiană şi că ameliorarea prestaţiei educative nu se poate realiza nicăieri decît pornind de la cunoaşterea exactă a realităţii, decît prin subordonarea la realitate şi nu ignorînd sau ocolind realitatea.

Dacă în prima parte a cărţii, L. L. R. se adresează, aşa cum s-a arătat, cu deosebire părinţilor şi vorbeşte mai mult ca părinte decît ca specialist, în cea de a doua parte el nu pierde din vedere că la vîrsta şcolară, formarea judecăţii copilului este strîns legată de procesul însuşirii cunoştinţelor ştiinţifice.

Scanned with OKEN Scanner

Lucio Lombardo Rádice

EDUCAȚIA MINȚII

Traducere de *CONSTANTIN URMĂ*

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 1981

Scanned with OKEN Scanner

Traducerea a fost făcută după:
LUCIO LOMBARDO RADICE

L'EDUCAZIONE DELLA MENTE
© Copyright by Editori Riuniti
162 Via Serchio 9/11 Roma 00198

Collezione PAIDEA (4)
IV edizione, giugno 1977

Redactor: *Mirela Constantin*
Tehnoredactor: *Victoria Ghimiș*
Coperta de: *Octavia Țarălungă*

Scanned with OKEN Scanner

Tabla de materii

Prefață 7
Prefață la ediția a treia 9

EDUCAȚIA MINȚII 11

1. **Nașterea rațiunii** 12
Ficțiune și adevăr, p. 12 — Sentimentul necunoscutului și frica, p. 14 — Dresații și instruiții, p. 15 — Părinți logici, copii raționali, p. 15 — Școala jocului, p. 17

2. **Copiii vor să crească** 18
Limbaje diferite, dar un singur adevăr, p. 20 — Să găsim limbajul adecvat, p. 21 — Viața reală și domeniul fanteziei, p. 23

3. **Oameni cu cărți și oameni fără cărți** 26
Plăcerea de a citi, p. 26 — Să cunoaștem pentru a putea discuta, p. 28 — Cum putem învăța singuri, p. 30 — Copiii și „problemele majore", p. 30 — Mărețele inițiative ale micului cercetător, p .32

4. **Pagina cărții și ecranul televizorului** 35
Televiziunea poate reînsufleți instruirea școlară, p. 36 — Zero adunat cu zero fac zero, p. 37 — „Cadrele" generale sînt indispensabile, p. 38 — După globul pămîntesc, enciclopedia, p. 39 — Televizorul presupune cartea, p. 40

5. **Cea mai frumoasă jucărie** 42
O bucată de hîrtie și un creion, p. 43 — Copiii scriitori și editori, p. 44 — Istoria unui „desen animat", p. 45 — O discuție „înregistrată", p. 47 — Acolo unde școala lipsește, p. 48 — Micii Fabre, p. 50 — Zece minute consacrate inteligenței, p. 53 — Prețioasele „noțiuni", p. 56 — Noi jocuri intelectuale, p. 58

Scanned with OKEN Scanner

6. **Temele de fiecare zi** 61
Activismul extremist și zădărnicirea instruirii, p. 61 — Sarcina lor este munca școlară, p. 63 — Supraînteligenți falimentari, p. 65 — În primul rînd, intens, repede temeinic, p. 67 — Înzestrarea naturală și opțiunile școlare, p. 69

7. **Inteligența nu are sex** 74
Apartheidul intelectual al femeilor, p. 75 — Cum le facem noi, p. 76 — Oprimarea intelectuală a femeii este încă foarte răspîndită, p. 78 — Clasificarea curentă a „intereselor femeilor", p. 79 — Maternitatea este inteligență, p. 80 — Un om ca noi, p. 81

8. **Leonardo în fiecare copil** 83
Știința copilului, p. 84 — „Sminținul suprem", p. 86

CUM VEDEM LUMEA 89

1. **Nu adevăruri absolute** 90
Părinți istoricişti şi copii dogmatici, p. 90 — O mentalitate științifică, p. 91 — Conflictele utile, p. 92 — A interpreta istoric, p. 93 — Cum vom reflecta mîine la aceste probleme, p. 94

2. **Rațiunea și religia** 96
Un nou păgînism în școlile elementare, p. 97 — Riturile și ideile, p. 98 — Apărarea libertății lor, p. 99 — Omul interior, p. 99

3. **Credința părinților și libertatea copiilor** 101

4. **Valorile comune** 107
O concluzie este posibilă, p. 107 — Apărarea valorilor pozitive ale credinței fiecărui om, p. 108 — Exclusivismul confesional și deschiderea religioasă, p. 110 — Școala publică și valorile comune, p. 111 — Modul de a opta, p. 112

5. **Dar după aceea?** 115
Moartea ține de ordinea naturii, p. 115 — „Celor mai mici de 16 ani" li se permite să vadă toate atrocitățile, p. 117 — „În inima propriilor copii", p. 118

6. **Sexul și caracterul** 120
Informare senină, dragoste rațională, p. 120 — Relația tată-fiu, p. 123 — Raporturi naturale și nu „experiență precoce", p. 124 — Educația mixtă, p. 126 — Unul din as-

Scanned with OKEN Scanner

pectele educației, p. 127 — În pragul tinereții, p. 128 — Este încă nevoie de o luptă tenace pentru adevăr și împotriva „segregării", p. 129 — Mitul romantic al sexului-natură. Sexul este o „a doua natură", natură umană, p. 131 — Între instincte și a doua natură există un conflict de neînlăturat, p. 133 — O atitudine serioasă și responsabilă în fața dragostei, p. 135 — Nici anatemizarea sexului, nici cultul sexului, p. 136

COPIII ȘI POLITICA 139

1. **Subiectele de conversație ale adulților** 140
Educația în spiritul ideilor generale, p. 140 — Dialog, nu predică, p. 141 — Cîteva teme importante : antifascismul, lupta popoarelor coloniale pentru independență, p. 142

2. **De la regatele imaginare la republicile de pe pămînt** . 144
Problema cea mai grea : societatea, p. 144 — Nu vrem papagali politici, p. 145 — Cîteva idei generale prepolitice : pacea, independența, munca, antifascismul, p. 146

3. **Porunca întîi** 149
Fascismul, negare a poruncii întîi, p. 150 — Baza întregii noastre vieți civilizate, p. 151 — Nu vor mai exista oameni lipsiți de convingeri personale, p. 152

4. **Nici indiferenți, nici fanatici** 154
Copiii trebuie să aibă pasiuni, p. 154 — Politica este o acțiune nobilă, p. 255 — Elogiul celor care acceptă riscul și elogiul curajului politic, p. 156 — Să nu înfrînăm, ci să echilibrăm, p. 156 — Militanți, dar nu sectari, p. 157

PRIMA ȘTIINȚĂ 159

1. **Ochiul lui Leonardo** 160
Ce este mediul, p. 161 — Poezia științei și misticismul naturii, p. 163 — Evoluția și providența, p. 165 — Metoda și conținutul, p. 168

2. **Știința în școala și societatea italiană** 170
Reforma din 1923 și pregătirea științifică, p. 170 — Biserica și știința, p. 171 — Gîndirea-spirit și știința-materie, p. 172 — Noi orientări, p. 174 — Poziția științei în societatea italiană diferă, p. 175 — Există o cerere obiectivă de cadre de tip nou, p. 175 — O nouă luptă pornind de la perspective mai înaintate, p. 176 — Noile po-

Scanned with OKEN Scanner

ziţii conservatoare, p. 177 — Noile orientări în politica şcolară italiană, p. 178 — Renunţarea la apologetica tradiţională ?, p. 179 — De la un anumit nivel în sus..., p. 180 — Pentru un mod ştiinţific de a gîndi, p. 181 — Punctul de plecare corect : o concepţie despre lume, p. 182 — De la mentalitatea magică la mentalitatea ştiinţifică, p. 183 — Predarea episodică se întemeiază pe un principiu psihologic fals, p. 185 — Să acţionăm după un plan raţional, p. 186 — Ce fel de programe aplicăm ? O gravă rămînere în urmă a didacticii ştiinţelor naturii, p. 186 — Mitul mediului natural, p. 187 — Nivelul elementar este prea scăzut, p. 187 — Un grup de avangardă în didactica matematicilor, p. 188

3. **Invăţămîntul elementar şi ştiinţa de avangardă** . . 189

RAŢIUNEA DESCHISĂ 195

Nu nivelarea culturii, ci reliefarea revoluţiilor gîndirii, p. 197 — Corespondenţa sunete-litere şi principiul poziţiei în numeraţie, p. 199 — „Eu prezic că peste cîţiva ani se va vorbi de astronomie şi la piaţă", p. 201 — Concepţia lui Galilei despre cultură, p. 203 — Mai înainte de orice : atitudinea dezinteresată, p. 205 — Atitudinea dezinteresată şi curajul intelectual, p. 206 — Nu vom forma oare sceptici dacă renunţăm la dogmă şi la adevărurile absolute ?, p. 209 — Oameni cu credinţă dinamică, progresişti şi constructori, p. 210.

Scanned with OKEN Scanner

Dedicată fiilor mei
Daniele, Marco și Giovanni

Prefața

Acest mic volum este format din secțiuni cu un cuprins variat. Partea întîi și a doua (**Educația minții** și **Cum vedem lumea**) *și chiar ultima* (**Mintea deschisă**) *ar putea interesa — cel puțin așa nădăjduiesc — pe mulți părinți, poate și pe cei ce nu au avut șansa să urmeze școli mai înalte : bărbați și femei care lucrează în fabrici, pe cîmp, în întreprinderi și care se interesează cu luciditate de problemele cotidiene ale educației copiilor lor. Este vorba de aproximativ patru cincimi din volum : ele conțin paginile la care țin cel mai mult, cele pe care le-am scris cu mai multă plăcere. Probabil că nu aș fi avut niciodată ideea unei convorbiri simple și spontane cu părinții de toate condițiile sociale, mai ales cu muncitorii, fără sugestia și îndemnul Adei Marchesini Gobetti, directoarea* **Jurnalului părinților** (**Giornale dei genitori**) *unde (în cursul anilor 1960 și 1961) au apărut o parte din articolele care acum sînt introduse în prima secțiune a volumului (capitolele 1, 3 și 8) și reprezintă toate cele cinci capitole ale secțiunii a doua. S-a întîmplat însă că subiectul m-a captivat, încît nu am putut rezista ispitei de a adăuga la nucleul inițial al primei secțiuni o seamă de alte capitole, care sînt publicate aici pentru întîia oară.*

Secțiunea a treia (formată din capitolele adunate sub titlul **Prima știință**) *cuprinde, în schimb, studii și articole apărute în revista* **Reforma școlii** (**Riforma della scuola**) ; *acestora li se adaugă ultimul capitol, inedit. Această parte e dedicată mai ales profesorilor ; alături*

Scanned with OKEN Scanner

de paginile în care se discută probleme generale de orientare culturală, filozofie și didactică, sînt și pagini noi, „tehnice", în care se vorbește nu numai de ceea ce trebuie să predea profesorul și de modul cum trebuie să predea, dar și de ceea ce ar trebui să știe pentru a preda cît mai bine. Pentru sprijinul pe care mi l-a dat, îi adresez un „mulțumesc" Dinei Bertone Jovine, cu care lucrez de ani îndelungați și căreia îi sînt foarte îndatorat.

Acest mic volum este dedicat celor trei fii ai mei. Citindu-l, ei vor vedea că primele două părți (care constituie, așa cum s-a spus, secțiunile cele mai importante) au fost alimentate de experiențele noastre de viață familială. Și își vor da seama numaidecît că tot ce a putut să scrie mai bine părintele lor nu reflectă decît ceea ce a făcut, cu ei și pentru ei, mama.

Roma, octombrie 1961

L.L.R.

Scanned with OKEN Scanner

Prefață la ediția a treia

Succesul deosebit al cărții m-a încurajat, la cea de a treia ediție, să-i aduc completări substanțiale. Lăsînd deoparte corecturile și scurtele adaosuri, am introdus în cea de a doua secțiune **(Cum vedem lumea)** *două capitole noi intitulate :* **Valorile comune** *și* **Sexul și caracterul ;** *de asemenea, am adăugat o secțiune nouă,* **Copiii și politica,** *alcătuită din trei capitole : penultima parte,* **Prima știință,** *a fost completată cu un lung capitol nou,* **Știința în școala și în societatea italiană,** unde, printre *altele, sînt examinate programele de „observări științifice" ale noii școli medii de stat (obișnuite), programe aplicate elevilor în vîrstă de 11—14 ani și publicate în luna mai a anului 1963, adică după destul timp de la apariția primei ediții a cărții.*

Și de data aceasta, completările au la origine o serie de noi articole apărute în anii 1962 și 1963 în **Jurnalul părinților** *și în* **Reforma școlii ;** *prin urmare, și de data aceasta munca mea a fost stimulată de prietenele Ada Marchesini Gobetti și Dina Bertone Jovine.*

Dacă cititorul va găsi, așa cum nădăjduiesc, că gîndirea mea a devenit mai profundă și a evoluat într-o oarecare măsură, este drept să afle că totul se datorează nu numai ostenelilor mele, ci este rezultatul unui neîntrerupt dialog și al unei neîntrerupte confruntări de opinii cu soția mea, pe care o consider tot mai mult ca pe o coautoare a acestei cărți (la care mărturisesc că țin foarte mult). Acum, după doi ani, adăugînd această nouă prefață, trebuie să aduc noi cuvinte de mulțumire

Scanned with OKEN Scanner

fiilor mei, care au crescut în înțelesul cel mai deplin al cuvîntului și care devin educatori tot mai severi ai părintelui lor, îndemnîndu-l fără cruțare să nu se lenevească, să nu se lase cuprins de mulțumire de sine, să nu se oprească, să nu devină un „bun burghez".

Roma, ianuarie 1965

Lucio Lombardo Radice

Scanned with OKEN Scanner

Educaţia minţii

Scanned with OKEN Scanner

1. NAȘTEREA RAȚIUNII

Educația nu începe odată cu școala ; iată o descoperire a psihologiei, a pedagogiei și a medicinii moderne destul de populară. Că impresiile, deprinderile, mediul în care se petrece prima copilărie pot avea o influență profundă asupra caracterului și asupra personalității, acesta este un lucru semnalat de psihologi și pe care îl recunosc și îl afirmă, sub diverse forme, multe filme, multe articole din reviste și din ziare. Dar și capacitatea de *a raționa*, și intelectul, începe să se dezvolte cel puțin din al doilea an de viață, dacă nu chiar de la naștere, și de aceea, chiar atunci cînd este vorba de copiii cei mai mici, părinții și profesorii trebuie să-și pună problema unei dezvoltări sănătoase a *rațiunii*, care să stimuleze capacitatea subiecților de a fi, la maturitate, coerenți și nu lipsiți de logică, culți și nu înrobiți miturilor, „eruditi" și nu superstițioși, pe scurt, să fie în stare a deosebi raționamentul corect de cel eronat, adevărul de minciună.

Ficțiune și adevăr

Primii ani de viață „intelectuală" a copiilor (între un an și jumătate, doi ani și începerea școlii, să zicem) sînt totuși anii fanteziei, anii „basmelor" care le sînt povestite potrivit dorinței lor și pe care și le povestesc singuri identificîndu-se în atare măsură cu desfășurarea întîmplărilor, încît par a le trăi cu adevărat. Dacă fratele mai mare replică celui mic : „Dar ăsta e un băț, nu o baghetă magică", cel contrazis plînge și lovește cu pumnii de furie, la fel ca și atunci cînd nelipsitul, răutăciosul frate spune : „Dar eu te văd foarte bine !" după ce micul vraci atinsese cu bagheta și, pronunțînd cuvintele magice *bibbidi babbidi bu*, se proclamase invizibil. Cui să-i dăm dreptate, fratelui mai mare care ripostează

Scanned with OKEN Scanner

logic sau celui mai mic, care nu respectă logica? Celui mic, nu încape îndoială. Dacă reflectăm o clipă, constatăm că cel mare, cu răspunsurile sale raționale și întemeiate pe experiență, nu luminează în nici un chip mintea fratelui mai mic, *care știe foarte bine că tot ce se întîmplă în cazul de față este un joc*; cel mare nu se poartă ca un profesor, ci pur și simplu ca o persoană care „strică jocul". Ce am spune noi, dacă la teatru — în timp ce fremătăm de emoție văzînd cum, în tragedia lui Shakespeare, Iuliu Cezar este înjunghiat de Brutus — un „rațional ist" din apropiere ar exclama: „Dar omul acela n-a murit, și în definitiv nici nu este Iuliu Cezar, e Fosco Giachetti*"? I-am spune, iritați la culme, să-și țină gura și să nu strice spectacolul, „jocul" nostru de adulți.

Așadar, să nu „stricăm jocurile"; ba chiar, departe de a face observații pedante asupra neverosimilității sau imposibilității situațiilor create de copil, să căutăm să intrăm și noi în rolul pe care ni-l atribuie în comedia lui. Logica sa incipientă nu se expune nici unui pericol dacă poate distinge „ficțiunea" de „adevăr", ceea ce e „joc" de ceea ce e „serios", visul, de realitate. Sarcina noastră de educatori ai intelectului este doar aceea de a ne ocupa cu delicată atenție ca această distincție să fie tot mai conștientă. Pentru intelectul copilului, granița dintre vis și realitate este destul de nesigură și de confuză. Marele specialist elvețian în psihologia infantilă, Piaget, a constatat că, în general, copilul de 3—4 ani crede că întîmplările din visul pe care l-a avut noaptea s-au petrecut *în afara persoanei sale*, în cameră; dealtfel, tot așa credeau și oamenii din antichitate și cred și astăzi oamenii primitivi (pentru care visurile sînt „umbre" ce se mișcă și acționează în afara lor). De aceea, să ne amintim a spune copilului nostru, cînd convorbirea ajunge la un asemenea subiect că visul pe care l-a avut este o întîmplare pe care și-a închipuit-o el, cu mintea lui, o întîmplare pe care și-a povestit-o singur pe cînd dormea. Probabil că nu o să ne creadă de la început, dar i se va deschide, oricum, o „perspectivă de gîndire" nouă.

---

* Cunoscut actor italian de teatru și de film din generația care a debutat acum circa o jumătate de secol. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Cînd e vorba de zîne și de îngeri, de vrăjitoare, de balauri și de diavoli, de Moș Gerilă și de personajele închipuite care aduc daruri, copilul mic este nedumerit. El va întreba : „Există cu adevărat ?" ori mai des : „Au existat cu adevărat ?", făcînd din fabulos o realitate dacă nu a prezentului, cel puțin a trecutului. Răspunsul nostru : „Astea sînt povești născocite de oameni" nu-l va convinge cu totul și atunci nu strică să-i explicăm, cu simplitatea cuvenită, originea istorică a miturilor, cauzele care au făcut să se nască „lumea magică". Omul sălbatic sau primitiv, lipsit de apărare, infricoșat, era înconjurat de forțe ce i se păreau misterioase, de animale înspăimîntătoare, dar totodată era ajutat de forțe binefăcătoare ; focul și fulgerele, marea și uscatul, ploile reînsuflețitoare și vînturile distrugătoare erau considerate de omul primitiv drept „ființe". Procedînd astfel, punînd în cauză *animismul* popoarelor străvechi, îl vom face pe copil să reflecteze într-o oarecare măsură la animismul *său*, adică la tendința lui de a *personifica totul* ; și atunci îl vom ajuta să înțeleagă că personificarea este „ficțiune" și nu „adevăr".

Sentimentul necunoscutului și frica

Cînd locuiam la Palermo, am descoperit că unui copil blond*, care pe atunci avea cinci ani și despre care voi mai vorbi, se temea de... *vulcani*. Faptul l-am descoperit din întîmplare, pe cînd discutam de o eventuală excursie la Catania și pe muntele Etna. „Nu, duceți-vă voi pe vulcan, eu nu vreau, fiindcă poate să se prăbușească peste mine". Ideea că muntele ar putea să se prăbușească peste cineva m-a făcut să-mi dau seama că copilul cel blond avea idei greșite despre erupțiile vulcanice și de aceea, ca tratament împotriva acestei bizare frici, am început să-i dau unele explicații asupra problemei. În primul rînd, nu orice munte este un vulcan (și astfel să nu se mai teamă că apropiatul și inofensivul munte Pellegrino o să se prăbușească peste el). În al doilea rînd, erupția vulcanică nu înseamnă prăbușirea muntelui. În al treilea rînd, rîul de piatră aprinsă coboară încet și, din păcate, poate să ardă vreo casă,

* Este vorba de însuși fiul autorului. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

dar oamenii se pot salva („chiar și bătrînii care stau în fotoliu ?" „Chiar și ei"). A continuat să spună că pe Etna nu vrea să meargă, cel puțin nu „pînă la groapa din vîrf", dar obsesia vulcanilor i-a trecut.

Aproape toți — poate chiar *toți* — copiii de vîrsta arătată au o teamă, o obsesie ascunsă. Am cunoscut unul care avea obsesia uriașului Goliat, pe altul ce se temea de „femeile negricioase" visate odată, pe o fetiță terorizată de fantomatice „mame vitrege". Desenele, povestirile și mai ales filmele oferă material „fricii ascunse" care probabil că are, totuși, o rădăcină mai adîncă : sentimentul necunoscutului, al nenumăratelor lucruri necunoscute sau care ne pot face rău. Dacă un copil se teme să intre într-o încăpere lăsată în întuneric pentru că acolo „sînt asasini", cel mai bun lucru e să aprindem becurile și să-i arătăm că înăuntru sînt numai scaune, mese și dulapuri și că, deci, „întunericul" nu este o persoană, ci o stare, o condiție : lipsa luminii. Dacă înfricoșătorului întuneric al necunoscutului copilul îi atribuie numele de vulcan, de mamă vitregă, de uriaș sau de femeie negricioasă, cel mai bun lucru este să-l luminăm pe copilul respectiv cu cunoștințe și informații : vulcanii sînt rari și nu ne cad în cap fără veste : mamele vitrege sînt, în general, foarte bune („chiar și blînda mamă a cutărui prieten al tău este vitregă") ; uriașii sînt niște născociri și, în orice caz, oamenii foarte înalți pot avea și suflete foarte bune (exemplele concrete nu pot lipsi) : „fetițele sau păpușile negricioase sînt delicioase și chiar o să-ți dăruiesc una".

Lumina alungă fantasmele. Face o mare greșeală adultul care populează cu fantasme, cu atît mai înspăimîntătoare cu cît sînt întărite de autoritatea lui de matur, întunericul necunoscutului ce împresoară mintea copilului ! A spune celui mic că vine „necuratul" sau „bau-bau", „strigoiul" sau „omul cu sacul", a-l speria cu stafii de pe „lumea cealaltă" înseamnă a săvîrși un *delict* împotriva copilăriei.

Dresații și instruiții

„La patru ani, al meu știe deja să numere pînă la douăzeci : hai ! dă-i drumul...". Iar micul papagal, dacă are chef, începe să înșire numerele. Dar cînd trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

ajute la pusul mesei și să scoată atîtea linguri cîte persoane sînt, greșește. Adevărul este că el nu știe să numere ; știe ce nume poartă numerele, dar asta e cu totul altceva.

Numerele sînt cele mai ușoare lucruri pe care le poate învăța foarte tînărul analfabet. Memoria lui este uluitoare, nu numai în comparație cu aceea a părinților, dar și cu aceea a fraților care au ajuns să știe a citi și a scrie ; cei mari și-au pus la păstrare, în cărți, o parte din informațiile memorate, cel mic trebuie să știe totul din... memorie. Dar interpretarea pe care mititelul cu chip de om o dă cuvintelor este adesea nu mai puțin uluitoare. Copilul care se temea de vulcani credea, la cinci ani, că insulele plutesc cu ancora desprinsă, ca vapoarele pe mare, deși de trei ani trăia pe o insulă*. Auzind că un cățeluș pe care îl avea era puiul unui „păstor german"** și fiind întrebat de bunica lui ce pedigriu are animalul, copilul a răspuns : „Mama este o cățea, însă tatăl este cioban". Eu cred că, atunci cînd vorbim cu un copil mic, trebuie să ne purtăm așa cum ne purtăm cu un prieten de origine străină care nu știe bine limba noastră : să-i explicăm chiar și cuvintele ce ni se par mai familiare, lămurindu-le înțelesul (un „păstor german" este un cîine-lup care ajută pe ciobani să supravegheze oile și, întrucît este originar din Germania, nu numai el, ci și tatăl său și bunicul bunicului se numesc tot germani).

Părinți logici, copii raționali

Copilul mic este un imitator. Dacă părinții vorbesc corect, va vorbi și el corect. Dacă părinții sînt senini, va fi și el la fel. Dacă părinții sînt logici, va învăța și el să fie logic.

Dar dacă atingeți un obiect de fier cînd trece un convoi de înmormîntare ; dacă aruncați cîteva grăunțe de sare în spate cînd se varsă untdelemnul la masă ; dacă spuneți „șapte ani de necazuri" cînd se sparge

---

* Sicilia. (Nota trad.)

** În limba italiană, cîinele ciobănesc este denumit pe scurt *pastore* (cioban). Cîinele ciobănesc german, renumit pentru calitățile lui specifice, este *pastore tedesco* (păstor german). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

oglinda (în cazul cînd nu aruncați cioburile în apă curgătoare, cu spinarea întoarsă, se înțelege) ; dacă pomeniți de sfîntul Anton cînd pierdeți ceva sau declarați că numai hatîrul Maicii Domnului v-a ajutat să găsiți de lucru, atunci nu pretindeți copilului vostru să aibă o comportare rațională, nu cereți ca mintea lui, de la sine confuză, să ia calea logicii și a spiritului științific.

Școala jocului

Pînă la vîrsta de șase ani, pînă la intrarea în școală, totul este joc. Chiar și mintea, logica, cultura copilului trebuie îngrijite și dezvoltate prin joc. Lecția este povestirea ; rolul interogării îl poate juca „ghicitoarea". La patru ani, copilul poate să fi învățat deja jocul de-a ghicitorile : aceasta înseamnă că mintea lui s-a dezvoltat. La început, cînd cei ce „gîndesc", adică spun ghicitoarea, sînt tata, mama sau bunica, iar cel ce trebuie să ghicească este copilul, el nu știe ce să întrebe ; motivul este acela că *metoda de investigare* îi lipsește. A învăța să ghicești înseamnă mai înainte de orice, a începe să *clasifici* (bărbat, femeie, copil, animal, plantă sau mineral ?) ; în al doilea rînd, înseamnă a analiza și a descrie (este ceva de mîncat sau de îmbrăcat ? este de lemn, sau de piele, sau de fier ?) ; înseamnă a distinge naturalul de artificial, animalul de obiectul neînsuflețit, concretul de abstract, obiectul de idee.

Chiar primele noțiuni de aritmetică sînt implicate de la sine în joc : numărarea punctelor, împărțirea bilelor sau cartonașelor ; copilul trebuie să stăpînească noțiunea de număr și denumirea numerelor. Iar acestea sînt numai două exemple dintre multe altele. Însă jocul va dezvolta mintea copilului numai dacă va fi îndrumat și îmbogățit *de adult*. Mama-profesor și tatăl-profesor sînt în primul rînd tatăl și mama care se joacă laolaltă cu copilul și care, jucînd, îl învață gramatica, logica, științele naturii și aritmetica.

Scanned with OKEN Scanner

2. COPIII VOR SĂ CREASCĂ

Știm destul de bine că în Italia există încă mulți învățători și institutori, bărbați și femei, destul de capabili (deși „încurajările" de a se dedica acestei grele sarcini sînt atît de zgîrcite) ; dacă ar trebui să evaluăm totuși școala elementară după actualele „cărți de citire" ar trebui s-o definim ca pe o gigantică tentativă de a întîrzia dezvoltarea intelectuală a copiilor, de a prelungi copilăria pînă la vîrsta adolescenței. *Animismul* și *artificialismul* sînt două din caracteristicile etapei infantile : *puer*-ul, copilul mic, atribuie oricărui lucru o conștiință, un *suflet* și pentru „a explica" toate fenomenele naturale consideră că ele sînt construcții artificiale ale omului sau ale unor ființe supranaturale inteligente. Ei bine, cărțile de citire pentru școlile elementare valorifică din plin și, ca să spunem așa, „codifică" (în loc să combată) animismul și artificialismul. În ele toate vorbesc : și pietrele, și animalele, și florile, și steluțele. Și nu numai că vorbesc, dar ele umblă, se duc la școală, au capricii, primesc premii și pedepse. Cărțile de citire[1] sînt specializate în „explicații" animiste-artificialiste : ele povestesc cu multă siguranță de ce plînge salcia (pentru că nu s-a simțit zguduită la moartea lui Isus), de ce are măgarul urechi lungi (pentru că Tatăl ceresc l-a urecheat, foarte supărat), de ce este Italia o țară frumoasă (pentru că „atunci cînd Dumnezeu a făcut lumea, a vrut

[1] Am spus cărțile de citire și nu *unele* sau *multe* cărți de citire pentru că — din păcate — după răbdarea și clarvăzătoarea trecere în revistă făcută de Ida Sacchetti într-o serie de articole din „*Riforma della scuola*" (nr. 3, 4, 5, 6—7 din 1961), infantilismul afectat și vorbăria deliberată este *tonalitatea intelectuală predominantă* a marii majorități a cărților de citire pentru primul ciclu al școlilor elementare.

Scanned with OKEN Scanner

ca o mică parte a pămîntului să fie frumoasă ca raiul"), ce sînt stelele (mame care şi-au lăsat copiii pe pămînt), ce este crizantema (o fată preschimbată în floare) şi aşa mai departe, fără să uite nimic. După care se declară: „Eu ştiu totul, totul ştiu, biribonzi, bonzi, bo! Chiar ceea ce nu se ştie, biribonzi, bonzi bà!"* (*Maggiolata serena***, *Manual de lectură foarte nou pentru şcolile primare*, clasa întîi, S.E.I.).

Să lăsăm, deocamdată, în afara discuţiei degenerarea „neopăgînă" a religiei creştine, care este consecinţa firească a unei atare perspective (asupra acestei chestiuni ne vom opri în alte capitole). Pentru a rămîne într-un cadru mai strict *intelectual*, trebuie să menţionăm că vorbăria aşa-zişilor autori ai manualelor de citire destinate minţilor nevinovate ale copiilor lipsiţi de apărare ajunge la descrieri siropoase ale unor exemplare vieţi de familie, urbane şi sociale: totul este numai voioşie, curăţenie şi bună rînduială; toate sînt potrivite cît se poate de bine în cea mai bună dintre lumile posibile. Să lăsăm totuşi deoparte, pentru a urma şirul expunerii *noastre*, grelele culpe *morale* ale acestor scriitori — inamici ai educaţiei: lectura acestor manuale creează deprinderea de a accepta mistificarea, făţărnicia, adevărul dublu (una e realitatea cu nedreptăţile, violenţele şi urîtele sale mirosuri, alta e „ceea ce se învaţă la şcoală"). Citeam cîte o astfel de cărţulie — toată numai lapte şi miere, cu căsuţe rîzătoare şi mame care fac curăţenie — cînd locuiam la Palermo şi, *acolo*, lectura acestor cărţi mi-a devenit insuportabilă; *acolo* unde, întorcîndu-se în trăsură cu tatăl său, după ce vizitase cocioaba unei foste slujitoare, copilul despre care vorbesc cu multă plăcere exclamase („retoric", ce e drept, dar cel puţin într-un spirit progresist): „Dar ce aştepţi, tată, de nu-l alungi pe acest domn primar care obligă copiii să trăiască aşa cum trăiesc animalele din curte?".

Să lăsăm deoparte, repet, atentatele la educaţia morală care abundă în atare manuale de citire şi să ne limităm a privi aceste cărţi numai din punctul de ve-

---

* În original, textul are forma unui catren; *bo* rimează cu *so* (ştiu), iar *bà* rimează cu *sa* (ştie). (Nota trad.)

** Cîntec senin de lună mai. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

dere al atentatelor la educaţia intelectuală, al întîrzierii intelectuale provocată cu bună ştinţă. Poate mai mult decît la culpă ar trebui să mă refer la eroarea psihologică (dar atunci cînd în cauză se află educaţia, între eroare şi culpă nu cred că se poate face o distincţie prea netă, cel puţin prin prisma consecinţelor): eroarea celui ce crede că atunci cînd avem de-a face cu copilul nu putem face altceva decît să vorbim vrute şi nevrute. În realitate (şi făcînd abstracţie de faptul că a educa înseamnă chiar „a scoate", a dezvolta, a înălţa*), *ei*, copiii, sînt stăpîniţi de dorinţa nemăsurată de a creşte, de a şti, de a li se încredinţa sarcini serioase, răspunderi de oameni maturi, de a se comporta ca adulţii, de a raţiona ca ei. Nimic nu umileşte mai mult pe copil decît faptul de a auzi cum i se spune: „Nu poţi face cutare lucru, nu eşti în stare". În limitele posibilităţilor, atunci cînd nu există un motiv de grabă, cînd nu există nici un pericol, cînd excludem eventualitatea unor daune prea mari pentru bilanţul familial, să oferim copilului bucuria de a încerca să facă ceea ce fac şi oamenii maturi: să-l lăsăm să aducă la masă cana cu apă, să răspundă la telefon, să se ocupe de unele cumpărături pentru gospodărie, să dea de mîncare găinilor.

Ei, cei mici, aşteaptă cu nerăbdare ca şcoala elementară să-i înveţe temeinic, să le ofere cunoştinţe autentice, să-i instruiască efectiv: au conştiinţa adîncă şi precisă a saltului de la grădiniţă la prima clasă, de la joc la şcoală. Cerinţelor lor serioase trebuie să le răspundem cu seriozitate; dorinţei lor de a cunoaşte lucrurile aşa cum sînt trebuie să-i răspundem explicînd ce sînt lucrurile. Dealtminteri, eu sînt profund convins că în educaţie nu trebuie să existe două adevăruri: unul care li se spune copiilor şi altul care se spune celor mari.

Limbaje diferite, dar un singur adevăr

Diferenţa dintre răspunsul pe care îl dăm copilului şi cel pe care îl dăm adultului nu trebuie să aibă un caracter „calitativ": trebuie să dăm *acelaşi* răspuns în

---

* Autorul se referă la originea latină a termenilor; în latină, verbele *educare* şi *educere*, pe lîngă înţelesul de a naşte, a creşte şi a învăţa, au şi semnificaţiile din text. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

limbaje diferite, potrivite cu vîrsta și inteligibile pentru cel ce ascultă. Dealtfel, *accesibilitatea* răspunsului nostru nu este o problemă specifică dialogului cu copiii. Dacă un prieten de vîrsta mea, tot atît de cultivat ori chiar mai cultivat ca mine dar avînd cunoștințe reduse în domeniul matematicii, mă întreabă ce este calculul integral, eu nu-l voi ameți cu formule și definiții atît de precise și detaliate încît el nu le poate înțelege, ci îi voi răspunde că este o ramură a matematicii, constituită în secolul al XVII-lea, care servește mai ales la stabilirea lungimilor, suprafețelor și volumelor. Sau mă voi mărgini să-i spun că el nu are suficientă cultură matematică pentru a putea înțelege răspunsul meu. Aș fi însă considerat (și pe bună dreptate) ca nebun sau prost dacă i-aș răspunde că această ramură a matematicii cu numele de calcul integral este o baghetă magică dăruită de un îngeraș lui Isaac Newton pentru a stabili traiectoria astrelor. De ce, oare, în cazul bieților copii, orice nerozie este îngăduită, pentru ce ne închipuim că avem dreptul de a le da răspunsurile cele mai bizare și mai stupide ?

Nu încape îndoială că în anumite împrejurări trebuie să răspundem copilului : „Asta nu o poți înțelege acum, ți-o voi explica după ce vei mai crește" (este un fapt de care se lovesc și cei mari : am renunțat de mult să explic geometria neeuclidiană celei mai scumpe și mai apropiate ființe, celei care mă întrece prin agerime și știință în multe domenii*).

Să găsim limbajul adecvat

Dar, în realitate, de cele mai multe ori comoditatea și nu imposibilitatea obiectivă de a explica ne face să dăm răspunsuri de genul acestuia. Numai dacă învățăm (dacă inventăm) limbajul potrivit, putem da copilului care întreabă o primă explicație, aproximativă dar veridică, asupra oricărui subiect : asupra ipotezei lui Copernic și asupra evoluției speciilor, asupra epocii denumite Risorgimento** și asupra luptei pentru

---

* Soția autorului. (Nota trad.)

** Capitol din istoria Italiei reprezentat de perioada de mari mișcări culturale și sociale dintre anii 1821 și 1860 care a culminat cu eliberarea și unificarea statului. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

eliberarea popoarelor coloniale, asupra bolilor sau asupra nedreptăților societății capitaliste, asupra organizării politice și asupra legilor economice, asupra morții sau nașterii. La unele dintre aceste răspunsuri mă voi opri ocazional în capitolele următoare, acum aș vrea să exemplific *principiul* pe care îl susțin cu privire la răspunsul ce trebuie dat cunoscutei întrebări: „Unde eram înainte de naștere?" Pînă acum 20—30 de ani prevalau răspunsurile înșelătoare, potrivnice scopurilor educației, jignitoare pentru puterea de a gîndi a copilului: berze, verze și îngerași, pe de o parte, „astea nu sînt lucruri pentru copii", pe de altă parte. Astăzi începe să prevaleze un răspuns atît de simplu, încît a fost nevoie de decenii sau secole de frămîntare pedagogică pentru a-l descoperi (un adevărat ou al lui Columb!): „Te aflai în pîntecele mamei tale". Adevărul, sub forma cea mai simplă și mai naturală. Iar cînd vor apărea întrebările următoare (după ordinea: „Cum am ieșit?", „Cine m-a pus acolo?"), se va rosti tot adevărul, sub forma cea mai simplă, cea mai pură și mai naturală.

Mă mîhnește adînc faptul că, pentru justificarea teoretică a balivernelor (și a palavragiilor autentici) asupra cărora am atras atenția prin cîteva exemple și de care sînt pline cărțile de citire, se merge uneori pînă la invocarea tezelor lui Giuseppe Lombardo Radice privitoare la spontaneitatea copilului, la copilul-artist, la intuiție ca primă formă de cunoaștere. S-ar putea foarte bine ca aceste teze să fie susceptibile de critică (una din îndatoririle copiilor este și aceea de a face ca ideile părinților* să dăinuiască, supunîndu-le discuției și modificîndu-le, în loc de a le îmbălsăma în muzeul familiei); în orice caz, *este sigur* că nimic nu era mai departe de gîndirea lui Giuseppe Lombardo Radice ca „pălăvrăgeala", ca ideea de a răspunde dorinței de a ști a copiilor cu povești insipide și mincinoase. Giuseppe Lombardo Radice înțelegea și iubea arta infantilă nu ca mijloc de evadare din realitate, nu ca o prelungire a visurilor animiste și artificializatoare ale primei copilării, ci dimpotrivă, ca *formă de cunoaștere* caracteristică copilăriei.

---

* Autorul este fiul lui Giuseppe Lombardo Radice. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

El considera că copilul trebuie să cunoască *identificîndu-se*, fără acea „îndepărtare de obiect" care defineşte raţiunea ce ordonează şi clasifică : dar trebuie *să cunoască* şi să cunoască tot mai bine. În această ordine de idei, el descoperise (şi descoperirea mi se pare foarte bine întemeiată, chiar dacă nu toate opiniile implicate ne conving) că una din modalităţile fundamentale de cunoaştere şi de exprimare a copiilor este desenul, „limbajul grafic". El susţinea că prima afirmare a cunoaşterii ştiinţifice conforme cu natura trebuie să consiste în observarea şi urmărirea, însufleţite de un spirit de deplină participare, a vieţii plantelor şi animalelor după ritmul anotimpurilor („calendarul şcolii Montesca*", „micii Fabre**"). Noi considerăm că toate acestea sînt juste dar că, totuşi, poate ar trebui să le completăm cu „stimularea" mai pronunţată a spiritului sistematizator al gîndirii, al judecăţii logice, al caracterului raţional chiar din primii ani de şcoală. Oricum, rămîne *absolut cert* că pentru Giuseppe Lombardo Radice (ca şi pentru maestrul şi prietenul său Benedetto Croce) poezia este cunoaştere, este un prim adevăr, o primă nemijlocită luare în stăpînire a realităţii, nu un mit, un vis, o „copilărie", o explicaţie mistico-magică.

Viaţa reală şi domeniul fanteziei

Aşadar, de îndată ce intră în prima clasă a şcolii elementare (ba chiar de îndată ce începe să vadă, să pipăie, să vorbească), copilul doreşte să pună stăpînire pe realitate, este nerăbdător să cunoască. Capacitatea sa de a-şi încorda atenţia, capacitatea de efort, de concentrare intelectuală este totuşi foarte slabă ; mai mult decît de slăbiciune, este chiar cazul să vorbim de labilitate, de discontinuitate. Noi putem urmări o cuvîntare, o lectură, un raţionament, putem continua o lucrare sau un experiment ore în şir ; el poate s-o facă, în fazele iniţiale ale activităţii lui intelectuale, doar timp de

---

* La Montesca, localitate situată nu prea departe de oraşul Perugia, s-a întreprins una din cele mai importante experimentări ale „şcolilor noi", „active" din Italia. (Nota trad.)

** Se referă la lucrarea lui G. Lombardo Radice : *I piccoli Fabre di Portomaggiore* (Micii Fabre de la Portomaggiore). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

cîteva minute. Are nevoie de pauze lungi, iar pauza lui se numeşte basm, fantezie, magie. Repet cele spuse în primul capitol: lumea învăţării, a cunoaşterii, a realităţii şi aceea a jocului fantastic şi a stăpînirii magice a lucrurilor sînt *net* separate în conştiinţa şi în activitatea copilului încă de pe la vîrsta de 5—6 ani. Eroarea pe care o săvîrşeşte educaţia constă în a confunda ceea ce în mintea copilului este complet separat, în a considera greşit că magia se poate substitui explicaţiei ştiinţifice, basmul se poate substitui realităţii iar domeniul fanteziei se poate substitui existenţei concrete.

Iar noi, care trăim împreună cu copiii, trebuie să respectăm ritmul lor, trebuie să muncim şi să ne odihnim odată cu ei, alternînd dialogul serios cu convorbirile extravagante. Între 4 şi 10 ani, orice copil trăieşte în două locuri: acela concret, unde i se află casa cu numărul stabilit de organele municipale, şi acela al fanteziei pe care l-a inventat şi în care el are un alt nume, îndeplineşte funcţii înalte şi trăieşte aventuri entuziasmate. Ar fi foarte frumos dacă şi noi, „cei mari", am putea deveni cetăţeni ai Ţării Fanteziei născocite de copilul nostru sau, cel puţin, suverani ai unor state limitrofe ce întreţin zgomotoase relaţii — cînd paşnice, cînd războinice — cu acela unde copilul s-a stabilit fie ca rege, fie ca preşedinte, fie ca primar şi aproape întotdeauna ca unic cetăţean. Cu cît regret îmi amintesc de corespondenţa aproape zilnică pe care am întreţinut-o ani de-a rîndul cu familia Lombrice Radardo, de atrăgătoarele scrisori ale tatălui, Lionello, şi ale mamei, Leonia, care povesteau la început întîmplările fericite şi nefericite ale lui Prosdòcimo, apoi pe cele ale lui Bonaventura şi, în sfîrşit, pe cele ale micului Soave. Era o „a doua imagine" plină de haz, fantastică, a familiei, pe care copiii *nu vroiau* s-o identifice cu familia lor, deşi în fapt, o identificau; „dublurile" părinţilor şi ale copiilor prezentau magistral calităţile şi defectele celor în cauză, basmul era mai eficient decît predica. În prezent, chiar şi micul Soave* consideră că

* Este uşor de înţeles că în cazul de faţă autorul vorbeşte de propria sa experienţă ca educator, în care a folosit un procedeu original şi probabil eficient. Lionello Lombrice Radardo nu poate fi decît Lucio Lombardo Radice, iar Soave este desigur „copilul blond". (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

jocul a durat prea mult; el s-a retras într-un fel de regat propriu, întreținînd raporturi ambigue cu un amenințător stat războinic dominat de o regină-mamă și cu un sfios stătuleț vasal, rău guvernat de un tată-președinte (mai bun educator decît mine, prietenul Ernesto R. este cetățean al unei comune familiale libere — creație a fanteziei — republica Ambrica; el i-a învățat atît de bine pe cei doi fii ai săi regulile democrației sănătoase, încît un unanim vot de neîncredere al familiei îl va sili foarte curînd să demisioneze din postul de primar).

De ce să ne rușinăm de „copilăriile" la care ne dedăm împreună cu copiii noștri? Tații și mamele prea serioși au numai de pierdut. Și nici nu se poate spune că chiar atunci cînd ne jucăm cu copilul nostru istorisindu-i povestirile noastre nu putem scoate din ele (cu finețe, în mod inteligent și fără a stărui prea mult) date care vin în sprijinul educației caracterului și a intelectului. Să căutăm a nu deveni severi, „plicticoși" cînd copilul ne cere să inventăm odată cu el cele mai fantastice aventuri; dar nici să nu căutăm a-l înșela, a „îndruga verzi și uscate", a născoci povești atunci cînd el ne cere, dintr-un îndemn serios, explicația *adevărată* a unuia din miile și miile de lucruri pe care nu le cunoaște și pe care dorește să le cunoască.

Scanned with OKEN Scanner

3. OAMENI CU CĂRŢI ŞI OAMENI FĂRĂ CĂRŢI

În limbajul curent, cultura nu se bucură de o reputaţie bună ; cît despre şcoală, nici să nu mai vorbim. Cînd ceva ni se pare de neînţeles, spunem că este „algebră" ; aspiraţiile şi acţiunile care nu au în vedere utilitatea şi chiverniseala sînt definite, cu un dispreţ care aproape nici nu caută să se ascundă, ca „poezie" ; cînd copilul nu se descurcă la şcoală, susţinem că „primii din clasă sînt ultimii în viaţă" ; tot ce se îndepărtează de viaţă este „livresc". Protestez împotriva locurilor comune de fiecare zi, împotriva limbajului curent ; protestez mai cu seamă împotriva devalorizării cărţii !

Plăcerea de a citi

Cartea nu este nicidecum un lux, este o necesitate a vieţii oricărui bărbat şi a oricărei femei care vor să fie cu adevărat oameni, adică a unor vieţi care moştenesc şi transmit altor vieţi patrimoniul civilizaţiei. Aş spune chiar, fără să caut paradoxul, că semenii noştri pot fi împărţiţi în două mari categorii : de o parte „oamenii care simt nevoia cărţilor", de cealaltă parte „oamenii care nu simt nevoia cărţilor". Lectura trebuie să fie o activitate cotidiană, constantă, fundamentală a oricărui om. După cele 8 ore de muncă în fabrică sau cele 10 ore de muncă agricolă, după ziua de lucru în birou sau pe şantier, după ce am fost *specialişti* din zori pînă la apusul soarelui, trebuie să fim *oameni* în fiecare seară, adunînd în noi ideile, cuvintele, descoperirile, aventurile oamenilor care ne-au precedat şi ale celor ce sînt departe de noi.

Dar pentru ca apropierea de cărţi să devină o deprindere, trebuie să cucerim plăcerea de a citi odată cu învăţarea alfabetului ; ba chiar, să nu ni se pară absurd,

Scanned with OKEN Scanner

înainte de învățarea alfabetului. La vîrsta de 3 ani, copilul blond despre care am vorbit în primele două capitole cerea cărți cînd se culca, iar după o jumătate de oră de „lectură" îl găseam adormit pe cartea deschisă. Erau cărți ilustrate, de acord, însă ceea ce făcea el era o adevărată lectură interioară. (Odată a refuzat faimoasa *Max și Moritz*, cu desene, de Wilhelm Bush*, „pentru că e scrisă în limba germană și eu nu pot s-o citesc"; într-adevăr, mama sa nu știe germana și nu i-o citise, astfel că el nu o putea reciti din memorie, orientîndu-se după ilustrații, care jucau rolul unor semne indicatoare).

Dar chiar dacă la unii copii înclinația spre lectură apare spontan, odată cu învățarea alfabetului, faptul nu este unanim. Mai ales *astăzi*, lucrurile nu se petrec la fel. Astăzi, fetița sau băiatul găsesc, chiar și în locuințele oamenilor neînstăriți (dacă nu la ei acasă, atunci la vecini), diferite posibilități de a petrece orele și jumătățile de zi ascultînd, privind, *însă nu citind*. Dacă nu există un televizor, atunci există cel puțin un aparat de radio; mai există fonograful mecanic sau electric, care nu costă prea mult și nici nu cere măcar cumpărarea unui număr mare de discuri, fiindcă acestea se pot obține și prin circuitul împrumuturilor. Dincolo de zidurile casei mai există și cinematograful, ieftinul și micul cinematograf de cartier sau parohial unde, adesea, pentru 200 de lire, ești pus să înghiți două drame cutremurătoare între orele 16 și 20. Problema nu este aceea de a nega în orice condiții cinematograful, televiziunea, radioul sau discurile (în legătură cu acestea din urmă, aș fi încîntat dacă ele ar da naștere unei generații care să iubească muzica mai mult decît a iubit-o, în general, generația noastră); problema ce se pune este *măsura*. Nu mai mult de un anumit număr de ore pe zi; nu mai mult de atîtea ore pe săptămînă; este bine ca părinții să fixeze reguli rigide, chiar, și să definească cu precizie durata de timp pe care copiii o pot dedica „receptării", întotdeauna extenuantă, a sunetelor și imaginilor.

---

* Cunoscut desenator, pictor și poet german (1832—1908). Cartea citată face parte din ciclurile sale de desene umoristice însoțite de versuri satirice. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Totuși, mai mult decît ordinul de a întoarce butonul ori de a scoate ștecherul din priză, ar fi de preferat să sădim în copiii noștri aplecarea pentru un mod de a se recrea mult mai cuprinzător, mai activ, mai „selectiv": lectura. Va fi nevoie, poate, de o lungă „campanie pedagogică" împotriva ispitei copiilor de a asista pasivi la lungile emisiuni radiofonice și de televiziune, pentru a-i face să se îndrăgostească de lectură care la început obosește, care *este întotdeauna un efort intelectual.* După părerea mea, unul dintre mijloacele cele mai eficiente este să-i deprindem pe copii să asculte timp de o jumătate de oră lectura făcută de părinți, seara, cînd sînt în pat și așteaptă să adoarmă. Vorbind drept, acest lucru ar trebui să-l facă tatăl; dar cîte lucruri „importante", mai importante decît contactul spiritual cu copiii, nu vin să scoată tații din cameră, dacă nu ar fi decît țigara fumată ca să treacă timpul după cină! Astfel că, practic, lectura o face mama (iar cînd tatăl, devenit gelos din cauza corului: „Mamă, în seara asta ne citești?", încearcă să reproducă, el, scena familială, este pe bună dreptate fluierat, fiindcă „mama citește cu mai mult sentiment").

Lecturile mamei, sau ale tatălui, pot fi și modalitatea cea mai bună de a stabili primul contact al copiilor cu cărțile (și problemele) care depășesc posibilitățile lor momentane, care cer să se omită unele pasaje sau să se introducă unele comentarii ilustrative. Îmi aduc aminte de o mamă care, pe vremea cînd eram mic, își desfăta copiii adolescenți cu romanul *Război și pace* sărind multe capitole și răspunzînd la unele întrebări legate de faptele istorice; am ascultat-o multe seri pe o altă mamă, care trezea emoția copiilor abia trecuți de zece ani citind descrierea evenimentelor din *Glorioasa Spanie* republicană trăite și povestite de Costancia de la Mora. Acea jumătate de oră din timpul serii, deci, nu numai că va stîrni plăcerea de a citi cărți, și cărți *bune,* dar va da loc celui mai profund și mai natural contact spiritual cu copiii.

Să cunoaștem ca să putem discuta

Cred că pentru copiii de azi, cel mai mare pericol nu este acela de a fi prea timizi și nesiguri atunci cînd li se oferă ocazia de a-și exprima opiniile și aprecierile,

Scanned with OKEN Scanner

ci, dimpotrivă, acela de a fi superficiali și încrezuți. Copilul se simte îndemnat să respingă cu o apreciere negativă toate lucrurile ce îi sînt prezentate ca fiind mai dificile, toate activitățile care nu-i fac plăcere. Trebuie să fim foarte atenți cînd un copil ajuns la „vîrsta rațiunii" afirmă cu multă (și chiar arogantă) siguranță : „nu-mi place", „nu mă interesează", „nu-mi trebuie". Biata matematică este una din principalele victime ale acestui soi de reacție de apărare, sau chiar de lene, a copiilor noștri. „N-am înțeles acest lucru niciodată", „am fost refuzat întotdeauna", „n-am înțeles niciodată la ce servește" ; cîți copii mici și cîți oameni mari nu repetă zilnic aceste justificări de copii leneși.

Idealul este să reușim să punem în acțiune reflexul psihologic opus : „La naiba ! O să mă gîndesc toată noaptea la asta, dar trebuie să înțeleg odată și eu". Mici sau mari, avem o minte sănătoasă dacă faptul de a nu înțelege un lucru trezește în noi o stare de suferință acută care se adîncește și prinde rădăcini în subconștient atunci cînd conștiința leneșă caută să anuleze problema pe care nu am reușit s-o rezolvăm.

Împotriva „obstrucției psihologice" ascunse sub o superficială judecată negativă ne vin în ajutor două argumente logice și felurite procedee educative rafinate. Primul argument logic (împotriva lui „nu-mi place") : „Ai tot dreptul de a susține că nu-ți place, dar numai după trecerea unui anumit timp și după unele eforturi. Ca să judeci și să respingi trebuie ca, mai întîi, să știi despre ce e vorba". Și exemplele concrete nu lipsesc : „Ai uitat că la vîrsta de șase ani nu-ți plăcea să scrii, iar acum umpli caietele cu poeziile și povestirile pe care le imaginezi ?" etc. Al doilea argument logic (împotriva lui „nu-mi trebuie") : „Nu poți spune acest lucru acum, fără să cunoști. Spui că vrei să devii pictor și n-ai nevoie de istorie : dar pictorul trebuie să cunoască omul mai profund decît oricine, trebuie să știe uzanțele, moravurile, tradițiile, evenimentele ca să fie cu adevărat artist". Este întotdeauna foarte util să arătăm, în legătură cu un exemplu sau altul, *unitatea științei* și să trezim un oarecare dispreț pentru cei ce se specializează prea devreme, pentru „oamenii mărginiți la specialitatea lor".

Scanned with OKEN Scanner

Cum putem învăța singuri

Faptele care contează mai mult sînt totuși abilitatea și intervențiile părintelui-profesor. Dacă automobilul nostru nu vrea să pornească, este inutil să accelerăm și să tot accelerăm, făcînd motorul să meargă în gol : trebuie să căutăm piesa care nu-și face datoria. Dacă băiatul sau fata noastră nu fac progrese la matematică, se plictisesc cînd citesc o povestire, disprețuiesc istoria și geografia, este inutil să răcnim „învață !", să apăsăm pînă la refuz pedala autorității paterne sau materne. Dacă copilul are „angrenajele defecte", creierul lui se va învîrti în gol. Să ne așezăm lîngă el sau, mai bine, *în locul lui* și să încercăm să înțelegem ce angrenaj nu funcționează. Cînd trebuie să rezolve o problemă de geometrie ia sau nu ia o bucată de hîrtie, face sau nu face acel „mic desen" ca să se orienteze, acel „mic desen" care îi era necesar și marelui Arhimede, încît și-a pus chiar și viața în joc pentru ca soldățoiul roman să nu i-l distrugă ? Cînd trebuie să învețe primul cînt din Iliada înțelege el ce înseamnă „multe înainte de vreme în Hades viteze a aruncat suflete de eroi"* sau pentru el traducerea lui Monti este mai greacă decît limba greacă ? Cînd studiază dezbaterile Congresului de la Viena are el în față atlasul istoric sau se silește doar să îndese în memorie un șir de nume nedefinite în spațiu ? Din păcate, la școală, profesorul nu are, în general, timpul, posibilitatea de a învăța elevii cum se învață ; acest lucru trebuie să-l facă tații și mamele, învățînd nu *în locul* copiilor, ci *împreună cu* copiii, învățîndu-i *cum să învețe singuri.*

Copiii și „problemele majore"

În al doilea rînd, tendința spre judecăți absolute și superficiale provine, la copii, din dorința de a-și pune imediat problemele majore : moartea și nemurirea, în-

* Autorul a reprodus fraza cu topica din traducerea italiană a lui Monti, care, la rîndul său, o reproduce pe aceea a lui Homer. Traducerea de față a respectat această topică, fiindcă, altminteri sensul observației lui L. Lombardo Radice nu putea fi înțeles. Sub o formă mai clară, fraza s-ar prezenta astfel : „a aruncat înainte de vreme, în infern, multe suflete viteze de eroi". (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

ceputul și sfîrșitul, existența sau neexistența unei divinități, originea vieții și a omului, sensul vieții, al destinului omului. Sînt și alte probleme mai puțin grandioase, dar totuși „mari" : libertatea, socialismul, naționalismul, independența popoarelor, pacea. Îmi aduc aminte, ca și cum s-ar fi petrecut ieri, cum am „debutat" ca orator politic la vîrsta de cinci ani (spre marea uimire a părinților mei, care nu mă pregătiseră în această direcție), cînd, în fața cîtorva prieteni ai tatălui meu veniți să-i facă o vizită, pledam cauza independenței tuturor popoarelor coloniale începînd cu cele care pe atunci erau subjugate de Italia.

Cum să procedăm ? Poate fi de ajuns să spunem „ești prea mic ca să poți da un răspuns acestor probleme ?" Poate fi de folos dacă insistăm să-l facem pe copil să-și însușească punctul nostru de vedere ? Nici una, nici alta. După părerea mea, nici nu trebuie să împiedicăm copilul de a avea opinii proprii (inevitabil superficiale), nici să-i impunem o opinie (pe a noastră) : în schimb, trebuie să-l obișnuim să examineze atent și cinstit diversele opinii și argumente, prezentîndu-i-le pe ale noastre (ale *noastre*, cu toată gravitatea pe care o poate avea acest lucru) alături de altele. Într-adevăr, dacă sîntem „oameni cu judecată", obiectivul pe care trebuie să ni-l propunem este ca fiii noștri să-și formeze convingeri raționale, analizate critic, confruntate cu altele. Ateu sau credincios, părintele care este „om cu judecată" va proceda așa cum se cuvine dacă va explica copilului că există multe religii ce proclamă fiecare că ea este „cea adevărată" ; inițiind copiii în „istoria comparată" a religiilor, el va proceda doar ca un om cinstit. Copilul va hotărî singur dacă înțelege să adopte o religie sau să rămînă ateu ; dar dacă va fi credincios, să nu devină superstițios, bigot sau exclusivist ; trebuie să învețe a aprecia atît frumoasele cărți sacre indiene cît și Biblia, să nu vadă doar damnați și diavoli în afară de mica incintă a „parohiei" sale ; dacă va fi ateu, nu va adopta o atitudine vulgar disprețuitoare față de spiritul religios, va ști — fără prejudecăți — să găsească valori umane, istorice, morale și în ființa și în actele

Scanned with OKEN Scanner

anumitor profeți, și în anumite mesaje religioase, cărora nu le atribuie totuși nici un caracter de „revelație".*

Este o constatare curentă că copiii de azi nu acceptă, fără examen critic, autoritatea spirituală a părinților. Este un fenomen pozitiv care corespunde evoluției democratice generale a moravurilor. Se prăbușesc tronurile înălțate pentru „slava lui Dumnezeu"; drept este ca și principiul suveranității părinților să fie lepădat. Noi, tații și mamele, trebuie să ne cucerim autoritatea spirituală informînd și discutînd, obișnuindu-ne copiii cu raționamentul serios, cu opiniile bine gîndite, analizate în amănunt și discutate.

Mărețele inițiative ale micului cercetător

Totuși, în școlile noastre elementare, programele din 1955 (întocmite sub auspiciile ministrului Ermini) ar vrea să interzică orice efort de cunoaștere sistematică și „universală", reducînd instruirea copilului la episoade, observări, experiențe, povestiri independente unele de altele. Este faimosul război pe care o parte a pedagogiei ce se autodefinește „modernă" îl poartă împotriva „noționismului" în numele „activității libere".

Nimic nu este mai greșit, atît din punctul de vedere al pregătirii culturale necesare oricărui cetățean, oricărui muncitor, cît și din punctul de vedere al însești psihologiei copiilor. Cînd copilul începe să-și formeze cultura, marea lui dorință este aceea de a ști *totul*, de a construi *cadre generale* și sistematice. Încercați să dați unui copil de cinci ani harta topografică a orașului în care trăiește; lăsînd deoparte faptul că nu știe s-o descifreze, că nu înțelege ce *reprezintă*, lucrul în sine îl interesează prea puțin. Dăruiți-i, în schimb, un glob pămîntesc frumos; explicați-i că el este, în miniatură, pămîntul pe care trăim, că petele albastre reprezintă mările, că petele castanii sînt munți, că petele roșii sînt

* Poziția înaintată a autorului trebuie cu atît mai mult apreciată cu cît este vorba de Italia, unde religia are o poziție specială, privilegiată, în școală. Cu excepția și a Spaniei, această situație nu poate fi întîlnită în nici un alt stat european. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

deșerturi, că petele albe sînt ghețari. Globul poate fi, *va fi* pentru el un minunat joc-studiu (dacă se pasionează, globul va putea fi prima lui carte de geografie și *totodată* primul abecedar). Personal, pot da încredințare că geografia pe care o știu astăzi am învățat-o după un glob, între 5 și 6 ani, și mă laud că sînt destul de informat în materie și că pot spune fără nici o ezitare cum se numește capitala Hondurasului sau aceea a Madagascarului.

Sînt, în schimb, de o ignoranță înspăimîntătoare în domeniul clasificării sistematice a plantelor și animalelor ; iar acest lucru se datorează faptului că, la școală, în anii cînd aș fi fost fericit să cunosc bine ramurile genealogice ale viețuitoarelor, am fost silit să învăț schemele gramaticii latine. De aceea, să nu descurajăm copilul nostru atunci cînd își stabilește obiective prea vaste pentru capacitatea lui și vrea să traseze în minte sau pe caiet mari cadre „universale" : istoria universală, geografia globului, cerul înstelat, clasele, ordinele, speciile și genurile de viețuitoare, *toate* cuvintele limbii materne, *toate* rasele umane. Să-l lăsăm pe micul cercetător să scrie sau să încerce a scrie „Cel mai nou dicționar al limbii italiene", „Geografia universală în trei volume", „Marile descoperiri ale omului", „Rasele umane" și așa mai departe. „Instinctul lui enciclopedic" este mult mai sigur decît teoriile pedagogice care și-au pus pecetea pe programele școlare ; acest instinct îl determină să meargă de la *general la particular* ; fiindcă nu are rost să studiem viața și faptele unor Garibaldi sau Cristofor Columb desprinși de contextul social-istoric, nesituați în marele cadru al timpului, fiindcă a studia Italia în sine, fără să știm *unde se află*, este un fapt lipsit de importanță.

Mai mult : efortul de a-și forma o perspectivă enciclopedică este o foarte bună școală intelectuală. Colectarea, ordonarea, clasificarea nu este o activitate subalternă și aproape vrednică de dispreț, așa cum ar vrea să ne încredințeze o anumită pedagogie ; ea presupune, dimpotrivă, capacitatea de a analiza, de a opta, de a confrunta ; este inteligență în acțiune. Încurajați-l pe micul cercetător care vrea să facă „enciclopedii", încurajați-l atunci cînd, după ce a mai crescut, dorește să întocmească acele mici enciclopedii mai specializate

Scanned with OKEN Scanner

care sînt colecțiile. Colecții de timbre, de pietre, de insecte, de ilustrate, de orice poftește (unul din frații mai mari ai năstrușnicului băiat blond a început, pe la nouă ani, să colecționeze boli, trecîndu-le numele într-un soi de rubrică alfabetică și însemnînd alături inițialele *b* sau *v* în raport cu originea lor, adică în raport cu faptul dacă ele erau provocate de bacili sau de viruși). Enciclopediile și colecțiile sînt o prețioasă școală de gîndire pentru copiii noștri.

Scanned with OKEN Scanner

4. PAGINA CĂRȚII ȘI ECRANUL TELEVIZORULUI

Nu am nici pe departe o atitudine disprețuitoare, de „aristocrat intelectual", față de televiziune. Cînd orășelul Monreale s-a prezentat la concursul *Campanile-Sera**, eu — care pe atunci țineam cursuri la Universitatea din Palermo — nu am ezitat nici o clipă să iau parte ca membru consultant al echipei orașului, convingînd și cîțiva colegi să urce împreună cu mine scărițele nesigure ce duceau spre tribuna deliberanților (din respect pentru adevăr, trebuie să adaug că aportul meu personal la repetatele, zgomotoasele victorii ale reprezentanților orașului Monreale a fost practic nul, pe cîtă vreme o serie de tineri prieteni fizicieni au contribuit la unul din succesele cele mai dificile). În parte, gestul meu a fost o reacție polemică împotriva caracterului prea solemn, prea distant, aproape funerar, al culturii academice italiene; totuși, el era în același timp și o recunoaștere a unei anumite valori de „propagandă culturală" a jocului transmis de televiziune.

De fapt, sînt convins că încă din îndepărtatele timpuri ale primelor emisiuni „Cine știe cîștigă**, concursurile transmise de televiziune au sprijinit efectiv prețuirea dezinteresată a culturii în rîndul maselor. Dacă e adevărat că au fost premiate persoane înzestrate

---

* Textual: Locul sau orașul natal. Aici emisiune-concurs care pune față în față grupuri de reprezentanți a două sau mai multe localități sau regiuni și care ar putea fi comparată cu întrecerile dintre elevii din două județe sau orașe prezentate de televiziunea noastră. (Nota trad.)

** Traducerea este arbitrară, menită să indice numai genul emisiunii. În fapt, denumirea exactă este „Renunți sau dublezi?" (*Lascia o raddoppia?*). Premiul se dublează atunci cînd concurentul dă un răspuns exact și ultimei întrebări la care are dreptul de a renunța. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

cu o memorie „monstruoasă" dar nesăbuite și interesate (listele de denumiri mitologice îndesate în minte în vederea quiz-ului* și a milioanelor sale de lire !), este adevărat și că un public imens a descoperit grefieri care cunosc și iubesc marea literatură rusă, medici cu cultură umanistă, funcționari care își consacră puținele ore libere muzicii și așa mai departe. Dacă e adevărat că au fost glorificate fenomene de tipul „leoaica din Pordenone" (echipa națională italiană din primul meci de fotbal cu echipa Angliei, jucătorii care au marcat golurile în „faimosul" meci dintre echipele Juventus și Roma susținut în anul 1930 etc.), e adevărat și că în emisiunile care au urmat a apărut la rampă un personaj de care ziarele și revistele ilustrate nu mai vorbiseră, unul din personajele cele mai trecute cu vederea și mai uitate din viața țării noastre: profesorul de școală medie.

Televiziunea poate reînsufleți instruirea școlară

Quiz-urile transmise la televiziune au valorificat sau, dacă se poate spune, au făcut reclamă instruirii școlare, programelor de absolvire a cursurilor și bacalaureatului: data cronologică, poezia, personajele romanelor celebre au ieșit din sălile de clasă, au devenit obiect de interes, motiv de încordare, de întrecere. Dar televiziunea a dat (și ar fi putut da infinit mai mult) o contribuție mai importantă instruirii școlare prin emisiuni în care „clasicii" au devenit spectacole de masă și de actualitate. *Vizionarea* tragediilor lui Sofocle, ale lui Shakespeare sau ale lui Manzoni, *ascultarea* poeziei lui Dante sau a lui Leopardi a fost o experiență culturală net superioară pentru un mare număr de elevi italieni. A face ca fantasmele marii poezii să iasă din paginile manualelor școlare și să apară pe ecran prin oamenii și glasurile zilelor noastre este un fapt care poate modifica din temelii raportul elev-autor clasic, transformînd plictiseala și veneratia retorică obligatorie

* Examen prin întrebări (americanism). *Quiz game* (examen-joc) și *quiz bee* (examen-concurs) sînt expresii care au chiar înțelesul de concurs „cine știe cîștigă" transmis de radio sau de televiziune. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

a tinerilor într-o participare pasionantă. Această participare poate fi obținută și de profesor, în clasă ; în orice caz, profesorul se bucură de un sprijin prețios cînd televiziunea transmite drame clasice, ecranizări ale marilor opere epice, reconstituiri istorice care se văd și se aud și nu se mulțumesc să fie numai citite : chiar și un quiz cultural în care accentul se pune pe competiție face, repetăm, acest serviciu.

Zero adunat cu zero fac zero

Așadar, televiziunea *poate* da un ajutor prețios formării unei culturi istorice, dezvoltării înclinațiilor artistice, așa cum poate contribui (prin alte emisiuni) la o mai bună și mai activă cunoaștere a limbilor străine, a geografiei și a înseși științelor naturii. *Poate* da. Să facem cu totul abstracție de calitatea emisiunilor în aceste observații ale noastre și să admitem, chiar și și pentru a simplifica demonstrația, că emisiunile sînt de cea mai bună calitate. Dar, așa cum poate avea o valoare culturală, chiar și cea mai bună emisiune poate fi lipsită de orice valoare. Influența emisiunii asupra spectatorului depinde în fapt de două elemente : emisiunea și spectatorul însuși. Dacă marea poezie, tragedia de cea mai înaltă calitate, romanul clasic ecranizat, dacă emisiunile culturale nu găsesc în spectator o „receptivitate culturală" de același nivel ; dacă cultura difuzată de televiziune nu întîlnește în mintea spectatorului o structură culturală pe care se poate sprijini, cea mai perfectă punere în scenă a spectatorului cu *Hamlet* și cea mai izbutită reconstituire ecranizată a studiourilor de Mille* vor fi pur și simplu pierdere de vreme și nu vor lăsa nici măcar o urmă de cultură.

Asistăm la un fenomen în aparență paradoxal (dar în realitate condiționat de logica cea mai riguroasă) : nașterea instrumentelor culturale de masă, cum sînt cinematograful și televiziunea, nu a ridicat prin *ea însăși* nici cu un grad nivelul cultural al celor lipsiți de o

* Se referă în special la regizorul american Cecil B. de Mille, ale cărui filme istorice cu amplă recuzită și figurație realizate cu cîteva decenii în urmă constituie încă opere de referință în istoria cinematografiei. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

pregătire culturală sistematică. Băiatul ori fata analfabetă din cartierele sărace ale orașelor Palermo sau Napoli au văzut și au urmărit cu pasiune, pînă la data actuală, zeci și zeci de filme istorice, dar în cele din urmă nu au ajuns să știe (atunci cînd nu știau dinainte) dacă Napoleon a trăit înainte sau după Garibaldi, dacă Statele Unite ale Americii au fost o colonie a Angliei sau invers. A vedea „fără antecedente culturale", adică a recepta fără a dispune de o structură aptă să asimileze, tragedia *Hamlet* a lui Shakespeare nu înseamnă, pentru spectator, altceva decît a se distra asistînd la un spectacol ca oricare altul („dar, în definitiv, o ia sau n-o ia de nevastă pe Ofelia asta?" era întrebarea pe care și-o punea — ei, ca și neajutoratului său soț — o grijulie cucoană ce „venise să-l vadă pe Gassman*" și nu să-l asculte pe *Hamlet* și era așezată, la teatru, în spatele nostru).

În cazul de față, pînă și cel mai slab optimism e deplasat și periculos. Pe nimic nu se poate construi nimic: cultura crește pe solul culturii. Mii de muncitori italieni s-au dus și se duc să-și cîștige pîinea în străinătate: numai aceia dintre ei care au avut capacitatea eroică de a-și forma o cultură au învățat noua limbă, ceilalți nu. Sute de mii de soldați italieni lipsiți de cultură au fost, din nefericire, trimiși cu mulți ani în urmă să „cucerească" Grecia, Croația, Uniunea Sovietică, au trăit în acele țări luni și ani, iar acolo, datorită însușirii de a imita și de a se exprima au izbutit să înțeleagă și să se facă înțeleși; dar la cîteva luni după repatriere, din acele limbi ciudate nu știu dacă își mai aminteau, cu una, cu alta, cinci cuvinte.

„Cadrele" generale sînt indispensabile

În fapt, cultura nu este numai suma unor experiențe și cunoștințe independente una de alta, ci este întotdeuna, *organizare rațională* a experiențelor și cunoștințelor.

Într-unul din capitolele următoare vom examina, pe scurt, problema importanței unui învățămînt școlar organic și sistematic, polemizînd cu empirismul îngust al

---

* Vittorio Gassman, renumit actor italian contemporan de teatru și de cinematograf. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

programelor ministrului Ermini pentru școlile elementare din 1955, și cu cele ale lui Bosco pentru „școlile medii unificate", din 1961. Aici dorim să subliniem importanța pe care o pot avea unele inițiative familiale pentru formarea, chiar de la începutul vîrstei la care rațiunea abia începe să se dezvolte (între 3 și 5 ani), a acelui „schelet" elementar, a acelor „cadre ale rațiunii" indispensabile unei creșteri ordonate și sănătoase. Am spus mai înainte și o repet : una din primele jucării ale copilului nostru în momentul intrării în școala elementară (sau chiar mai înainte, cînd începe să citească literele de tipar) trebuie să fie un glob pămîntesc frumos, în culori vii, pe care numele continentelor și al țărilor să fie scrise clar. Va trebui însă ca globul să fie studiat și de părinți, pentru ca, în fiecare seară, ei să se ia la întrecere cu copiii adoptînd formele de concurs transmise de televiziune. O întrebare este pusă de copil, următoarea e pusă de părinte : „arată cu degetul China", „arată-mi Marea Roșie", „găsește capitala Egiptului". Puteți fi siguri că după 15 zile, copilul este cel ce va cîștiga : el are toată ziua la dispoziție pentru a se pregăti și are o memorie-burete, care absoarbe totul fulgerător.

Globul va prinde treptat viață : el prezintă țările apropiate și pe cele îndepărtate, țările antice și pe cele foarte noi, civilizațiile care au decăzut și cele care au progresat, polii și ecuatorul, ghețurile eterne și deșerturile, răsăritul și apusul, țările unde s-a înserat cînd la noi e dimineață, cele în care e toamnă cînd la noi e primăvară. Numai *după* ce și-a întipărit în minte această structură fundamentală, adică *globul cu mările și uscatul,* băiatul dumneavoastră, fetița dumneavoastră vor putea să-și însușească moștenirea culturală propriu-zisă din povestirile pe care le vor citi despre țările îndepărtate și atît de diferite de țara noastră, din filmele documentare pe care le vor vedea la televiziune sau la cinema.

După globul pămîntesc, enciclopedia

Primul *manual* al copilului atunci cînd este pe punctul de a intra în școală trebuie să fie o bună „enciclopedie pentru copii". Din propriul lui imbold, o va răsfoi, va privi mai întîi figurile, apoi va citi pe ici pe colo,

Scanned with OKEN Scanner

va sări la alt subiect, se va interesa mai mult de o temă și mai puțin de alta, va sfîrși prin a se „specializa" într-un domeniu oarecare, nebănuit de dumneavoastră (de exemplu „regii Angliei", așa cum a făcut copilul despre care vă vorbesc cu atîta plăcere).

Și în cazul enciclopediei, învățarea va fi cu atît mai eficientă cu cît va fi și a *dumneavoastră*, nu numai a *lui*. Nu e greu ca, în discuțiile familiale, să transformați în joc, în întrecere, în colaborare ceea ce la școală este de prea multe ori obligație, sarcină. Cînd plecați duminica la plimbare cu copiii dumneavoastră, puneți-i să vă povestească legenda lui Ulise sau ceea ce i-a frapat mai mult în enciclopedia lor, povestiți-le în linii mari istoria Italiei și a lumii. Dacă familia este plecată într-o călătorie, revizuiți, pe drum, printr-o întrecere, cunoștințele despre provinciile țării, despre regiunile fiecărei provincii (se ia cuvîntul în ordinea vîrstei, iar celui mai mic i se pun întrebări mai ușoare) sau, de ce nu ?, reveniți la șirul regilor Angliei de la Henric al VIII-lea pînă la Wilhelm de Orania : stăruiți, în sfîrșit, sub formele cele mai variate și mai puțin pedante, pentru ca cei mici să stăpînească bine atît „firul" istoriei cît și orizonturile geografiei, pentru ca ei să se situeze cu o cunoaștere sigură în timp și în spațiu. Mijloacele pot fi „inspirate" de orice situație și de aceea sînt infinite (vom reveni, dealtfel, asupra lor în capitolul următor) ; uneori poate fi chiar necesar să *impunem* copilului o ordine logică, cucerire care implică oricum un efort, o disciplină de gîndire.

Televizorul presupune cartea

Problema efortului intelectual ne determină să discutăm, foarte lapidar, pentru că problema este astăzi bine cunoscută, despre un pericol pe care îl comportă marea răspîndire a spectacolelor : pericolul deprinderii cu o atitudine intelectuală pasivă, leneșă. Pe ecranul televizorului, alții vorbesc în locul nostru, alții înfruntă pentru noi riscurile, practică în locul nostru sporturile ; identificîndu-ne cu spectacolul, devenim eroi, genii, campioni, interlocutori strălucitori, deși, în fapt, rămînem așezați în fotoliile noastre. Acest fapt constituie însă un pericol destul de mare, în special pentru copii și preadolescenți. Pentru părinți, programul televiziunii

Scanned with OKEN Scanner

sau al cinematografului de cartier reprezintă soluţia cea mai comodă cînd se pune problema timpului liber al copiilor (problemă destul de gravă în marile oraşe italiene, atît de vitrege cu copilăria şi cu tinereţea, cărora nu le oferă aproape nimic). Şi totuşi este nevoie de un efort educativ şi organizator depus cu răbdare şi perseverenţă pentru a sădi în copii capacitatea şi înclinaţia de a se adresa altor modalităţi de a-şi petrece timpul liber ; dar asupra acestei chestiuni ne vom opri în următorul capitol. Să nu uităm nici o clipă că cea mai naivă şi mai puerilă *iniţiativă* a copiilor noştri, cea mai dezastruoasă recitare, cel mai „suprarealist" desen sînt infinit mai importante pentru formarea lor decît receptarea leneşă şi pasivă a celei mai perfecte emisiuni de televiziune şi a celui mai bun film.

Ar fi mai nimerit să spunem că emisiunile de televiziune şi filmele au *o anumită valoare* pentru copilul instruit, activ din punct de vedere intelectual, apt de a lua iniţiative, de a opta şi de a adopta o atitudine critică, dar ele au *cu totul altă valoare* pentru copilul care se plictiseşte, care nu ştie cum să-şi petreacă timpul, care îşi tîrăşte lenea din mica sală de cinematograf în încăperea unde este instalat televizorul. Ca în orice împrejurare, totul depinde de om.

Cinematograful, televiziunea, radioul, picupul sînt posibilităţi entuziasmante ale epocii moderne. Ceea ce înainte era o plăcere pentru părinţi, spectacol pentru regi, eveniment cultural destinat unei aristocraţii restrînse, este astăzi la îndemîna tuturor. Problema ce se pune azi este aceea de a crea în toţi oamenii capacitatea de a-şi însuşi patrimoniul cultural, puterea de înţelegere, gustul şi cunoştinţele pe care le oferă noile mijloace de răspîndire a culturii ; iar această problemă se rezolvă cu instrumentele tradiţionale, mai înainte de orice cu paginile cărţilor, care pot fi citite şi recitite, care permit investigarea, îţi lasă răgazul să te opreşti asupra unor lucruri care te interesează, îţi permit să meditezi, care impun o „atenţie activă" şi asigură formarea acelei ordonări raţionale, a acelei organizări sistematice a cunoştinţelor în lipsa căreia nu există dezvoltare intelectuală, în lipsa căreia imaginile, sunetele, informaţiile şi ideile se deapănă confuz în minte, zadarnice şi pasive.

Scanned with OKEN Scanner

5. CEA MAI FRUMOASĂ JUCĂRIE

O replică a lui Chaplin-Calvero* din filmul *Luminile rampei* ajunsese foarte cunoscută la mine acasă acum cîţiva ani, cînd cei doi copii mai mari aveau vîrsta pe care o are acum băiatul blond. „Tată, mă plictisesc, ce să fac?". „Dar cum se poate să te plictiseşti cînd ai mereu cu tine o jucărie aşa de frumoasă...". „Aha, sigur — întrerupea atunci, lovindu-şi fruntea cu degetul, copilul care se plictisea în clipa aceea — creierul, cum spui tu, ca Charlot în filmul acela care îţi place."

Plictiseala şi inteligenţa sînt incompatibile. Fără inventivitatea inteligenţei, petrecerea cea mai somptuoasă se încheie cu căscături, jucăria cea mai scumpă te „plictiseşte" numaidecît. Din nimic sau cu foarte puţin, inteligenţa creează circumstanţe vesele, probleme pasionante, jocuri de care nu te mai saturi niciodată, chiar în situaţiile-limită, chiar în împrejurările cele mai tipic „plicticoase", chiar şi în acea deplină singurătate în care nu ne avem decît pe noi înşine şi care poate fi întîlnită într-o rezervă de spital sau în celula închisorii. Chiar şi în lipsa oricărei tovărăşii, în lipsa cărţilor, chiar atunci cînd nu are de lucru, cînd nu are posibilitatea de a se distra, omul inteligent nu se plictiseşte. Va reconstitui în minte o poezie sau va născoci una umoristică, pe care o va trimite copilului sau nepotului, îşi va pune o problemă de matematică şi se va sili s-o rezolve, dacă are înclinaţii spre gîndirea logică; în schimb, dacă este înclinat spre exprimarea artistică, aşa cum se întîmplă cu Calvero, va căuta o cale de a reda prin mimică, prin mişcările corpului şi ale mîinilor forma unui pin pitic scuturat de vînt.

---

* Actorul care, în copia italiană a filmului, dublează vocea lui Charlie Chaplin. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

O bucată de hîrtie și un creion

Cu mult înainte de a învăța scrisul, copilul nostru va petrece cîteva din cele mai distractive ore ale zilei cu o bucată de hîrtie și un creion, desenînd. Este o activitate pe care el o poate începe foarte devreme, la vîrsta de unul și jumătate pînă la doi ani și care se va dezvolta, odată cu creșterea lui, pînă la vîrsta adolescenței cel puțin. Faptul dacă copilul este sau nu „înzestrat" pentru desen nu are nici o importanță, scopul nefiind acela de a selecționa din masa copiilor *unul* care poate deveni pictor de valoare, ci de a oferi *tuturor* copiilor încă un mijloc de cunoaștere și de exprimare. Constat cu plăcere că ideea desenului spontan al copilului, pe care tatăl meu a propus-o și a susținut-o cu atîta fervoare ca „limbaj grafic al copiilor", această idee s-a răspîndit și s-a făcut cunoscută în foarte numeroase familii.

Desenul va însoți scrisul în timpul și după învățarea alfabetului. Așa cum trebuie să existe o oră de desen spontan, făcut pe o simplă foaie de hîrtie pentru a satisface dorința proprie a copilului și pentru a fi arătat persoanelor cărora găsește el de cuviință să-l arate, dacă vrea să-l arate, tot așa trebuie să se găsească timp și pentru „scrisul liber", lipsit de preocupări ortografice, fără o temă stabilită dinainte și fără intenția de a-l supune unei aprecieri „școlare". De la cea mai fragedă vîrstă, copiii au dreptul să dispună de lucruri proprii, de ceva personal și intim : noi nu trebuie să le examinăm scrisul dacă ei nu doresc să ni-l arate. De mulți ani (pot spune că de cînd sînt părinte), eu trăiesc într-un haos de foi volante scrise înghesuit și ilustrate, de cartoane pictate și de manifeste de avangardă, de caiete conținînd jurnale secrete, romane neterminate, povestiri aprins colorate, de caiete desfăcute în fascicole cuprinzînd textele unor roluri de dramă sau scenarii de filme și m-am lăsat atît de adînc pătruns de obiceiul de a-mi învinge curiozitatea, încît îmi îndepărtez privirea chiar și de titlurile cele mai viu colorate. În general, îmi sînt puse în față numai operele pe care autorii le consideră demne de a fi publicate (dar trebuie să mărturisesc că de obicei nu mi se atribuie rolul de critic, ci cel de dactilograf).

Scanned with OKEN Scanner

Există totuși opere scrise fără ca eu să știu ceva despre ele și chiar ținute ascunse cu grijă de cea mai nevinovată privire pe care le-aș putea-o adresa, opere care sînt redactate în cinstea mea și îmi sînt înmînate solemn cu ocazia zilei mele de naștere. Lucrul se întîmplă cam prin anii cînd copiii urmează școala elementară : sînt darurile copiilor cu vîrsta între cinci și zece ani și ele cer complicitatea și sfaturile materne. Soția mea a vrut să continue în felul acesta o tradiție a familiei mele, aceea a cărților-daruri pe care eu și frații mei le pregăteam cu grijă sub îndrumarea discretă a mamei în vederea sărbătoririi tatălui meu.

Cred că este o „descoperire" care sprijină foarte eficient formarea culturală și intelectuală a copiilor. Copilul înfruntă o sarcină intelectuală de o anumită anvergură și de lungă durată iar înfruntarea este pornită din dragoste și din ambiție, prin urmare, de bunăvoie ; ea are o *scadență*, lucru foarte important chiar și pentru munca adulților. Nu trebuie să ne temem prea mult dacă copilul vrea să atace teme *vaste* ; am mai spus într-unul din capitolele precedente că nevîrstnicul simte nevoia de a construi în mintea sa „cadre" generale ; cartea scrisă pentru a fi dăruită poate fi o ocazie foarte bună pentru a construi un atare „cadru" (din „activitatea editorială" casnică a două generații îmi amintesc de *Rasele umane*, de *Geografia universală* în trei volume, de *Dicționarul limbii italiene*, de *Istoria Statelor Unite*, toate fiind opere scrise în primii ani de școală, deci cam la vîrsta de șase pînă la opt ani). Interesul pentru „eseistică" se va naște însă numai după ce copilul va crește.

Să nu se spună că exemplele pe care le dau sînt valabile numai în cazul unei familii de intelectuali. Nu este așa. Copiii mai mici și mai mari din cele mai diferite familii desenează și pictează de-a lungul anilor fără ca părinții să fie artiști și adesea fără ca în casă să existe măcar o singură carte de artă ; toți copiii din toate familiile pot, *trebuie* să scrie povestiri, romane, drame, „eseuri" așa cum toți scriu la școală „compuneri" fără să facă parte din familii de scriitori și fără să-și propună să devină ei înșiși scriitori. Nu neg că imensul număr de „reviste" editate acasă de „directori"

Scanned with OKEN Scanner

foarte tineri, reviste strînse în arhiva unei familii de intelectuali din „a treia generație", sînt rodul unei pasiuni și al unei tradiții familiale preocupate de gazetăria liberă (la nevoie chiar clandestină*). Totuși, consider că a participa, măcar o singură dată în viață, la „editarea" unui ziar autonom, liber, scris de tineri, de membrii unei familii, de un grup de prieteni, de locuitorii unui cartier, de elevii unei clase sau școli este o experiență foarte fructuoasă ce poate fi făcută de *orice* copil. În cazul acestui gen de gazetărie tirajul nu prezintă importanță ; numărul cititorilor poate coincide cu numărul membrilor comitetului de redacție (plus familiile lor), lucru pe care îl știu valoroșii noștri profesori atunci cînd învață pe foarte tinerii lor elevi să editeze și să redacteze „ziarul clasei" destinat clasei însăși.

Istoria unui „desen animat"

Prin urmare, putem folosi în avantajul copiilor noștri experiențele intelectuale personale, putem retrăi prin ei anumite episoade importante din cursul formării noastre culturale și morale ; totuși, se cere să fim sensibili și la exigențele *noi* pe care le manifestă copiii, să ne lăsăm îndrumați de ei spre *alte* forme de joc creator. Ne-am referit mai înainte la televiziune și la influența pe care emisiunile-concurs o pot avea asupra jocurilor și instruirii copiilor. Să examinăm acum *cinematograful :* în viața copiilor noștri, el ocupă un loc pe care nu-l avea în propria noastră viață de copii. Nu este vorba numai de răspîndirea cantitativă a cinematografului, de numărul mai mare de filme pe care le văd copiii noștri față cu numărul celor pe care le-am văzut noi pe vremea cînd aveam vîrsta lor. Este vorba și de importanța cinematografului ca activitate, de locul pe care îl ocupă, spre exemplu, regizorul și scenaristul în opinia publică ; de familiarizarea copiilor noștri cu instrumentele tehnice ale cinematografiei, familiarizare mult mai profundă față de aceea a noastră ; de cunoștințele mai precise pe care le au ei despre prelucrarea peliculei.

---

* Se referă la activitatea gazetărească din timpul dictaturii fasciste. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că aparatul de fotografiat, destul de „rar" și de gingaș cu 40 de ani în urmă, este astăzi divertismentul obișnuit al adolescenților sau chiar o jucărie de copii nu ne mai miră. Mai păstrăm încă, în schimb, unele *prejudecăți* față de camerele de filmare. Negreșit, camera este un aparat destul de scump încă *azi* (dar nu mai este acel obiect de mare lux cum era cu 20 de ani în urmă), și cere o predispoziție „artistică" mai rafinată decît simplele aparate fotografice ; eu sînt, totuși, absolut convins că nu peste mulți ani și aparatul de filmat va fi un divertisment normal al copiilor, în familie și la școală, cît și al copiilor și al grupurilor de tineri ; că o mică „cinematecă" constituită din filme făcute, în casă, de copiii noștri nu va trezi în noi mai multă mirare decît albumul de fotografii făcute de ei.

Copiii sînt mult mai sensibili decît părinții la schimbările ce se petrec odată cu trecerea timpului : aspirația de a *face ei înșiși* filme apare cu mult înainte de a ne da noi seama de această nouă posibilitate. Atare aspirație poate să ni se pară fantezie pură, veleitate copilărească, dar se poate foarte bine întîmpla ca tocmai *ei*, cu pasiunea și inventivitatea lor, să ne facă dovada că lucrurile nu stau așa. Cazul unui copil plin de fantezie care, încă la vîrsta de cinci ani, își pusese în minte să facă el singur un desen animat mi se pare exemplar. Înainte de a-l face, desena ore întregi, cu răbdătoare îndemînare, serii de figuri ce se deosebeau doar puțin una de alta și care, desfășurate rapid, lăsau impresia mișcării. La urmă, dîndu-și seama de zădărnicia încercărilor lui, a imaginat altă tehnică. Și-a confecționat (cu ajutorul bunicii, care mînuia foarfeca) păpuși de carton cu brațele și picioarele mobile și a desenat fundaluri. El intenționa să procedeze astfel : să pună păpușile pe un fundal în poziția inițială dorită și să le fotografieze ; să deplaseze puțin membrele mobile și să facă apoi o a doua fotografie și așa mai departe. Desfășurarea rapidă a fotogramelor proiectate pe un ecran trebuia să dea iluzia mișcării. Era încă o „descoperire", practic, nerealizabilă ; dar puștiul nu s-a descurajat și nu s-a lăsat. Ideea bună sau, mai bine-zis, realizabilă (și cele dinainte erau bune, ca idei) a apărut prin mobilizarea fratelui său și a unor verișoare. Micul „Walt Disney" care începea să-și dea seama că își asu-

Scanned with OKEN Scanner

mase o sarcină ce depășea puterile unei singure persoane, a dat fiecărui colaborator cîte ceva de făcut în scenele unei întîmplări născocite de el (povestea prieteniei dintre o pisicuță și un șoricel ce se salvează reciproc de mai multe ori). A ieșit astfel la iveală o serie de 20 de desene foarte spirituale, ale căror personaje reprezentau diverse tipuri de personalități infantile.

Abia din momentul acela, părintele sceptic și negativist a început să ia în serios „ideea fixă" a băiatului. I-a spus că un prieten al său din Napoli are un foarte bun aparat de fotografiat în culori; fără îndoială că băiatul nu l-a mai lăsat să trăiască în liniște pînă cînd prietenul din Napoli nu a venit pentru o zi la Roma, înarmat cu toate uneltele, și nu și-a dedicat răbdător o întreagă după-amiază „filmării" desenelor în ordinea arătată de „regizor", încheind cu o frumoasă fotografie în culori a însuși regizorului. O mătușă literată s-a ocupat de „coloana sonoră" (cîte o mică strofă declamată la fiecare fotogramă) și pînă la urmă copilul a putut proiecta în fața părinților și prietenilor, cu mare succes, desenul *său* animat, *Pisica și șoarecele*.

O *discuție „înregistrată"*

Tatăl meu scria cu stiloul; astăzi, eu m-am obișnuit să bat direct la mașină; fiii mei au început de pe acum să găsească normală ideea (care mie nu mi-ar fi trecut prin cap) de a folosi înregistrarea pe bandă, cel puțin în anumite împrejurări. Una din aceste împrejurări poate fi o „discuție" pe care doresc apoi s-a asculte din nou și s-o rezume în jurnalul lor intim. Iată alte două noutăți, una „instrumentală" și cealaltă privind conținutul, la care tatăl „pedagog" nu s-ar fi gîndit, pentru că e mult mai puțin sensibil decît copiii la tehnicile și deprinderile noi. Sau mai bine zis, în ceea ce privește obiceiul dezbaterilor, părintele poate să și-l fi însușit perfect, dar nu poate să-și dea seama că astăzi, după 15 ani de viață democratică, după ce dezbaterea însuflețește ședințele, radioul, televiziunea, întrunirile publice, ea tinde să devină *un mod de a se întîlni* al tuturor cetățenilor inteligenți, *chiar și al copiilor*.

Scanned with OKEN Scanner

În toate exemplele pe care le dau, elementul principal este conținutul intelectual, semnificația formativă a inițiativei copiilor, cîtă vreme instrumentul tehnic are rol secundar. Important este faptul că un grup de copii între șase și zece ani imaginează și compun o povestire, îi fixează episoadele centrale, le transformă în desene împărțindu-și sarcinile; faptul că „povestirea desenată" devine „album" sau „film", nu are multă importanță (din punctul de vedere al semnificației educative și formative a experienței respective, dar nu din punctul de vedere al satisfacției pe care o simt autorii). Dacă un grup de băieți și fete între 12 și 16 ani organizează o dezbatere pe tema libertății și sînt capabili să poarte această dezbatere într-un mod relativ ordonat, *să se pregătească* în vederea ei prin discuții, lecturi și meditații proprii, s-o prelungească printr-o reexaminare critică a pozițiilor personale și a pozițiilor celorlalți, elementul „modern" îl constituie tocmai ansamblul acestor fapte și nu înregistrarea în sine (care îi constrînge totuși să respecte în mai mare măsură disciplina democratică, îi determină să-și cîntărească mai bine cuvintele, să aibă simțul răspunderii față de ideile pe care le exprimă „pentru că sînt vorbe care nu zboară, ci rămîn imprimate".

Acolo unde școala lipsește

Micile ziare, desenele, desenele animate, recitările, micile filme, întrunirile, dezbaterile, iată o serie de activități infantile sau tinerești colective și inteligente pe care *școala* ar trebui să le înlesnească și să le promoveze. Eu visez la o școală care să nu fie deschisă numai dimineața, care să nu fie formată numai din săli destinate lecțiilor și „ascultărilor", o școală cu încăperi luminoase prevăzute cu mese pentru desen, cu un mic teatru, cu una sau mai multe trupe de actori, cu un „studio" fotografic și cinematografic, cu o tipografie, cu săliță pentru lecturi colective libere, întruniri și discuții. O școală completă cu orar complet; o școală care să ofere tinerilor mijloace de a-și petrece în modul cel mai bun, mai inteligent orele libere care, pe lîngă instrucția obligatorie comună și după ea să permită celor tineri și foarte tineri să desfășoare împreună, prin liberă opțiune și așa cum cred de cuviință,

Scanned with OKEN Scanner

acele activități fără de care nu există o adevărată și completă formare intelectuală, cetățenească și socială. Numai școala poate — sau mai bine-zis ar putea — oferi *tuturor* minunata posibilitate de a-și pune la încercare capacitățile personale de inițiativă, de organizare, de creație în cele mai diferite domenii, de la artă la sport, la știință sau tehnică.

Numai școala publică ar putea face acest lucru sub aspect material, dată fiind amploarea mijloacelor pe care le pretinde un atare obiectiv ; numai școala publică poate face *bine* acest lucru sub aspect educativ. Asociațiile de tineret socialiste, progresiste, laice nu dispun, în Italia, decît de mijloace foarte restrînse, nu izbutesc să treacă dincolo de buna inițiativă periodică sau de inteligenta activitate sistematică a grupurilor mici. Trebuie să spunem apoi că federațiile de tineret ale partidelor muncitorești și socialiste sînt (cu toate numeroasele lor lacune) o foarte bună școală de inițiativă și de responsabilitate democratică și civică ; ele îi învață pe mulți copii și tineri să vorbească, să conducă o întrunire, să scrie un articol, să pună pe picioare o mică revistă, însă nu reușesc să fie centre de inițiativă culturală mai „dezinteresată" și probabil că nici nu pot fi din cauza naturii lor de organizații politice de luptă, angajate din plin în acea amplă și „inutilă" punere la încercare a propriilor puteri care ar trebui să fie, în schimb, esența activităților extrașcolare promovate de școală, în școală dar în afara orarului școlar.

Organizațiile catolice de tineret sînt singurele care dispun, în Italia, de numeroase posibilități materiale (să ne gîndim la vasta rețea capilară de „sedii parohiale de recreare"), dar ele nu par să fie orientate — cu toată existența anumitor fermenți inovatori serioși ce se pot vădi la o seamă de universitari catolici precum și o anumită modă activistă împărtășită de numeroși preoți — spre acel tip de activitate creatoare, liberă, critică și conștientă despre care vorbim. În legătură cu aceasta, ni se pare foarte semnificativă „condamnarea" tezelor susținute de un tînăr preot toscan, don Lorenzo Milani, în cartea sa *„Experiențe pastorale"* (Vaticanul i-a impus autorului să retragă volumul din comerț). Cartea lui don Milani nu era decît un viguros atac împotriva parohiilor care puneau la dispoziția tinerilor inactivi

Scanned with OKEN Scanner

numai micul biliard și filmele de proastă calitate; ea susținea cerința educativă (și pastorală, potrivit cu punctul de vedere al preotului) de a face din *școala serală* nucleul activității parohiale adresate tineretului în centrele și cartierele muncitorești, țărănești și, în general, populare. Dacă idealul educativ modern al unei formări intelectuale libere și în spirit critic își găsește totuși susținători printre unii catolici cu spiritul mai deschis și mai sensibil, linia „educației de masă" a tineretului rămîne neschimbată pentru biserică: sediu de recreare și, totodată confesional, destindere și, totodată conformism intelectual.

*Micii Fabre**

Școala ar trebui să dea viață mai ales unei serii de „cercuri" de tineri cercetători și tehnicieni care să se ocupe cu strîngerea plantelor, cu studierea animalelor, cu excursiile și explorările geologice și petrografice, cu construirea unor aparate și așa mai departe. Trebuie să subliniez că o tradiție în acest sens există în Italia numai în școlile elementare (iar în împrejurarea de față îmi face plăcere să amintesc că Giuseppe Lombardo Radice, filozof inspirat de idealism, e adevărat, dar plin de înțelegere față de valoarea cognitivă și formativă a științelor naturii, a susținut constant, pe vremea sa, idealul „micilor Fabre", al școlarilor ce se ocupau cu observarea atentă a vieții insectelor, care erau experimentatori *in vivo*. În realitate, numai în școlile elementare s-a putut dezvolta, din anul 1963, o cercetare științifică liberă, pentru că (pînă atunci) în școlile teoretice italiene de nivel mai ridicat, adică în școala medie inferioară și în cei doi ani următori de „gimnaziu", nu se găsea loc — nici măcar un „ungher" — pentru științele naturii[1].

---

* A se vedea nota de la p. 23. Rămîne să amintim că J.-H. Fabre (1823—1915) a fost un entomolog francez înzestrat cu o mare capacitate de observare a vieții insectelor. S-a făcut cunoscut mai ales prin scrierile sale asupra albinelor și furnicilor. (Nota trad.)

[1] Situația s-a modificat după anul 1961, cînd scriam aceste cuvinte. În decembrie 1962 a avut loc o reformă a școlii medii adresată în principiu elevilor între 11 și 14 ani; această școală cu

Scanned with OKEN Scanner

Despre această situație vom vorbi pe larg în partea a treia a studiului de față (dedicată tocmai „primei științe) și vom examina în special posibilitățile noi, chiar dacă destul de limitate, pe care le poate oferi noul obiect de studiu intitulat „Observări științifice" și introdus în clasele experimentale ale „școlii medii unificate". Aici vrem să notăm că absența științelor naturii din programele de învățămînt destinate școlii ai căror elevi au în principiu vîrsta cuprinsă între 11 și 14 ani îngreuiază mult chiar și inițiativa părinților de a-i îndruma pe acești copii spre o activitate științifică sau tehnică liberă. Îmi amintesc cu plăcere și emoție de orele pe care tatăl meu le petrecea cu mine în căutarea greierilor, a fluturilor, a călugărițelor, de explicațiile pe care mi le dădea asupra vieții și obiceiurilor lor ciudate; de unele seri luminoase de vară petrecute pe coastele Etnei sau pe țărmurile Mării Tireniene, cînd el mă învăța să identific constelațiile, îmi explica originea denumirii lor antice, mă făcea să urmăresc și să înțeleg, noapte de noapte, lună de lună mișcarea aparentă a bolții înstelate cu ajutorul unei „hărți cerești" mobile pe care mi-o dăruise. Cînd am intrat în gimnaziu, acest gen de interese și activități a dispărut: atare activități ar fi trebuit sprijinite de un studiu sistematic corespunzător „vîrstei rațiunii" la care ajunsesem, nu putea să se bizuie numai pe observarea directă, elementară.

Astăzi sînt părintele unor băieți care au vîrsta pe care o aveam eu pe atunci și trebuie să recunosc cinstit că, în ceea ce privește interesul lor pentru activitatea

---

programe noi a devenit obligatorie și comună pentru toți băieții și fetele de vîrsta respectivă, iar în programe s-a introdus un curs de „Observări și elemente ale științelor". Noii orientări i-am dedicat un capitol pe care l-am adăugat în 1964 acestei ediții și anume capitolul 6 din penultima parte (Prima știință: 6. Știința și școala în societatea italiană).

N.B. Nota este reprodusă probabil după o ediție anterioară. După cum se poate constata din examinarea textului și a tablei de materii, penultima parte cuprinde numai 3 capitole, cel în cauză purtînd numărul 2. (Nota trad.)

* Este vorba de insecta care poartă numele științific de „mantis religioasa". (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

liberă pe terenul științelor naturii, am dat greș. Sînt, recunosc aceasta, un „abstract", iar știința începe să mă intereseze numai din clipa cînd este pe cale să devină sistematizare logico-formală. Cu toate acestea, de educația intelectuală a copiilor (și nu numai de ea!) se ocupă, infinit mai stăruitor, soția mea, care are o mentalitate și o cultură științifică experimentală operațională, concretă. Dacă îmi amintesc de unele succese personale pe linia „inițiativelor științifice" din perioada cînd copiii mei urmau școala elementară (de exemplu, o conferință despre țînțari ținută de cel de-al doilea născut, conferință cu clasificări, observații, referințe clinice și chiar un examen microscopic), în schimb, nu pot cita nici un episod științific din activitatea extrașcolară — totuși foarte însuflețită — a celor doi mai mari care să se fi petrecut după ce ei au intrat în școala medie inferioară. Băieții citesc mult și caută — în lectură — să înfrunte texte și probleme care depășesc în bună măsură capacitatea vîrstei lor, dar pînă acum nu am reușit să le trezesc pasiunea pentru cărțile de popularizare științifică, foarte numeroase, pe care le au la dispoziție acasă.

Nu cred că este vorba de un fenomen izolat. Am impresia că în multe familii asemănătoare cu a mea interesul pentru știință și activitatea științifică suferă o întrerupere în perioada dintre încheierea școlii elementare și intrarea în liceu; o letargie a spiritului științific ce corespunde cu absența studiului științelor naturii la elevii între 11 și 14 ani (sau, în cazul celor care după școala medie urmează liceul clasic, chiar la elevii între 11 și 16 ani).

În cazul de față, părintele ce lucrează ca muncitor (sau agricultor, sau tehnician) se află într-o situație mai bună decît părintele intelectual „pur". El poate îndruma mai ușor (dar nu fără un efort cultural și didactic) copilul spre un *hobby* tehnico-științific și îl poate ajuta atunci cînd face experiențe sau cînd construiește. Totuși, lipsa unui sprijin cultural al școlii în domeniul științific a făcut pînă acum, din această inteligentă activitate casnică a preadolescenților, mai mult un antrenament foarte util pentru mîini și pentru dobîndirea unui oarecare nivel de dexteritate decît un mijloc de maturizare propriu-zisă a spiritului științific și tehnic.

Scanned with OKEN Scanner

„Jucăria cea mai frumoasă" este o mașinărie atît de extraordinară, încît am putea merge la infinit cu enumerarea jocurilor de inteligență pe care le poate crea. Doresc să închei acest capitol oprindu-mă pentru o clipă asupra celor mai simple forme ale acestor jocuri, asupra celor pentru care nu avem nevoie de nimic sau aproape de nimic, a celor cu care se poate umple un interval de zece minute în care nu avem nimic de făcut. Printre aceste activități aș pune pe primul loc *ghicitoarea* sub formele sale cele mai variate.

Prima și cea mai elementară formă de activitate inteligentă de acest gen s-ar putea numi „să ne jucăm de-a ghicitul" (am mai vorbit despre ea în capitolul 3, dar aș vrea să revin). Copilului i se poate trezi interesul pentru acest joc chiar de la o vîrstă fragedă, de la trei sau patru ani. „Întîi mă gîndesc eu și întrebi tu, apoi te gîndești tu și întreb eu." Este unul dintre jocurile cele mai fertile și mai utile pentru maturizarea intelectuală și însușirea unui patrimoniu de cunoștințe. Va trebui să arătăm mai întîi copilului ce *metodă* trebuie folosită pentru a ghici (dacă nu-l învățăm, el nu va ști la început ce să întrebe). Cea mai bună metodă este aceea de a îngusta treptat terenul posibilităților. Deci: e vorba de bărbat, de femei, de copil, de animal, de plantă sau de mineral? Dacă e om: trăiește, „a trăit cu adevărat" dar în antichitate sau este doar o „închipuire"? Dacă este un om care trăiește azi, îl cunoaștem personal sau numai după nume? Dacă îl cunoaștem personal, e tînăr sau bătrîn, căsătorit sau necăsătorit? Unde trăiește? Ce meserie are? Este suficient, pentru că după răspunsurile la ultimele întrebări copilul a înțeles. Metoda despre care vorbim este ceva mai mult decît un „truc" folosit pentru a ghici; este metoda principală după care operează intelectul: clasificarea, gruparea sub formă de *concepte* a datelor experienței. Se vor ivi întrebări foarte interesante, distincții tot mai fine și mai precise. De exemplu, un obiect: e construit de om sau este un „obiect al naturii"? Aerul, apa, gazele, ce sînt? (Se naște conceptul de substanță.) Există apoi și „lucruri la care ne gîndim", dar nu sînt nici persoane, nici obiecte, ci sînt idei abstracte ca bunătatea, libertatea, sentimente ca răbdarea sau mî-

Scanned with OKEN Scanner

nia, simboluri ca cifrele sau literele alfabetului (o distincție subtilă : de o parte sunetul *a*, de cealaltă parte litera *a* care îl reprezintă ; numărul „unu" și cifra 1).

Toate acestea se referă la formarea unei gîndiri logice, la dezvoltarea raționamentului. Dar ce bogăție de noțiuni poate fi dobîndită jucîndu-ne „de-a ghicitul" ! Din ce sînt făcute obiectele uzuale ? Cînd a trăit Garibaldi ? Norul este fum sau altceva ? Ce mări scaldă coastele Franței ? În ce roman există un personaj despotic care nu vrea să lase doi tineri să se căsătorească ? Cred că nu exagerez cînd afirm că un copil obișnuit cu jocul „de-a ghicitul" încă înainte de vîrsta școlară intră în cursul elementar cu o organizare intelectuală, un bagaj de cunoștințe, o bogăție și o precizie a limbajului mult superioare celor pe care le posedă un copil care nu a practicat niciodată acest joc, acest frumos joc care nu cere decît scurte intervale de timp (acele „zece minute" de după masă sau de dinaintea culcării pe care tații, întotdeauna atît de ocupați, pot, totuși, să le găsească).

Cînd copilul a atins vîrsta la care stăpînește bine scrisul și începe să dispună de un anumit patrimoniu de cunoștințe poate aborda un joc de „zece minute" cu destule calități formative din toate punctele de vedere, adică jocul enigmistic. O persoană la care țin foarte mult îmi spune adesea, cu ironie afectuoasă, că am o cultură de „cuvinte încrucișate" pentru că ceea ce știu să fac cu mai multă siguranță și rapiditate este să spun numele unui rîu din Austria compus din trei litere, numele de botez al lui Pacinotti sau pe acela al membrilor unei secte eretice medievale (opt litere, cuvîntul începe cu „pat"). Poate că înseamnă a-ți irosi zadarnic memoria dacă îți amintești că ilustrul fizician Pacinotti se numea Antonio ; nu este foarte important, firește, să ții minte că *Inn* este un rîu din Austria al cărui nume se compune din trei litere și că *patarinii* erau eretici medievali din Milano, „rebeli și zdrențăroși". Totuși, să nu subapreciem valoarea culturală și pe aceea de antrenament al reflexelor intelectuale pe care o are jocul de cuvinte încrucișate. La nivelul liceului și chiar al universității, el reprezintă unul din mijloacele cele mai inteligente pe care un grup de băieți și fete le pot folosi pentru a însufleți o jumătate de oră de inactivi-

Scanned with OKEN Scanner

tate în tren, acasă sau pe plajă ; nu este exclus ca atunci cînd cineva își constată, prin joc și prin confruntarea cu alții, ignoranța într-un anumit domeniu de cunoaștere, el să se hotărască să consulte o carte importantă, să caute a-și sistematiza diferite aspecte ale propriei culturi. La nivelul școlii elementare, jocurile enigmistice au o mare importanță pentru însușirea ortografiei și pentru îmbogățirea vocabularului. Rezolvarea lor cere, efectiv, stăpînirea unui mare număr de sinonime, cunoașterea semnificației exacte a cuvintelor și a scrierii lor corecte. Voi adăuga că unele jocuri, în special *anagrama*, constituie un exercițiu prețios pentru capacitatea de a combina a intelectului, pentru a crea deprinderea intelectuală de a descompune și a recompune în toate modurile posibile (capacitate care nu trebuie deloc disprețuită și care — cred eu — intervine în multe procese de analiză și de gîndire mai complexe).

Pentru a îmbogăți vocabularul, pentru a fixa bine în minte ortografia numelor de persoane, pentru a exersa promptitudinea reflexelor intelectuale, consider ca foarte util un alt „joc de zece minute" care nu cere nici măcar hîrtie și creion și poate fi practicat oriunde : în automobil, în tren, în jurul unei mese, șezînd pe iarbă (sau, eventual, pe băncile școlii, într-o oră plictisitoare de așteptare).

Este vorba de jocul cuvîntului care trebuie mereu prelungit și niciodată încheiat. Jucătorii se așază în cerc (care poate fi și imaginar) : unul pronunță o literă, al doilea adaugă altă literă și așa mai departe, respectînd o anumită idee de continuitate care face ca prin adăugarea cîte unei litere să se formeze de fiecare dată un cuvînt, sau prima parte a unui cuvînt, cu semnificație proprie (sînt și anumite excepții, pe care le vom vedea numaidecît). În esență, regula jocului cere ca posibilitatea de a forma cuvinte să rămînă tot timpul deschisă. Un exemplu ne va lămuri asupra jocului. Să presupunem că au fost pronunțate, de primii șase jucători și în ordinea prezentată aici, următoarele litere : *a-r-m-a-d-i**. Dacă cel de-al șaptelea jucător pronunță litera *l*, nu va fi penalizat ; într-adevăr, există cuvîntul

---

* Pluralul substantivului *armadio* (dulap). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

*armadillo**, care începe cu grupul de litere *armadil*. Dacă cel de-al șaptelea jucător ar fi pronunțat litera *o*, el ar fi pierdut, pentru că *armadio* este un cuvînt cu semnificație proprie care nu poate duce la formarea altui cuvînt cu semnificație proprie prin adăugarea vreunei litere. Aceasta însă numai dacă excludem augmentativele, diminutivele, peiorativele și altele ; în caz contrar, putem merge mai departe, adoptînd un procedeu artificial, prin cuvinte ca *armadione*, *armadiaccio* sau chiar *armadionaccio***. Negreșit, se poate întîmpla și chiar se întîmplă ca, în anumite momente, să ne găsim în situații fără ieșire : după *armadill* nu mai există scăpare, spunem *o*, pronunțăm un cuvînt care nu mai poate fi prelungit, sîntem deci penalizați.

Prețioasele „noțiuni"

Se înțelege că aceste jocuri (ca și altele pe care le vom descrie mai departe) se mulțumesc să îmbogățească doar bagajul nostru de „noțiuni", patrimoniul memoriei. Totuși, întrucît afirmația că cultura nu se reduce la „noțiuni", la denumiri, la memorie este astăzi un loc comun în pedagogie, apare aproape „scandalos" să susținem — așa cum susțin eu cu „nerușinare" — că fără noțiuni, fără denumiri, fără memorie nu există cultură. Fără limbă, nu există cultură : or, stăpînirea limbii înseamnă, nu încape îndoială, *și* bogăție a *lexicului*, adică memorare sistematică a seriilor de termeni, a semnificației lor, a pronunției și scrierii lor corecte. Dacă învățarea mnemică a cuvintelor ia (dar nu întotdeauna !) în limba maternă caracterul unei asimilări spontane realizate prin dialoguri și lecturi, în învățarea limbilor străine acumularea în memorie a seriilor de denumiri (învățarea „noțională") este premisa umilă dar indispensabilă pentru a ne putea desfăta cu poezia, pentru înțelegerea problemelor științei, pentru orice achiziție culturală de nivel superior.

Nu vorbim de „noțiuni", de seriile de denumiri expediate în memorie, necesare (chiar dacă nu și suficiente)

---

* O specie de mamifer, dar și de crustaceu. (Nota trad.)

** Primul cuvînt are un sufix augmentativ, celelalte două au sufixe augmentative peiorative. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

pentru studiul istoriei, geografiei, al științelor naturii. Ei bine, putem sugera copiilor jocuri-întreceri care le pot fi de ajutor și în aceste domenii. În cinci (sau zece) minute se scriu toate denumirile geografice sau toate cuvintele englezești cunoscute care încep, să zicem, cu litera *b*. La expirarea termenului fixat se confruntă rezultatele anulînd cuvintele trecute nemotivat pe liste (și, natural, pe cele inexistente sau ortografiate greșit, sau pe cele a căror semnificație nu este cunoscută de copilul care le-a scris); învingător este cel ce rămîne cu cele mai multe cuvinte pe listă (așadar, este premiată calitatea, nu numai cantitatea cunoștințelor). Se mai poate practica și jocul cu „oameni de seamă al căror nume începe cu *T*" folosind procedeul literelor ce se succed una cîte una pentru a alcătui numele de familie, ca în jocul cu cuvintele ce nu trebuie încheiate. (Însă aici nu pierde cel ce termină un nume celebru rostindu-i ultima literă — în acest caz ultimul jucător propune alt nume celebru care începe cu aceeași literă. Pierde cel ce nu este în stare să meargă mai departe; astfel, potrivit cu regulile jocului prezentat aici, cînd s-a ajuns la *Tal*, de exemplu, pierde cel care nu știe ce literă să adauge pentru că nu-i vin în minte nici *Tales*, nici *Talleyrand* și nici, eventual, alte persoane celebre care în momentul de față îmi scapă și al căror nume începe cu *Tal*). Firește, promptitudinea dovedește o cultură organizată într-o oarecare măsură, dar contrariul nu este adevărat (am întîlnit profesori erudiți și inteligenți penalizați pentru că, o dată ajunși la *Car*, nu reușeau să scoată din memorie nici măcar numele lui *Carducci*).

Dar, desigur, jocul e joc, recitarea e recitare, activitățile literare și inteligente nu constituie *toată* activitatea culturală a copilului care își dezvoltă intelectul și își construiește edificiul cunoștințelor. Ele sînt un util, plăcut și important ajutor dat învățării, formării unui patrimoniu cultural organizat, un prețios *adaos* care cîntărește mult dacă se adună la rezultatele obținute cu răbdare printr-o muncă de învățare obligatorie, sistematică, zilnică și, *la nevoie, chiar plictisitoare*. Dar despre acest lucru vom vorbi în capitolul următor.

Scanned with OKEN Scanner

Noi jocuri intelectuale

Între prima și cea de a treia ediție a acestei cărți, adică între începutul anului 1962 și începutul anului 1964, am învățat cîteva jocuri noi ce pot fi practicate în „cele zece minute pentru inteligență". Aș vrea să le prezint celor care nu le cunosc.

1. *Cuvintele încrucișate practicate în colectiv* sau *jocul profesorului Tobby*. Numărul jucătorilor: de la doi în sus; e preferabil un număr mai mic (numărul trei este ideal). Fiecare jucător pregătește, pe o foaie de hîrtie, un careu ale cărui laturi sînt stabilite de comun acord: o latură are 5, 6 sau 7 casete, la alegere. De exemplu, dacă se stabilește o latură de 6 casete, se obține un careu cu 36 casete (atare alegere este recomandabilă cînd joacă doi sau trei participanți). Se stabilește o ordine: fiecare jucător pronunță, cînd îi vine rîndul, o literă din alfabetul limbii alese (înainte de începerea jocului se alege o limbă dintre cele cunoscute de toți jucătorii); litera este scrisă de fiecare jucător într-o casetă goală din careul propriu cu absolută bună-credință (se scrie litera *stabilită* și, odată scrisă, nu mai este mutată din casetă). Scopul este acela de a scrie cît mai multe cuvinte formate din cît mai multe litere, atît pe orizontală cît și pe verticală. Punctajul: 15 puncte pentru fiecare cuvînt de 6 litere în cazul careului cu 36 casete; 10 puncte pentru fiecare cuvînt de 5 litere; 4, 3, 2 puncte pentru fiecare cuvînt de respectiv 4, 3, 2 litere. În celelalte cazuri se stabilește un punctaj analog. Lansez acest joc sub numele profesorului Tobby pentru că de la el l-am învățat cu ocazia lecțiilor de engleză (eu și fiul meu cel mai mare am început să luăm lecții de engleză împreună după apariția primei ediții a *Educației minții*); îi dedicăm jocului, plini de pasiune, ultimul sfert de oră al lecției. Jucăm atît de înverșunați, încît acum îl învingem adesea chiar pe profesor, care este mult mai tare ca noi, dar el nu se simte umilit. Deși învață și el engleza cu profesorul Tobby, băiatul cel blond joacă în limba italiană; cel de al doilea băiat, care, ca și tatăl său, are *hobby*-ul limbilor, joacă în diverse limbi indo-europene.

2. *Ghicitoarea cu complicații sau „jocul geniilor" (genius).* Jucătorii se așază în cerc; este bine să fie mulți (10—15). Unul iese din cerc, scrie pe o hîrtie nu-

Scanned with OKEN Scanner

mele unui om celebru și pune „documentul" în buzunar. Să presupunem că a scris numele lui Galilei, care începe cu litera *g*. În cazul acesta, litera *g* devine baza jocului așa cum voi arăta în continuare. Scopul este acela de a ghici numele prin întrebări la care cel ce l-a stabilit trebuie să răspundă numai cu „da" sau „nu"; pînă aici, nimic nou; este cunoscutul joc „ghicește la ce m-am gîndit".

Originalitatea constă în faptul că dreptul de a pune o întrebare trebuie cucerit. În acest scop, cei cărora li se cere să ghicească trebuie să propună, pe rînd, celorlalți jucători o *categorie* de obiecte invitîndu-i să indice un obiect din această categorie al cărui nume începe cu litera aleasă (am uitat să previn că „pivotul" ține în buzunar hîrtia pe care e scris numele personalității propuse ca temă, însă trebuie să declare inițiala numelui respectiv). De exemplu, primul din cerc anunță: „categoria băuturi alcoolice". Cel ce răspunde primul cu un cuvînt ca „gin" sau *grappa** sau *genzianella*** sau altă băutură al cărei nume începe cu *g* are dreptul să pună „pivotului" o întrebare. Dar și pivotul poate răspunde; dacă este mai prompt decît alții cîștigă un tur, adică jocul trece imediat la cel de al doilea „ghicitor", fără să se mai pună întrebări; jucătorul următor va anunța altă *categorie*, de exemplu, „categoria fluvii" (Guadalquivir este singurul care îmi vine acum în minte) și așa mai departe, de-a lungul unui număr dinainte stabilit de tururi complete, de exemplu două tururi. Dacă după două tururi nimeni nu ghicește, „pivotul" a învins; în caz contrar, pierde.

3. *Cămășăreasa* — joc de echipă care provoacă infarct sau cel puțin durere de cap. Copiii se împart în două echipe. Se ia o carte oarecare. Șeful primei echipe anunță, de exemplu: „pagina a 7-a, rîndul al 12-lea, litera a 8-a". Se controlează care este litera a 8-a tipărită în rîndul al 12-lea din pagina a 7-a; să zicem că este *p*. Același lucru îl face și șeful celei de a doua echipe: să admitem că litera ieșită este *m*. Începe jocul: în zece minute trebuie să se scrie cel mai mare număr de persoane cunoscute, vii sau moarte, al căror

---

* Rachiu de drojdie. (Nota trad.)

** Băutură făcută cu gențiană. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

prenume începe cu *p* și al căror nume începe cu *m*. Mi-am acordat cinci minute și am găsit pe Pietro Mascagni, Paolo Mantegazza, Paolo Monelli, Pier da Morrone (papa Celestin al V-lea; totuși, nu știu dacă Morrone poate fi considerat ca nume*); m-am dus să iau enciclopedia ca să văd dacă Monet sau Manet aveau prenume care începeau cu litera *p*; dar răspunsul a fost negativ; parcurgînd în grabă indicele de nume l-am găsit totuși pe Piet Mondrian (șeful curentului abstracționist). Negreșit, enciclopediile sînt admise pentru verificare, dar nu ca instrument de lucru. Jocul despre care vorbesc este crîncen, istovește mintea pînă la suferință; încercați și veți vedea.

„Cămășăreasa" este un joc ce se potrivește mai bine băieților și fetelor de liceu sau de la universitate, adulților (se numește „cămășăreasa" pentru că cele două inițiale trebuie „cusute"). „Jocul geniilor" se potrivește tuturor, își găsește foarte bine locul într-o mică serbare de copii ca și într-un moment de răgaz al adolescenților. El constituie o școală excepțională pentru exersarea rapidității reflexelor. Și „jocul profesorului Tobby" poate fi practicat în orice mediu, însă cere o alegere judicioasă a limbii. Este foarte util pentru învățarea grafiei corecte a cuvintelor și ajută la îmbogățirea vocabularului. Jucătorii pot avea, fără nici un inconvenient, vîrste și niveluri de cultură diferite. Cultura nu este un factor decisiv; mai multă importanță prezintă capacitatea combinatorie. Băiatul cel blond învinge adesea, spre marea lui satisfacție, atît pe tatăl cît și pe bunicul său, care sînt, nu încape îndoială, mai învățați decît el.

---

* O veche tradiție italiană (dispărută dealtfel abia în ultimele secole) face ca multe persoane sau personalități să fie identificate doar prin numele de botez și acela al localității în care s-au născut. Este, de exemplu, cazul lui Pietro Aretino (din Arezzo), al lui Leonardo da Vinci, așa cum este, în speță, cazul lui Pier da Morrone. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

6. TEMELE DE FIECARE ZI

De-abia acum îmi dau seama că nu am spus nimic despre învățarea impusă de școală, despre educația intelectuală înfăptuită prin munca și sarcinile școlare — obligatorii și sistematice. Faptul nu trebuie să trezească bănuiala că eu acord importanță numai *activităților libere*, că admit posibilitatea formării culturale și intelectuale *numai* prin studiul lăsat la liberă alegere, prin colecții, prin recitări, prin opere de ficțiune, prin cărți care convin preferințelor personale, prin lectură dezinteresată, prin jocurile intelectuale. Dimpotrivă. Nu am vorbit pînă acum de învățarea școlară dar am vorbit, în schimb, de multe alte lucruri interesante *subînțelegînd* (tacit) că cea mai inteligentă activitate liberă are loc *după* executarea sarcinilor școlare, *presupune* deci învățarea școlară cotidiană. Activitatea intelectuală liber aleasă este, în definitiv, pentru educația intelectuală, o integrare (necesară), un ajutor (prețios), dar totuși nu baza, care rămîne școala cu lecțiile, programele și temele sale.

Activismul extremist și zădărnicirea instruirii

Dezvoltarea intelectuală, însușirea unui bagaj de cunoștințe temeinice și eficient cere un efort sistematic, înseamnă *muncă*. Orice muncă serioasă, chiar și aceea pe care o iubim mai mult, chiar și aceea pe care am ales-o liberi și pe care nu am părăsi-o pentru nimic în lume, are diversele sale faze, are exigențe complexe. Munca nu este o succesiune de bucurii, de cuceriri, de creații. Bucuria, cucerirea, creația sînt rezultatul laborios al efortului cotidian umil, obscur, *plictisitor*. Orice muncă, pînă și aceea a poetului și a omului de știință creator, comportă necesitatea de a dedica mult timp

Scanned with OKEN Scanner

însușirii noțiunilor, cunoștințelor sistematice, stăpînirii instrumentelor, într-un cuvînt, *premiselor* muncii creatoare propriu-zise. Duminica vine după șase zile de lucru, scurta vacanță vine după un lung an de muncă rutinară. La fel, poezia frumoasă capătă viață după lungi și răbdătoare studii lingvistice, literare, istorice; descoperirea științifică este rezultatul unor răbdătoare manipulări ale aparaturii, al unei inflexibile tenacități intelectuale care caută să înțeleagă teoriile și experimentele elaborate cu trudă de alții. Geniul-vrăjitor este un mit romantic mincinos și potrivnic scopurilor educației; „geniul", poet ori om de știință, Leopardi sau Fermi*, este, mai presus de orice, un neobosit *muncitor*.

Introducerea metodelor active în educația intelectuală a fost și este un fapt revoluționar de o importanță capitală. Cred că noul punct de vedere poate fi rezumat printr-o frază foarte simplă: la școală, copilul trebuie să *înțeleagă* și, pentru a înțelege, el trebuie să studieze în mod activ, reconstituind fiecare proces mintal, fiecare experiment, fiecare întîmplare, fiecare teorie ce i se expune. Pasivitatea intelectuală nu generează cunoștințe, ci întipărește doar noțiuni ce se uită repede. Unele tendințe „extremiste" și superficiale, astăzi totuși la modă în Italia, atribuie „activismului" semnificații care presupun anularea oricărui efort, a oricăror condiții supărătoare, a oricărei discipline cerebrale și odată cu acestea a oricărei cunoașteri organizate. Se proslăvește o școală în care orice zi e duminică, în care la orice oră se celebrează sărbătoarea spiritului creator, în care *orice* activitate este liberă, plăcută, ludică. Afară cu geografia sistematică! Ajunge să organizăm o călătorie, reală sau imaginară, a clasei, în altă regiune, studiindu-i hărțile, căile de comunicație, produsele, moravurile. Moarte științei care clasifică! Trei luni de observare și de experiențe cu melcii ar forma spiritul științific mult mai complet decît o viziune organică (în bună parte în mod necesar livrescă sau rod al unor lecții *ex cathedra*) asupra marilor încrengături ale evoluției speciilor. Ajunge cu datele, cu succesiunea crono-

---

* *Enrico Fermi* (1901—1954), fizician italian stabilit în S.U.A. A construit primul reactor nuclear și a realizat prima reacție nucleară în lanț controlată. Premiul Nobel (1938). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

logică și cu periodizările istorice! Episoadele, povestirile, identificarea cu cîțiva „eroi" ar da *adevăratul* sens al istoriei. În concluzie, se confundă exercițiul cu învățarea, aplicația cu teoria, inutilul cu necesarul, integrarea și „controlul" didactic cu programa și realizarea unui „plan" cultural organic.

Se trece chiar cu mult dincolo de confundarea celor două momente educative, ajungîndu-se ca unul, cel de bază, să fie anulat și astfel, școala se reduce la excursii, exerciții, cercetări libere, lecturi ocazionale etc. Aceasta este una din orientările fundamentale ale programelor Ermini din 1955 pentru școlile elementare, care reprezintă punctul de întîlnire dintre activismul cel mai „extremist", empiric și lipsit de sistem, cu pasivitatea intelectuală cea mai completă, aceea a dogmatismului religios. În capitolele următoare vom reveni asupra acestei situații concrete din Italia ; totuși, scopul central al observațiilor noastre nu este critica politicii școlare actuale. Nu intrăm acum în miezul chestiunii programelor, ci punem în discuție *patrimoniul* cultural cu care școala de bază trebuie să-i înzestreze pe toți cetățenii. Vrem doar să subliniem că unul din elementele ce nu pot fi ignorate cînd este vorba de o dezvoltare intelectuală temeinică în orice direcție, de însușirea unui patrimoniu cultural stabil avînd orice configurație, este învățarea serioasă, lectura însoțită de reflecție, efortul tenace de a înțelege, sîrguința disciplinată, sistematică, răbdătoare, organizarea laborioasă a propriului intelect și a propriilor cunoștințe.

Sarcina lor este munca școlară

Aș spune mai mult : copiii mici și preadolescenții trebuie să-și îndeplinească bine *meseria* lor de școlari, chiar dacă nu sînt convinși de buna calitate a programelor, de utilitatea cutărei sau cutărei materii. Nu este nimic rău în faptul că cei foarte tineri au o atitudine critică față de cunoștințele predate în școală. Într-o societate care trăiește cu însuflețire, în care (din fericire) discuția asupra reformei școlii începe să treacă din revistele specializate de pedagogie în cele ilustrate și în dezbaterile transmise de televiziune, ar fi dealtfel absurd să pretindem ca școlarii și studenții „să creadă,

Scanned with OKEN Scanner

să se supună și să lupte" abținîndu-se de la orice discuție și interzicîndu-și orice apreciere. Văd, din experiența mea imediată, că, de exemplu, campania dusă de mine ca părinte de peste 15 ani împotriva predării limbii latine în școala medie inferioară (și, în general, împotriva caracterului învechit, „arheologic", umanist-retoric al programelor școlii medii inferioare și superioare) a avut un inevitabil ecou familial; copiii mei sînt foarte sceptici în ceea ce privește importanța învățării gramaticii limbii latine și ar studia cu infinit mai mult interes, la școală, „elemente de știință" sau o a doua limbă străină. Cu toate acestea își fac scrupuloși temele la latină în numele unui principiu înalt: acela al seriozității muncii. Cel ce lucrează serios trebuie să facă adesea eforturi de a căror necesitate nu este convins, trebuie să dedice ore în șir unor obligații apăsătoare ce i se par inutile și poate că sînt efectiv inutile: este drept să-și poată exprima nedumerirea și punctele de vedere critice fără să se teamă de represalii, dar este inadmisibil ca el să nu-și îndeplinească sarcina ce i s-a dat. În clipa de față, munca elevilor este o datorie față de școală: școala este uzina lor, biroul lor, șantierul lor și la școală trebuie să lucreze serios și disciplinat, așa cum se lucrează în uzine, în birouri și pe șantiere. Cu dreptul neștirbit de a critica, însă cu rîvnă serioasă pentru realizarea sarcinilor încredințate.

Muncitorii au dus o lungă și glorioasă luptă pentru limitarea zilei de muncă la opt ore. Este cît se poate de drept ca elevii, părinții și educatorii să ducă o luptă asemănătoare. Școala ar trebui și chiar *trebuie* să fie organizată și condusă în așa fel încît după patru-cinci ore de studiu în clasă, sub îndrumarea profesorului, copiilor să li se pretindă, în afara orarului școlar, un studiu individual care să nu depășească un anumit număr de ore pe zi, în raport cu vîrsta (după o primă evaluare aproximativă, nu mai mult de o oră de aplicații individuale la clasele elementare, să zicem, și cel mult trei ore pe zi în ultimii ani ai școlii medii superioare). Școala va trebui să devină un organism mult mai responsabil și mai serios, va trebui să funcționeze în așa fel încît „temele pentru acasă" (adică studiul personal) să poată fi făcute de copilul normal numai pe baza muncii desfășurate la școală. (Astăzi, totuși, școala

Scanned with OKEN Scanner

medie se „descarcă" de o mare parte din responsabilitățile sale transferîndu-le în bună măsură studiului făcut acasă, încît înțelegerea lecțiilor este aproape imposibilă pentru copilul care nu găsește un sprijin cultural adecvat în familie.) Colectivul didactic școlar va trebui să devină un organ serios (astăzi acest organism nu există : există doar profesori luați individual) ; va trebui să împiedice, la stabilirea temelor, absurdităților psihologice și didactice care azi sînt, din păcate, frecvente ; va trebui să împiedice stabilirea unui număr de *n** rînduri de traducere, să limiteze numărul exercițiilor și al problemelor de matematică, va trebui să pretindă o mai bună *calitate* și concentrare a muncii în locul „poverii" impuse în zilele noastre de mulți profesori care au idei cu totul ciudate asupra duratei de concentrare a atenției ce poate fi pretinsă unui copil.

Supraînteligenți falimentari

Toate acestea nu infirmă însă principiul pe care l-am enunțat mai înainte și pe care am dori să-l exprimăm mai deslușit : școala trebuie să constituie și o muncă, iar elevul (chiar micul școlar din clasa întîi primară) trebuie să se deprindă cu un anumit orar de muncă intelectuală zilnică, orar rațional, sistematic, obligatoriu. Dacă școala sau familia nu izbutesc să le creeze copiilor mai mici și celor mai mari, capacitatea de a se concentra în munca intelectuală atunci cînd ei doresc — ca *și atunci cînd nu doresc* s-o facă — să creeze capacitatea de a studia serios, cu tenacitate și în profunzime (adică de a nu-și găsi liniștea pînă nu au înțeles *totul*), atunci nu va exista nici educație intelectuală, nici formare a caracterului ; școala și familia vor da faliment.

Este un faliment care-l amenință mai degrabă pe copilul ce se distinge prin inteligență, spontaneitate și istețime decît pe copilul „normal". Nu mi-aș fi dat seama de nevoia de a adăuga capitolul de față dacă nu aș fi întîlnit recent cîteva cazuri de tineri supradotați care au dat faliment pentru că nu sînt capabili să se concentreze în mod constant, pentru că nu reușesc să-și

* În original, *tot* (lat.) : atîtea. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

formeze o disciplină intelectuală, să-și impună un orar de muncă. Este vorba de copiii care reușesc perfect în activitățile extrașcolare, care cîntă foarte bine la violoncel, scriu poezioare, conduc un mic și vioi ziar, care citesc și gustă ca niște persoane rafinate literatura modernă și contemporană.

Fiți atenți cu copilul foarte spontan, foarte ager la minte, apt de improvizații strălucite dar cu atenția instabilă. Se va descurca bine în școala elementară, „o va scoate la capăt" în școala medie inferioară și va da greș în școala medie superioară. Dar atunci va fi poate prea tîrziu pentru a-l mai putea deprinde cu efortul intelectual cotidian sistematic sau, în orice caz, cîștigarea acestei deprinderi va fi foarte anevoioasă.

Unul dintre cele mai mincinoase — printre multele proverbe mincinoase care umblă prin lume — este: „primii în școală sînt ultimii în viața curentă". Nu e adevărat; în modul cel mai hotărît. În societatea nedreaptă și nerațională care este societatea capitalistă se poate întîmpla (și se întîmplă) foarte des ca ultimii în școală să fie primii în viața de toate zilele, dar nu *pentru că* sînt ultimii în școală, ci pentru că sînt copii de bani gata. Într-o societate în care — pentru a da un exemplu dintre nenumărate altele — proprietarul unei întreprinderi de construcții poate încredința conducerea (nominală) a lucrărilor plătite cu bani grei (nenominali) inginerului pe care l-a ales arbitrar și nu cîștigătorului unui concurs normal și cinstit, într-o atare societate, deci, se înțelege că fiul sau nepotul patronului va avea întîietatea „în viață", chiar dacă și-a „aranjat" o diplomă după zece ani de tîrguială și n-a luat decît nota minimă la toate examenele. Cel ce renunță să frecventeze cursurile și nu o face ca fecior de bani gata este, în schimb, de foarte multe ori, un falit al vieții, chiar dacă e un tînăr „isteț", în aparență dotat, care disprețuiește „meschina" disciplină a învățării pentru că are aspirații mai înalte. Cîți tineri de acest soi n-am cunoscut în burghezia mică și mijlocie, mai ales cea meridională! Familia îi adoră, îi admiră, e dispusă la orice sacrificiu în favoarea lor; ei sînt aplaudați pentru orice poezie făcută, pentru orice articolaș pe care reușesc să-l publice, pentru că știu să „vorbească bine", pentru că sînt foarte abili cînd adoptă critica feroce și li se

Scanned with OKEN Scanner

iartă toate căderile la examene, toate sesiunile ratate. Destinul lor este mediocritatea înăcrită, o veşnică adolescenţă, un lung şi tot mai amar „vis de realizări măreţe". În fapt, faliţii şcolii (dacă nu au părinţi sau unchi cu fabrici, cu şantiere, cu bănci sau ziare) sînt şi declasaţii vieţii.

În primul rînd, intens, repede, temeinic

Una din principalele campanii educative ale părinţilor în legătură cu copiii (dacă e necesar: *împotriva* copiilor) trebuie să fie cea dusă, chiar din ziua intrării în şcoala elementară, cu scopul de a-i deprinde să-şi facă temele pentru ziua următoare *imediat, repede şi bine.*

Sarcinile de lucru trebuie să ocupe primul loc în programul zilei unui muncitor serios, care nu vrea să fie „ultimul în viaţa de toate zilele". Sarcinile de lucru ale copiilor sînt stabilite de şcoală; obligaţiile şcolare trebuie să aibă prioritate cînd se face programul pentru cea de-a doua jumătate a zilei, urmînd după luarea prînzului şi după două ore de destindere, de mişcare, de lectură sau de joc. Pe la ora patru, copilul trebuie să-şi organizeze munca. El va stabili ce trebuie să înveţe pentru ziua următoare, va fixa o „ordine a lucrărilor" şi un orar aproximativ. Trebuie să înceapă cu tema cea mai grea, să facă apoi una mai uşoară şi după aceea altă temă grea. Obiceiul de a executa şi încheia imediat, în primul rînd, munca şcolară este capital, pentru că asigură copilului o zi organizată din toate punctele de vedere. Este elementul hotărîtor pentru igiena fizică şi intelectuală a elevului. Cînd temele sînt executate, copilul este *liber*, poate face tot ce-i place fără altă preocupare, se poate culca numaidecît şi poate dormi liniştit. Tatăl şi mama nu trebuie să facă nici o concesie în privinţa acestei reguli de viaţă: după masa de seară nu se învaţă, nu este permis să te scoli dimineaţa mai devreme pentru a răsfoi cu îngrijorare cărţile în ultimul moment. Copilul va lua, poate, o notă slabă, dar asta nu interesează: în ziua următoare va fi *obligat* să respecte regula.

Copilul obişnuit (şi obligat de familie) să-şi facă în primul rînd temele va tinde să le facă *repede*. Foarte

Scanned with OKEN Scanner

bine. Tinerii nu trebuie să învețe mult, trebuie să reducă la maximum timpul rezervat învățării pentru a putea dedica un timp mai îndelungat activităților complementare intelectuale la care ne-am mai referit : sportului, grupului de prieteni. Unul din primele sfaturi date în fiecare an studenților mei, care mă ascultă increduli este : „învățați puțin". Adaug, negreșit : „învățați intens, cu metodă, silindu-vă să înțelegeți bine totul !". O eroare gravă a multor părinți severi (dar *numai* severi) este aceea că obligă copiii să stea aplecați asupra cărților un anumit număr de ore pe zi fără să se întrebe *cum* învață copiii respectivi. Dar „a sta aplecat asupra cărților" poate să nu însemne nimic ; chiar dacă nu desenează caricaturi și nu privesc în gol la zadarnicele lor închipuiri, chiar dacă ochii încremenesc asupra paginilor, fără concentrare și fără metodă copiii nu învață mare lucru. Este nevoie ca profesorii, părinții, frații, unchii să arate copiilor *cum* se învață. Una din cele mai frecvente erori de metodă, care încetinește învățarea și o face haotică, este aceea de a face tema-exercițiu înainte de a fi lămurit asupra regulilor lingvistice, matematice, fizice, chimice sau de altă natură) ce trebuie aplicate în cazul temei respective. Este o eroare destul de ciudată, pe care o naște lenea, evitarea efortului de a căuta o carte, de a găsi pagina necesară și de a o citi. (Dar judecata copiilor este „ciudată", iar copiii, neobosiți cînd e vorba de activități plăcute, dovedesc o mare indolență în fața unei teme plicticoase.) O altă eroare de metodă, la fel de ciudată și pe bună dreptate imprevizibilă pentru o minte adultă organizată, este aceea de a *nu* folosi dicționarul cînd este vorba de o traducere ; (pentru a evita un efort minim, copilul se supune altui efort, excesiv și, de cele mai multe ori, *nerealizabil*). Altă eroare de metodă este aceea de a nu controla rezultatul muncii executate. Este necesar ca, înainte de orice, copilul să se deprindă cu anumite forme de autocontrol : să revadă, plimbîndu-se prin cameră, ceea ce a citit, să verifice dacă cifra la care a ajuns prin rezolvarea unei probleme satisface efectiv condițiile impuse inițial. O deprindere foarte utilă ar fi aceea ca încă de la vîrsta cea mai fragedă să-și controleze reciproc temele și cunoștințele împreună cu un coleg de școală. *O cunoștință e stăpînită cu adevărat nu-*

Scanned with OKEN Scanner

mai după ce ai explicat-o cuiva. Învățarea în comun nu are rost, pentru că învățarea este în mod necesar concentrare individuală a gîndirii și a atenției; în schimb, este foarte important *să-și controleze în comun,* prin „lecții" pe care unul le dă celuilalt, ceea ce fiecare din ei a învățat independent unul de altul.

Cînd citim, cînd raționăm prin argumente pe care ni le aducem nouă înșine, tindem inconștient să trecem prea ușor peste chestiunile dificile, să nu aprofundăm problemele lipsite de claritate. Putem „trișa" cu noi înșine, însă nu cu altcineva, nu cînd trebuie să dezvoltăm în toate detaliile, în toate articulațiile sale, un raționament în fața altora.

În legătură cu acest fapt, m-aș încumeta să dau o definiție poate neobișnuită a „inteligenței naturale". O persoană dotată cu „inteligență naturală" nu este — după părerea mea — atît omul care prinde ușor înțelesul, ci mai degrabă cel ce intuiește dacă înțelegerea sa este aparentă sau reală, cel ce are un „al șaselea simț" pentru înlănțuirile logice incorecte sau lipsite de acea verigă pe care — dîndu-și în mod absolut seama că nu a înțeles-o bine — nu o poate trece cu vederea și care nu-l lasă să-și afle liniștea pînă cînd nu a înțeles-o pe deplin. Omul înzestrat cu „inteligență naturală" simte o apăsare ascunsă și uneori o neliniște reală și o indispoziție *fizică* atunci cînd un raționament nu este perfect în toate elementele sale. Dar inteligența, care *uneori* este un dar al naturii, poate fi *întotdeauna* rezultatul unei ucenicii, al unei munci sistematice, al unei *metode.*

Înzestrarea naturală și opțiunile școlare

Există, negreșit, înzestrări naturale care nu se pot dobîndi nici prin cea mai sistematică și mai stăruitoare rîvnă. Atare înzestrări privesc (poate) mai mult sfera sensibilității decît pe aceea a intelectului (urechea muzicianului, ochiul pictorului și chiar intuiția în domeniul matematicii sînt mai curînd stări de ascuțime a simțurilor decît calități ale organizării intelectului). Negreșit, este bine să încurajăm dezvoltarea darurilor naturale, dacă ele există; este chiar o obligație educativă să nu exercităm nici o constrîngere asupra tînărului *în mo-*

Scanned with OKEN Scanner

mentul alegerii cu scopul de a-l face să-și fixeze o țintă pentru care el nu simte nici un „îndemn".

Atrag atenția că am subliniat intenționat specificarea *în momentul alegerii*. Preocuparea profesorului și părintelui nu trebuie să se îndrepte atît spre dezvoltarea darurilor pe care copilul le are de la natură, cel puțin pînă cînd el împlinește vîrsta de 14 ani, cît spre formarea acelor „calități", acelor capacități intelectuale pe care copilul și adolescentul *nu* le au. Dacă copilul (sau elevul) pictează cu plăcere și bine, și pictează cu plăcere pentru că face acest lucru bine, lăsați-l să picteze, puneți-l chiar să urmeze, în orele de după-amiază, o „școală de desen" facultativă și judicios organizată ; dar să vă preocupe mai ales ideea de a-l face să „vadă" numerele, alcătuirea lor, înmulțirea și împărțirea pe care micul pictor nu vrea, de obicei, să și le „vîre în cap". În schimb, dacă băiețașul este aritmetician precoce care intuiește, adică vede cu mintea, într-o clipă, rezultatul unei înmulțiri dintre două numere de cîte două cifre, lăsați-l să-și exercite această facultate, îndrumați-o, dacă vreți, spre probleme mai complexe, dar totodată obligați-l să și citească, dacă e refractar la lectură, procedați în așa fel încît el să aprecieze și lectura, și istoria, și arta.

O cultură de bază variată, bogată, armonioasă este indispensabilă pentru formarea unei personalități echilibrate și complete și, pe deasupra, este necesară pentru ca, mai tîrziu, tînărul să-și aleagă bine drumul, *profesiunea*. Adolescența nu este numai un moment critic în dezvoltarea organismului, ci este și perioada în care spontaneitatea infantilă intră în criză, se transformă, cîteodată se modifică radical. Înzestrarea spontană a copilului nu se identifică niciodată cu capacitățile conștiente ale adultului. „Creșterea" este întotdeauna o criză a capacității de identificare cu obiectele și noțiunile, a intuiției directe ; este întotdeauna o aplicare a reflecției, a criticii, a intervenției asupra „naturii". Darurile naturii au nevoie de o confirmare atunci cînd copilul crește ; confirmarea poate să apară, poate să nu apară. Prin modul de a reacționa, aritmeticianul precoce se poate dovedi mediocru, lent și imprecis și, în felul acesta, un foarte prost matematician ; copilul „cu foarte mare înclinație spre lumea sunetelor" poate să

Scanned with OKEN Scanner

nu aibă cu adevărat sensibilitate muzicală, poate să nu-şi dezvolte acele capacităţi de analiză şi sinteză a „discursului muzical" complex în lipsa cărora individul nu este cu adevărat muzician ; el poate rămîne o bună „ureche" muzicală şi nimic mai mult.

Prima alegere ar trebui să aibă loc după cei opt ani de şcoală obligatorie, pe la vîrsta de 14 ani. Observaţiile noastre se adresează numai aspectului didactic, nu ne putem opri şi asupra foarte gravelor aspecte sociale pe care opţiunea şcolară le are în Italia şi în multe alte ţări capitaliste. Se ştie, totuşi, foarte bine că alegerea se face adeseori chiar din momentul naşterii, că ea este determinată exclusiv de condiţiile economico-sociale ale familiei. De aceea, în ultimele alineate ale capitolului de faţă ne adresăm doar acelor părinţi care au norocul să poată permite copiilor lor opţiuni efective.

În vederea bunei alegeri a tipului de şcoală medie superioară, sau a unei facultăţi din învăţămîntul superior eu sugerez părinţilor : 1. Să discute serios cu copiii lor. 2. Să consulte profesorii pe care i-au avut copiii. 3. Să accepte cu seninătate pierderea unui an sau chiar o pierdere de doi ani dacă alegerea s-a dovedit nefericită. 4. Să lase tînărului însuşi posibilitatea de a decide şi de a-şi asuma răspunderile finale, acceptîndu-le fără supărare şi fără învinuiri, chiar dacă hotărîrea li se pare greşită. Adesea, tinerii nu cunosc posibilităţile şcolare ce se deschid în faţa lor sau nu ştiu în ce constau diferitele căi pe care le pot alege, care este finalitatea lor. Trebuie să le explicăm totul clar şi cinstit, exprimîndu-ne părerea. Opinia noastră nu trebuie să fie un „sentiment", o dorinţă („cît de mult aş vrea să-ţi las ca moştenire biroul de avocat, sau de arhitect, căruia i-am închinat întreaga viaţă !", şi altele de acelaşi fel), ci o judecată obiectivă în care pot intra şi motivele practice („biroul"), dar în care trebuie să intervină şi concluzii bine cîntărite asupra căpacităţilor şi înclinaţiilor copilului, concluzii la care s-a ajuns de comun acord cu profesorii. Copilul sau tînărul, după ce cunoaşte faptele, după ce cunoaşte propunerea sau propunerile părinţilor (nu e obligatoriu ca tatăl şi mama să fie de aceeaşi părere), trebuie să aibă dreptul de a alege *singur* şi în mod cu adevărat *liber*, fără şantaje sentimentale sau ameninţări autoritare. Cred că nimeni

Scanned with OKEN Scanner

(cu excepția puținilor regi care mai stau încă pe tron) nu mai *impune* astăzi fiicei sau fiului un soț sau o soție aleasă din oficiu, cum se întîmpla în acele vechi comedii din secolul al XVII-lea sau de la începutul celui de al XVIII-lea ; mai sînt încă părinți care cred, totuși, că au dreptul să-și *silească* copiii să urmeze o școală pentru care ei nu au nici o înclinație.

În fond, alegerea școlii și odată cu ea a profesiunii este o decizie tot atît de serioasă ca și alegerea unei soții sau a unui soț ; ultimul cuvînt trebuie lăsat celor interesați. Se poate întîmpla ca ei să greșească, să nu dea ascultare unor sfaturi înțelepte. Dacă este vorba de căsătorie, faptul este ca și ireparabil (în Italia nu există cale legală de a divorța*) ; dacă e vorba de școală, situația este mai puțin gravă. De o școală aleasă în mod nechibzuit se poate divorța, dacă tentativa de conviețuire dă faliment. Dar mai ales în cazul falimentului, părinții pot interveni cu rezultate binefăcătoare, pot să-și *salveze* pe drept cuvînt copiii. Trebuie să ne dăm bine seama de *motivul* falimentului școlar : o creștere prea rapidă ? ; o extremă labilitate nervoasă ? ; lipsa metodei în învățare ? ; ziua de lucru prost organizată ? Dacă nu este vorba de toate acestea ci de o autentică „incompatibilitate de caracter" între un anumit gen de învățămînt și copilul dumneavoastră, ajutați-l să schimbe destinația fără să-l umiliți, ba chiar încurajîndu-l. Cînd vor înțelege oare toți oamenii din Italia atît de impregnată încă în unele zone și în unele clase de mentalitatea „spaniolă"**, cînd vor înțelege toți că sînt anunmiți experți tehnici care valorează mai mult decît o sută de

---

* Situația s-a schimbat în cursul deceniului trecut. Dreptul de a divorța a fost stabilit prin lege. Dar legea nu intervine decît asupra aspectului *civil*, și nu asupra celui religios, al regimului matrimonial, iar în Italia, prejudecățile religioase sînt încă foarte puternice. (Nota trad.)

** Se referă la orgoliu, la acel exagerat sentiment al demnității care, prin tradiție, este considerat ca o trăsătură psihică a spaniolilor. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

doctori* „rataţi", că demnitatea şi succesul în viaţă nu se datorează nici cunoaşterii limbii latine şi nici unei diplome smulse, după un lung calvar universitar, unei comisii plictisite şi distrate ?

Cele spuse în aceste ultime alineate (dedicate părinţilor „privilegiaţi") presupun, din partea lor, o cunoaştere serioasă, clară şi curajoasă a copiilor lor. Se spune că uneori ne este imposibil să judecăm obiectiv persoanele pe care le iubim prea mult. Nu văd pentru ce. Cu cît copilul este mai nefericit, cu atît tatăl şi mama îl iubesc mai mult ; dacă el este orb, paralitic sau suferă de oricare alt handicap, părinţii ştiu. Atunci pentru ce, iubindu-ţi copilul, nu ar fi posibil să înţelegi că el nu are înclinaţii spre cunoştinţele abstracte, ci spre activităţile practice, că el nu este atras de disciplinele ştiinţifice, ci de cele umaniste sau invers ? În asemenea caz este vorba de „educaţia intelectuală" a părinţilor, de o altă carte (sau poate tocmai de aceea pe care ne străduim s-o scriem ?).

---

* Nu este vorba de medici, ci de titlul universitar, obţinut în diverse discipline ştiinţifice, pentru care italienii manifestă o mare slăbiciune. În cazul de faţă, autorul face aluzie la avocaţii doctori în drept. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

7. INTELIGENȚA NU ARE SEX

Capitol dedicat celor patru scumpe și inteligente nepoate: Celestina, Bruna, Chiara și Renata.

Scriind aceste pagini, am căutat uneori să spun explicit că mă refer *întotdeauna* atît la băieți, cît și la fete. Dar limba italiană îmi este dușmană, mă constrînge să recurg la împovărarea plictisitoare a exprimării: „fiii și fiicele", „băieții și fetițele", „elevii și elevele". În general, a trebuit și trebuie să renunț la precizarea explicită și să las să se subînțeleagă că, atunci cînd scriu „fii", „copii", „elevi", „băieți", eu vorbesc atît despre băieți cît și despre fete. Din punct de vedere gramatical, folosirea acestor cuvinte care au și un înțeles indirect este ireproșabilă: în limba italiană, pluralul masculin include automat și „genul feminin". Dar din punct de vedere al conținutului, gîndindu-mă la semnificația pe care mulți italieni o dau de fapt pluralului masculin, nu-mi simt conștiința la fel de împăcată.

Dealtfel, limba dezvăluie o mentalitate străveche destul de răspîndită încă: interesele culturale, autoritatea raționamentului riguros, pasiunea pentru marile probleme intelectuale sînt caracteristici (dacă nu chiar prerogative) ale omului-mascul, nu sînt „lucruri pentru femei" sau cel mult sînt rezervate femeilor excepționale: „virile". Iată realitatea: în Italia, cînd o femeie are o minte vie și organizată, cînd se interesează sistematic de cultură sau de probleme generale, cînd, în concluzie, o femeie este inteligentă se spune că are o „inteligență virilă". În felul acesta nu se afirmă atît vreo caracteristică neprecizată și, dealtminteri, imprecizabilă a inteligenței masculine, cît „masculinitatea" inteligenței. În limba italiană, inteligența are un gen, ea are sexul masculin, chiar dacă desinența cuvîntului este *a*.

Dacă doriți încă o „dovadă" a ciudatei semnificații pe care adjectivul „viril" o are în limba italiană, atunci

Scanned with OKEN Scanner

o puteți găsi în semnificația la fel de curioasă a adjectivului „feminin". Ce înseamnă, în limbajul curent, expresia „logică feminină"? Înseamnă ceva ce contravine logicii, înseamnă incoerență.

Apartheidul *intelectual al femeilor*

Negreșit (iar asupra acestui foarte interesant fenomen al timpurilor noastre vom reveni ceva mai departe), în ultimii 50 de ani femeile au făcut enormi pași înainte, spre poziția de egalitate cu bărbatul (de gen masculin). O armată pașnică de femei a intrat în producție; în fabrici și în instituții, diferența de tratament, „interdicția" opusă femeilor de a fi angajate dispare de la un an la altul sau în orice caz se atenuează. În toate unitățile de învățămînt, de la școala elementară pînă la universitate, elevele, studentele și profesoarele reprezintă astăzi aproximativ o jumătate din populația școlară. Femeile au obținut egalitatea de drepturi politice și civile cu bărbații în aproape toate țările; una cîte una, dispar ultimele discriminări, care în clipa de față sînt anticonstituționale.

Acest entuziasmant progres al femeilor spre „cetățenia deplină" nu a eliminat totuși încă mentalitatea și practica măruntă a „discriminării rasiale" ce avantajează pe omul-mascul față de jumătatea feminină a speciei umane. Comparația cu ideologia și practica rasistă a *apartheid*-ului, a discriminării existente în Republica Sud Africană este cu totul îngăduită. Anumite „argumente științifice" care susțin pretinsa inferioritate a negrilor și pretinsa inferioritate a femeilor sînt întru totul identice. Nu ați auzit niciodată spunîndu-se că „creierul unui negru cîntărește mai puțin decît acela al unui om alb" și că „creierul unei femei cîntărește mai puțin decît acela al unui bărbat"? Sau că „negrii nu au reușit niciodată să-și creeze o cultură proprie" și că „de-a lungul secolelor, femeile au adus o contribuție redusă la creația intelectuală"?

Afirmațiile de acest gen nu au (și poate că nu este inutil să repetăm) nici cel mai mic temei științific, biologic. Inteligența nu are nimic comun cu greutatea creierului (în cuprinsul uneia și aceleiași specii), nici cu caracteristicile somatice (în ceea ce privește femeia, cu

Scanned with OKEN Scanner

faptul că în general ea este de dimensiuni mai „mici" decît omul-mascul). Capacităţile intelectuale ale femeii sînt egale cu cele ale bărbatului, aşa cum capacităţile intelectuale ale negrului african sau ale amerindianului sînt egale cu cele ale albului european. (Am citit recent într-un valoros studiu al pedagogului sovietic Leontiev, *Omul şi natura*, publicat în revista „Contemporaneo", istoria unui experiment făcut de un antropolog francez* ; el a adoptat o fetiţă de doi ani aparţinînd unuia din triburile cele mai înapoiate care populează regiunile mai puţin cunoscute ale Americii de Sud, trib ce se distinge prin „coeficientul intelectual" foarte scăzut al adulţilor ; copilul a devenit astăzi o fată franceză inteligentă, cu o diplomă strălucit obţinută într-o disciplină ştiinţifică).

Cum le facem noi

Afirmarea „inferiorităţii intelectuale" a femeii sau a negrului african are, în schimb, o oarecare bază istorică ; „inferioritatea" a fost, este şi poate continua să fie produsul istoric al unei anumite situaţii sociale în sens general, al unei anumite educaţii. Este istoric adevărat că civilizaţiile negre (care totuşi au existat şi există) au fost şi sînt şi acum — sub multe aspecte — inferioare din punct de vedere cultural civilizaţiilor albe. Este istoric adevărat că producţia culturală „feminină" a fost pînă acum mult inferioară (cantitativ, nu calitativ) producţiei masculine. Dar explicaţia acestor fenomene istorice este foarte simplă : există responsabilităţi foarte precise şi destul de bine definite, şi nu din întîmplare tocmai cei ce răspund istoric de cutare sau cutare „inferioritate" culturală şi intelectuală sînt cei ce caută s-o atribuie unor permanente şi ineluctabile

* Cazul a fost semnalat iniţial de cunoscutul psiholog francez H. PIERON, care, cunoscîndu-i personal pe eroi, l-a discutat în articolul *Importanţa perioadei preşcolare pentru formarea intelectului* publicat în *Cahiers Pédagogiques et d'Orientation Professionelle*, nr. 2, Liège, 1954. Este vorba de o fetiţă născută în tribul Guayaquil, din vestul Ecuadorului, care la 22 de ani şi-a încheiat — strălucit, cum spune autorul — studiile universitare şi vorbea trei limbi. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

cauze naturale. Colonizatorii „albi" au întreținut mai mult de un secol starea de ignoranță, de subjugare, de sclavie, aproape, a zairezilor, au împiedicat acele nefericite populații să se dezvolte, să se maturizeze din punct de vedere politic, civic și cultural; și tocmai acești colonialiști strigă astăzi: „V-am spus-o, totuși! Zairezii nu sînt un popor capabil să se guverneze singur!". „Bărbații conservatori", capii de familie, stăpînii bunurilor și ai femeilor au ținut secole și chiar milenii de-a rîndul femeia în bucătărie sau în camera de cusut, au împiedicat-o să exercite o activitate intelectuală, să participe la acțiunile politice, să-și exprime o opinie autonomă, să aibă, în concluzie, o personalitate; și tocmai acești bărbați afirmau că femeile sînt „prin natura lor" făcute pentru bucătărie, pentru cusut, pentru gospodărie, că destinul lor este să se supună omului-mascul.

Cîte activități intelectuale nu erau interzise femeilor, chiar cu 50 de ani în urmă, pentru că ele erau considerate ca „incapabile de la natură"! Cînd au început — și nu fără luptă! — să *facă* lucruri despre care se spunea că le sînt interzise „de la natură", s-a văzut — întotdeauna, în toate cazurile, fără nici o excepție — că femeile reușesc tot atît de bine ca și bărbații. Femei profesoare, femei arhitecte, femei judecători, femei primari, femei pe banca deputaților și chiar în fotoliul ministerial; ele au reușit peste tot, adesea mai bine decît bărbații, pentru că au trebuit „să facă tot posibilul" ca să învingă dificultățile provocate de „păcatul lor originar", acela de a se fi născut femei.

Progresele au fost enorme, încît astăzi nu mai este atît de ușor să găsești pe cineva care să susțină că femeile trebuie „să împletească ciorapi", care să facă teorii pe tema „inferiorității intelectuale" a femeilor și să creadă în această inferioritate. Totuși, în practică, lucrurile nu merg încă atît de bine; în educație, în societate, mai ales *în familie* se acționează, adesea, într-un mod care tinde să umilească, să înăbușe, să deformeze inteligența femeilor.

Scanned with OKEN Scanner

Oprimarea intelectuală a femeii este încă foarte răspîndită

Am avut ca studente și am interogat la examene sute și sute de femei tinere. Obiectiv, statistic, trebuie să spun că ele erau (în medie) mai sîrguincioase și învățau mai mult decît colegii lor băieți, dar, în același timp (tot în medie), se arătau mai puțin apte de o gîndire originală, mai puțin preocupate de *a înțelege pe deplin* lucrurile decît se arătau băieții de vîrsta lor. Acest fenomen care se constată „local", cu ocazia examenelor universitare, nu poate fi explicat dacă ne restrîngem la cadrul învățării, al pregătirii pentru examene, al „inteligenței" considerate separat de ansamblul personalității.

Atît sîrguința la învățătură cît și slaba capacitate critică a studentei standard au, de fapt, o origine extrașcolară : ele se datorează poziției de inferioritate intelectuală sugerată sau impusă femeii standard chiar de la vîrsta cea mai fragedă. Multe, foarte multe sînt educate de mici în spiritul supunerii intelectuale față de „bărbații din casă". Eu cred că în educația intelectuală a unei fete, tipul de relații intelectuale dintre tată și mamă este hotărîtor (sau, în orice caz, prezintă multă importanță). Dacă fata constată că raporturile intelectuale dintre tată și mamă sînt de la egal la egal, că mama are opinii personale pe care le poate exprima liber, că știe și poate critica ideile soțului cînd nu este de acord cu ele, atunci îi va veni ușor să ajungă să-și dezvolte o inteligență critică, originală, creatoare. Dacă, în schimb, mama (așa cum se întîmplă destul de frecvent !) nu este altceva decît un satelit intelectual al tatălui, o ființă care își însușește fără rezerve și repetă fidel opiniile acestuia, plecată în fața judecății soțului, atunci — în caz că nu are calități intelectuale și afective deosebite, că nu e capabilă să ducă un greu „război de independență" — fata va deveni și ea un satelit docil al creierelor masculine care o înconjură. Dorința sa naturală de a se bucura de libertatea opiniilor și de dreptul la critică, reprimată în fapt, va găsi o descărcare aberantă în „pălăvrăgeală" ; dorința sa naturală de a se situa intelectual pe același plan cu băieții de aceeași vîrstă va deveni pur și simplu un efort de a reuși la școală făcîndu-și sîrguincioasă temele dar rămînînd *pasivă* din

Scanned with OKEN Scanner

punct de vedere intelectual, adică mulțumindu-se să recepteze și să înregistreze ideile altora : pe cele ale profesorului și pe cele din manual, după ce a făcut același lucru cu ideile tatălui sau ale fratelui.

Clasificarea curentă a „intereselor femeilor"

Pasivitatea intelectuală a multor (prea multor !) fete are însă și altă origine : faptul că ele sînt obișnuite (aș spune, educate) să așeze interesele culturale și intelectuale pe un plan mult inferior în clasificarea lucrurilor importante pentru viața lor. Prima poruncă de care trebuie să asculte o femeie, potrivit decalogului curent, este „să placă altora". Despre această primă poruncă s-ar putea scrie un tratat. „A plăcea altora" înseamnă a fi drăguță, îngrijită, atrăgătoare, elegantă, degajată, la curent cu „problemele zilei" (cele care constituie subiectele la ordinea zilei așa cum sînt popularizate de televiziune și de revistele ilustrate), foarte bună dansatoare, parteneră de conversație acceptabilă, o foarte bună și răbdătoare auditoare, bine crescută, rafinată, cunoscătoare în materie de mobilier și de amenajare a mobilierului, în materie de cîntece la modă, de romane frivole, foarte inițiată asupra actorilor de cinematograf ; pe scurt, „foarte feminină", foarte interesată de problemele sentimentale cu toate *nuanțele* lor, foarte neutră față de opiniile referitoare la problemele cu caracter general. „A plăcea" înseamnă îndeosebi a fi curtată, nu interesează de cine, pentru a se mărita repede, nu interesează prea mult cu cine, pentru a deveni deci mamă de copii educați la întîmplare. „A plăcea" înseamnă îndeosebi „a ști să te comporți în bandă" suportînd micile vulgarități, disprețul manifestat față de opiniile personale (dacă fata le are), a suporta conversații idioate, seri în timpul cărora nu sclipește nici o urmă de inteligență, ore umplute numai cu zgomotul tonomatelor*. Curtatul, flirtul, mica intrigă amoroasă nevinovată sau cea cam echivocă, acestea sînt lucrurile care interesează *cu adevărat*. Temele școlare trebuie făcute (vorbesc de eleve sau de studente) și sînt făcute sîrguincios din spirit de supunere, de frică, din orgoliu,

* În original, *juke-boxes* (engl.). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

din amor propriu. Dar gîndul zboară în altă parte: la mica petrecere, întotdeauna aceeași (oribil de plicticoasă, în definitiv); la bîrfeala pe tema intrigilor amoroase, și ele întotdeauna aceleași, deprimante prin nestatornicia lor; la „curtezanii" ce trebuie păstrați, înlăturați sau cuceriți. Îndrăgostirea, „cucerirea" sau părăsirea se petrec astfel într-o zonă superficială a afectivității. Afinitățile sau incompatibilitățile de natură ideală; existența sau absența unei pasiuni intelectuale, politice sau morale împărtășite; capacitatea sau inaptitudinea de a fi *tovarăși*, de a parcurge împreună același drum; elementele fundamentale ale vieții, în fond, rămîn „pe dinafară". Iar consecințele sînt adesea destul de grave, fiindcă superficialitatea acelor prime opțiuni sentimentale se încheie adesea cu superficialitatea opțiunii decisive, cu o căsătorie ratată.

Maternitatea este inteligență

Spunînd acestea, eu nu afirm că *toate* femeile trebuie să aibă o viață intelectuală și culturală intensă, creatoare, originală; nu pretind acest lucru nici *tuturor* bărbaților. Există bărbați și femei vrednici de toată stima, reușiți, *completi*, ale căror interese fundamentale se limitează la muncă, la familie, la copii. Ceea ce afirm este că și pentru a fi „oameni obișnuiți", dar oameni și nu nulități, trebuie să dedicăm o parte din energia noastră intelectuală și din interesele personale problemelor și ideilor generale și este necesar s-o facem dacă vrem să votăm ca cetățeni conștienți și nu ca niște supuși pasivi, dacă vrem să muncim ca oameni și nu ca niște mașini, dacă vrem să fim educatori și nu numai „părinți" ai propriilor copii.

Tocmai pentru a fi bună soție și mamă, femeia are nevoie să-și dezvolte la maximum personalitatea, cultura și judecata. A urmări, a îndruma, a corija, a sprijini dezvoltarea unei ființe ce se formează încet și cu trudă, a-i înțelege calitățile și defectele; a lua micile inițiative cotidiene pentru a face copilul să învețe mai bine sau pentru a-l ajuta să se relaxeze după ce s-a concentrat prea mult asupra învățării, pentru a-i corecta egoismul sau pentru a-i frîna generozitatea excesivă, pentru a-l ajuta să-și facă prieteni sau pentru a-l înde-

Scanned with OKEN Scanner

părta de tovărășiile primejdioase; pentru a lua, după o discuție aprofundată cu soțul-tovarăș, marile hotărîri privitoare la copiii săi, cum ar fi alegerea școlii, a profesiunii, a itinerarului călătoriilor, a darurilor „mari", a modului de a petrece vacanța și așa mai departe, iată activități cotidiene ale unei mame „obișnuite" care implică un efort intelectual intens și anevoios. Am mai arătat pînă acum, în alte capitole, ce avantaje intelectuale și morale enorme aduce copiilor săi o mamă care știe să le aleagă cărți bune, să le insufle prețuirea frumuseții, dragostea pentru căutarea adevărului, deprinderea de a judeca și discuta serios.

Un om ca noi

Mi s-a întîmplat adesea, în cursul celor 30 de ani care despart adolescența mea de aceea a fiilor mei, să descopăr că copiii și adolescenții care se cred obligați să „facă pe proștii" în tovărășia fetelor, discută după aceea cu pasiune, între ei, probleme politice, religioase, artistice, științifice, tehnice și sociale. Cunosc intelectuali faimoși care duc discuții avansate și aprinse cu oricine în afară de soțiile lor, așa cum cunosc muncitori și țărani generoși și inteligenți care în materie de politică pot da lecții multor profesori, dar nu s-ar îndura să ofere o discuție-lecție soției sau fiicelor, care constituie un „compartiment" separat în viața lor.

Cu aceste ultime observații cred că pot aborda fondul problemei. În Italia, femeia este foarte aproape de perfecta egalitate civilă cu bărbatul: ea a obținut aproape regimul de egalitate școlară; înaintează anevoie, dar înaintează spre egalitatea salariilor. Totuși, femeia nu este socotită ca egală de către bărbat în viața de zi cu zi; în raporturile cotidiene și în fapt mulți bărbați nu recunosc că opinia și voința unei femei cîntăresc tot atît cît și opinia și voința lor. În femeie nu se caută încă, mai înainte de orice, o tovarășă, o prietenă; femeia nu este considerată, mai presus de orice, drept o persoană vrednică de atenție, de interes, de stimă, de simpatie (sau de sentimentele opuse), *mai presus de orice, ca persoană*. Pentru a progresa în continuare este necesar ca mulți bărbați, tot mai numeroși, să-și dea seama de această situație, de atitudinea „pri-

mitivă" și „rasistă" pe care, în fapt, ei o au față de femei (adesea în contrast cu ideile pe care le afișează dar pe care nu le aplică pînă la capăt în raporturile cu cealaltă jumătate a speciei umane) și să facă un efort conștient pentru a considera și trata femeile ca pe niște *persoane*. Pe de altă parte, este necesar ca femeile să fie în așa fel educate de părinții progresiști încît ele *să pretindă* — chiar de mici, chiar din perioada adolescenței — a fi considerate și tratate ca persoane care au aceeași demnitate, aceeași inteligență și aceeași libertate de opinie ca și străvechii lor opresori și stăpîni.

Scanned with OKEN Scanner

8. LEONARDO ÎN FIECARE COPIL

Leonardo da Vinci poate fi considerat chiar și azi ca un ideal pentru educația intelectuală, ca simbol al omului complet din punct de vedere cultural. El nu a fost numai pictor și sculptor de prim rang, dar și arhitect, inginer, om de știință; el trebuie privit ca unul dintre întemeietorii anatomiei, ai botanicii, ca și ai mecanicii și, hotărît, ai geologiei. Cei ce cred în necesitatea unei educații complete pentru toți sînt adesea îndemnați să se refere la Leonardo. Astfel, de exemplu, într-o foarte frumoasă scrisoare din închisoare în care vorbește de educația copiilor lui și aceea a tuturor copiilor, Antonio Gramsci întrevede într-un viitor nu prea îndepărtat posibilitatea unui „Leonardo da Vinci... devenit om-colectiv, om-masă", adică posibilitatea unei civilizații în care *fiece* om va fi complet din punct de vedere cultural.

Eu consider că invocarea lui Leonardo poate fi foarte eficientă cînd vorbim de educarea intelectului infantil, de începutul formării unui spirit rațional și științific legat în primul rînd de științele naturii. Ochiul lui Leonardo este acela al copilăriei științei: el poate fi ochiul cu care copiii noștri descoperă lumea.

Leonardo nu a avut instrumente, nu a folosit mijloace matematice, așa cum s-a întîmplat cu adevăratul întemeietor al științei moderne, Galileo Galilei; Leonardo privea și gîndea. Observă cochilii fosile, găoace de „melci" pe culmile munților și de aici deduce că și pămîntul are istoria lui, că acolo unde astăzi sînt lanțuri de munți, altădată trebuie să fi fost întinderi de ape (pentru că nu este cu putință ca niște animale mici care se deplasează cu atîta „încetineală", ca melcii, să fi putut parcurge distanțe atît de mari). Observă flacăra și intuiește procesul combustiei: „Privește lumina și ad-

miră-i frumusețea. Clipește și privește-o ; ceea ce există în ea nu mai este, ceea ce este acum nu exista înainte. Cine o face să renască dacă făuritorul moare mereu ?".

Leonardo își pune în mod simplu, „vizual", și problema echilibrului dinamic al stabilității unui sistem de corpuri în mișcare : cum poate sta suspendat în cer un corp greu ? „Luna, densă și grea, densă și grea, cum plutește luna ?".

Știința copilului

Știința copilului nu este o știință „în miniatură". Dimpotrivă, știința copilului își pune imediat cele mai importante probleme așa cum, instinctiv, același lucru îl face și mintea copilului. Rațiunea umană are întotdeauna nevoie să vadă particularul într-un cadru general. Și tocmai în cazul formării viziunii științifice generale asupra naturii și a istoriei sale, școala italiană, prin structura și programele ei, se dovedește atît de înapoiată. Dacă fiul dumneavoastră urmează școală medie inferioară, el va trebui să știe totul despre legenda lui Saturn care își devoră copiii, sau despre aceea a lui Pluton care răpește pe Proserpina, și va putea ignora total istoria reală a universului sau nemitologicul ciclu al anotimpurilor. El va fi obligat să cunoască succesiunea cronologică a atîtor și atîtor dinastii dar nu va fi liber, ci s-ar putea întîmpla să ignore total erele geologice și evoluția speciilor ; va trebui să clasifice amănunțit verbele și substantivele latine, să analizeze complicatele structuri mintale ale unei limbi și ale unui popor dispărut, dar nu va fi chemat să observe analogiile și diferențele pe care le prezintă ființele însuflețite sau să arunce o privire prin microscop asupra structurilor invizibile ale vieții[1]. În școala elementară este prevăzută o instrucție științifică, dar ce periferică, ce lipsită de organicitate, cît de insuficientă ! Programele din 1955 au restrîns și sărăcit primele forme de învățămînt științific, care în programele din 1923 era conceput ca o delectabilă descoperire a naturii înțeleasă ca viață

[1] Am mai spus că situația s-a schimbat odată cu legea din decembrie 1962. Vezi cap. 2 din partea a treia dedicată *Primei științe*, parte adăugată acestei ediții noi.

Scanned with OKEN Scanner

și *istorie*. Acum totul se reduce la observări răzlețe, la mărunte relatări ocazionale : totul conduce spre scopul edificator al admirării „armoniei creației", subiect părăsit și respins chiar de oamenii de știință care cred totuși în divinitate și providență.

Așadar, grija de a îndruma copiii spre observare, spre analiză, spre raționamentul științific, spre inițierea în cunoașterea marilor viziuni ale științei moderne revine familiei, ne revine nouă, părinților. Trebuie ca noi, părinții, să propunem copiilor alcătuirea unui ierbar sau colectarea unor minerale, trebuie să-i învățăm noi cum se citesc hărțile cerului și cele ale pământului, să le dăruim micul microscop, rudimentarul utilaj radiotehnic și cel necesar pentru experiențele de chimie, cartea științifică pentru cei foarte tineri. Tot noi trebuie să prezentăm copiilor o imagine a istoriei, adică a evoluției cerului, pământului, a vieții pe pământ. Chiar și în Italia ar fi absurd, azi, ca școala elementară să nu-și însușească concepția copernicianã, să nu convingă copiii — împotriva amăgitoarei evidențe constatate cu ochii lor — că pământul este cel ce se rotește în jurul soarelui și nu invers. În schimb, citim încă, într-o prestigioasă revistă dedicată „școlii de bază"[1], că „mimetismul este o calitate miraculoasă dăruită de providență multor animale pentru a se apăra de dușmani și pentru a ocroti și conserva specia", iar atare afirmație poate fi repetată fără nici o restricție de mii și mii de profesori italieni tocmai în anul cînd se celebrează centenarul apariției *Originii speciilor* a lui Charles Darwin, ca și cum astăzi știința nu ar fi explicat clar că o specie nu a fost înzestrată de providență cu culori mimetice pentru a supraviețui, ci — invers — a supraviețuit specia cea mai bine adaptată, tocmai aceea care din întîmplare își putea schimba culoarea după mediu. Copilul din 1960 trebuie să fie nu numai copernician, dar și darwinist : imaginea omului ca rezultat al unei foarte lungi evoluții, al unei anevoioase și treptate cuceriri nu va fi pentru el deprimantă, ci, dimpotrivă, entuziasmantă (încercați să determinați un copil să citească romanul *Înainte de Adam* al lui Jack London

[1] În legătură cu aceasta, vezi expunerea mai detaliată din cap. 1 al părții a treia dedicată *Primei științe*.

Scanned with OKEN Scanner

și veți vedea cu cît interes va urmări el primele cuceriri ale unei umanități preumane, cu cît orgoliu va privi el omul, ființa care a fost capabilă să treacă de la natural la civilizație).

„Smintitul suprem"

Evocarea lui Leonardo ni se pare nimerită și pentru faptul că ea ne face să înțelegem bine cine este principalul inamic al spiritului științific în educație. Inamicul principal al lui Leonardo era spiritul magic, era „smintitul suprem", necromantul și vraciul, nu era evanghelia, pe care el o respecta, ci „religia călugărilor", adică cultul superstițios decăzut la forma magiei. În Italia, lupta împotriva superstițiilor reprezintă chiar și azi o importantă sarcină educativă și civică. Dacă citim serioasele studii ale lui Ernesto De Martino, de exemplu *Sudul și magia*, dacă parcurgem mărturiile adunate de Danilo Dolci, de exemplu *Anchetă la Palermo*, descoperim consternați că superstițiile de tip păgîn sînt destul de răspîndite în satele meridionale: de pildă, riturile „magiei albe"* pentru a trata un bolnav, pentru a opri alunecarea unui teren, pentru a cîștiga afecțiunea unei persoane și așa mai departe. Dar această „magie albă" nu e permisă sau încurajată oare chiar de biserica catolică? Iată pînă la ce grad întunecă „religia călugărilor" înaltul mesaj al evangheliei! Cazul bărbaților și mai ales al femeilor care nu au citit niciodată evanghelia, care nu știu nimic sau aproape nimic despre creștinism, pentru care religia se reduce la o serie de rituri magice, de practici superstițioase nu este rar (mărturisim că nu putem vedea în imaginea sacră** strecurată sub perna bolnavului lumina unei civilizații mai înaintate decît aceea pe care o reprezintă oricare altă practică magică a „vindecătorilor" semipăgîni; dealtfel, superstiția creș-

---

* Magia „albă" este o practică prin care se obțin anumite efecte în aparență miraculoase, dar care, de fapt, sînt datorate unor cauze naturale. Magia „neagră" caută să obțină efecte prin invocarea „demonilor". (Nota trad.)

** Este vorba de diversele ilustrate, în genere colorate, purtînd chipul unor sfinți sau reprezentarea unor scene biblice, ilustrate întîlnite frecvent în țările catolice și în special în Italia. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

tină și vrăjile păgîne se împletesc foarte frecvent. În Italia, spiritul științific în educație înseamnă, în primul rînd, cîteva lucruri foarte simple, elementare: orice mamă să fie convinsă că bolile trebuie tratate de medic; orice tată să fie încredințat că seceta se combate cu diguri și drenaje; orice școlar să știe că la examene se reușește învățînd și nu implorînd pe sfîntul Anton.

Prin urmare, nu religia, ci superstițiile sînt adevăratul adversar al spiritului științific; în felul acesta, optimismului rațiunii științifice nu-i stă împotrivă credința, ci obscurantismul. Umbra obscurantismului apasă asupra școlii italiene: oare nu am citit în unele reviste educative sau care se pretind educative îndemnuri ce tind să trezească neîncrederea în om, să deprecieze cuceririle științifice din acești primi ani ai erei spațiale? Sateliții artificiali și rachetele trimise pe lună au fost considerate de obscurantiști ca manifestări ale orgoliului diavolesc al „bicisnicului om" care „nu vrea să îngenuncheze" (textual!). A educa în spirit științific înseamnă, dimpotrivă, a face să se înțeleagă, pe de o parte, imensitatea problemelor ce stau în fața rațiunii și a capacităților omului, dar pe de altă parte și a trezi încredere în mintea și în munca omului, care au schimbat fața pămîntului și care încep astăzi să ia cu asalt cerul. Vrem să educăm oameni raționali și activi care știu bine că în cer și pe pămînt există mai multe probleme decît le poate cunoaște orice filozofie, dar care știu tot atît de bine că omul poate rezolva aceste probleme una cîte una prin cunoaștere, muncă și efort depus într-un spirit de armonie fraternă.

Scanned with OKEN Scanner

Cum vedem lumea

Scanned with OKEN Scanner

I. NU ADEVĂRURI ABSOLUTE

Copiii noştri trebuie să ştie, chiar din momentul cînd în ei se ivesc primele manifestări ale raţiunii, cum vedem noi, părinţii lor, lumea. În această secţiune mă voi adresa mai ales părinţilor neconformişti. Este drept, este necesar ca fiii lor să ştie că sînt multe idei, că ele trebuie cunoscute şi confruntate ; este drept, este necesar ca totuşi ei să cunoască *şi* poziţiile neconformiste ale tatălui şi ale mamei lor. Mai general, în paginile care urmează va fi susţinut punctul de vedere conform căruia opţiunile ideale ale copiilor trebuie să se afirme în acea reală şi unică libertate spirituală care este cunoaşterea feluritelor viziuni despre lume, inclusiv cele ale părinţilor lor.

Un mare filozof italian, Benedetto Croce, a spus odată că istoricismul este „rodul masculin al vremurilor noastre". Istoricist nu este cel ce crede în adevăruri absolute şi eterne, ce-şi au geneza în afara istoriei sau înaintea istoriei, ci, dimpotrivă, cel ce crede, în adevărul înţeles ca istorie, ca viaţă, ca dezvoltare. Istoricismul constituie fondul ideal comun al principalelor curente de gîndire şi de opinie ale societăţii contemporane : există materialişti şi idealişti, socialişti şi liberali, atei şi teişti care nu sînt de acord şi au concepţii opuse în modul de a interpreta istoria, dar care sînt, totuşi, de acord asupra concepţiei că realitatea este istorie şi că istoria (impregnată poate de o energie „divină", supraindividuală, după unii) este dezvoltare autonomă, dramatică şi liberă şi nu „plan" conceput cu precizie şi îndeplinit de o providenţă transcendentă.

Părinţi istoricişti şi copii dogmatici

În Italia contemporană, părinţii „istoricişti" sînt foarte numeroşi ; cred că nu greşesc dacă presupun că cititorii mei sînt, în majoritate, istoricişti : mai mult sau

Scanned with OKEN Scanner

mai puțin radicali, mai mult sau mai puțin conștienți de acest lucru, în mod intuitiv sau în urma unor studii adecvate, dar istoricişti. Și cred că nu greșesc nici atunci cînd presupun că mulți părinți istoricişti sînt nedumeriți, dezorientați, șovăitori în fața dogmatismului spontan sau sugerat pe care îl văd manifestîndu-se în sufletele copiilor lor. Prin natura sa, copilul tinde să simplifice ; este foarte interesat de problemele generale și se simte înclinat să le rezolve în mod cît mai simplu, pornind de la adevăruri absolute, de la principii rigide, de la dogme (cînd avea patru ani, copilul dumneavoastră — ca și al meu sau al altui părinte — nu a împărțit oare net oamenii în „buni" și „răi" ?). Apoi, la școală, el se întîlnește cu dogmatismul oficial, acela al religiei catolice, prezentat aproape întotdeauna sub o formă cît mai elementară : îngeri și diavoli, mîntuiți și osîndiți la chinurile iadului, miracole și expulzări din sînul bisericii ; Binele absolut și Răul absolut, toate venite din afara istoriei, fără origini și fără evoluție. În felul acesta, copilul își creează un sistem confuz de Adevăruri absolute ; iar părintele istoricist este dezorientat.

O mentalitate științifică

Aș spune că în părintele istoricist există o dublă teamă de a critica adevărurile confuze pe care le vede formîndu-se în mintea copilului : 1. Teama de a crea un conflict în sufletul acestuia ; 2. Teama de a pune copilului probleme prea grele pentru vîrsta lui. În legătură cu cel de-al doilea punct aș aminti că, acum circa 40 de ani, cei ce au consacrat ca fundament și încoronare a instrucției elementare o religie pozitivă (cea catolică), deși o considerau ca un „mit", au fost filozofi „idealiști" care credeau în cel mai bun caz într-un „dumnezeu imanent", într-un spirit ce invadează toate lucrurile ; ei au făcut aceasta tocmai fiindcă, potrivit cu optica lor, copilăria era perioada spirituală a basmelor și a absolutului și considerau că o concepție istoricistă pretinde o mentalitate adultă. Atare punct de vedere poate fi combătut ușor (și sperăm că în scurtă vreme vom lămuri mai bine problema printr-un exemplu) arătînd că și o viziune istoricistă are nuanțele și treptele ei, așa cum le are, de pildă, știința ; ar fi foarte ciudat dacă am

Scanned with OKEN Scanner

renunța să creăm un embrion de mentalitate științifică în mintea copilului numai pentru că el nu este în stare să înțeleagă calculul infinitezimal sau teoria relativității a lui Einstein.

Conflictele utile

Cu privire la primul punct, la teama de un conflict dureros pentru sufletul copilului, între autoritatea profesorului și aceea a părintelui, între „crezul" oficial, social dominant, și opiniile neconformiste ale membrilor familiei, eu cred că nu e cazul să dramatizăm din două motive: în primul rînd, sînt anumite șocuri inevitabile, anumite ciocniri necesare cu realitatea pe care este bine să nu le amînăm *prea mult*. Vom căuta să alungăm, nu încape îndoială, din mintea copilului nostru obsesia morții, fenomen pe care el îl descoperă (pe la vîrsta de 3—4 ani) într-un fel sau altul: dar este absolut neindicat să-l înconjurăm cu un zid de tăcere și de ignoranță în fața acestei probleme, este absolut neindicat ca el să descopere prea tîrziu bolile, înmormîntările, cimitirele, pentru că în atare caz va suferi un șoc periculos. Diversitatea de opinii a oamenilor, a unor oameni *care au aceeași îndreptățire de a fi stimați*, trebuie să fie o descoperire precoce, dacă dorim copii echilibrați, raționali, cu mintea deschisă. Ce mare, binefăcătoare cucerire spirituală este descoperirea faptului că profesoara ne crede, mama nu ne crede, și totuși ele se stimează una pe alta, totuși sînt, amîndouă, persoane pe care le poți iubi!

În al doilea rînd, șocul ar fi (va fi) dureros dacă fiul nostru va simți că este obiectul unui conflict între două „biserici", între două „absoluturi", între enunțuri care susțin fiecare că „trebuie"!; nici o notă dramatică nu va apărea dacă, dimpotrivă, noi îi vom expune copilului, calmi și obiectivi, istoria atîtor și atîtor absoluturi. Critica istorică nu amenință în fapt cu nici un infern pe cei ce nu cred în ea și nici nu condamnă, nu distruge, nu respinge total pe nici una din marile credințe „absolute" care s-au manifestat de-a lungul istoriei omenirii; într-un anumit sens, ea le salvează chiar pe toate, arătînd ce a mai rămas azi din ieri, cîte reminiscențe antice își păstrează modernitatea.

Scanned with OKEN Scanner

Aici aș vrea să dau un exemplu concret. Copilul nostru îi va auzi pe mulți repetînd: „toți oamenii sînt egali"; noi, dacă sîntem părinți care luptă pentru progresul social, ar trebui să facem din această afirmație baza educației civice și morale a copiilor noștri. Dar ce înseamnă a interpreta istoric această afirmație? Mai presus de orice, înseamnă a-i informa pe copii că respectivul principiu este relativ recent și că el a avut semnificații diverse în diverse epoci și are chiar și astăzi semnificații foarte diverse, potrivit cu feluritele curente de idei. Înseamnă, în același timp, a-l face să înțeleagă că nu este vorba de un adevăr acceptat necondiționat de toți oamenii, ci de un stindard de luptă. De exemplu, chiar și azi, în Republica Sud Africană (iar copiii noștri *trebuie* să știe acest lucru) există persoane care susțin *inegalitatea* radicală dintre oameni, acea negare totală a egalității dintre oameni care este rasismul, iar în Europa, cu ceva mai mult de 20 de ani în urmă, părinții, unchii și bunicii noștri au fost siliți să lupte și să-și pună viața în joc împotriva rasismului (copiii mai mari și mai mici *trebuie* să știe acest lucru).

A interpreta istoric

A interpreta istoric principiul egalității înseamnă, apoi, a-i face pe copii să înțeleagă că conținuturile istorice ale acestei idei au fost diferite în timp. În civilizația greco-romană, atît de înaintată totuși sub multe aspecte, nici un om liber nu gîndea că un sclav poate fi egalul lui; ideea egalității *intelectuale* este doar amintită în trecut de marele filozof grec Platon (chiar și un sclav ignorant, îndrumat cu pricepere, reușește să demonstreze o teoremă grea de geometrie într-unul din „dialogurile" filozofului). De-abia creștinismul vine cu o primă, mare, afirmare a egalității dintre oameni, care găsește — în cuvintele faimoase ale sfîntului Pavel, de exemplu — o expresie pasionată (nu vor mai exista nici iudei, nici păgîni, nici liberi, nici sclavi). Dar concepția creștină despre egalitate este și ea istoric determinată, fiind mult mai puțin cuprinzătoare decît se crede adesea; e adevărat că creștinismul susține deplina egalitate *spirituală* a oamenilor (orice om este un suflet, iar orice suflet are aceeași valoare în fața lui Dumnezeu), dar el

Scanned with OKEN Scanner

nu este preocupat nici de egalitatea juridică, nici de cea socială. Prin urmare, chiar și după afirmarea creștinismului, împărțirea oamenilor „de pe acest pămînt" în prinți și supuși, în bogați și săraci a continuat să fie acceptată ca „naturală". A trebuit să așteptăm marea revoluție franceză din 1789 pentru a vedea afirmată de o clasă nouă, burghezia (împotriva nobililor și clerului), egalitatea *juridică* a oamenilor (toți sînt „cetățeni", „legea este egală pentru toți"). Și numai odată cu mișcarea muncitorească din secolul trecut și-a făcut drum în conștiința oamenilor o concepție despre egalitate și mai completă încă: egalitatea dintre oameni prin *desființarea privilegiilor economice* și nu numai a celor politice și civice.

Cum vom reflecta mîine la aceste probleme

Dar nici idealul socialist și muncitoresc de egalitate socială, de egalitate a drepturilor și a posibilităților reale de dezvoltare pentru toți oamenii, așa cum îl vedem noi astăzi (cum îl văd mulți dintre noi), nu trebuie considerat ca absolut; vom spune copiilor noștri și acest lucru. Și îi vom face să-l înțeleagă tot din perspectivă istorică: „noi ne închipuim că sîntem foarte înaintați; dar nepoții nepoților noștri ne vor socoti foarte înapoiați, foarte primitivi, poate chiar barbari, într-o anumită măsură. Nouă ni se pare într-adevăr nedrept că mai există încă *stăpîni*, stăpîni ai muncii altor oameni și ai celei mai mari părți din bogăția pe care o produce această muncă; ni se pare totuși „natural" ca familia bolnavului sau a celui ce nu poate munci să trăiască mai rău decît aceea a omului voinic și sănătos, ni se pare „natural" ca mama, sau mătușa, sau bunica să-și sacrifice ziua pentru a îndeplini muncile casnice sau să muncească de două ori mai mult, întîi în afara casei și apoi în casă. Peste o sută, două sute de ani vor exista atîtea bogății și oamenii vor fi atît de bine educați din punct de vedere social, încît fiecare își va putea satisface toate trebuințele și dorințele, iar trebuințele și dorințele oamenilor vor fi tot mai nobile și mai pline de urbanitate; viața va fi atît de bine organizată și sentimentul egalității dintre sexe atît de dezvoltat, încît

Scanned with OKEN Scanner

pînă și îndărătnicul privilegiu al bărbatului (cel care acasă se odihnește) va dispărea".

Am impresia că exemplul discutat alungă și o a treia teamă a părintelui istoricist : teama de a-și educa copilul în spiritul scepticismului, răpindu-i încrederea ingenuă într-un adevăr absolut. Eu cred, dimpotrivă, că tocmai scoțînd în evidență istoria și progresul ideilor pregătim oameni de încredere, oameni care simt că participă la lupta de idei istoric determinate, oameni care nu se simt doar moștenitori ai unui singur „crez", ci ai tuturor luptelor nobile din trecut, oameni care nu vor fi niciodată cuprinși de disperare atunci cînd vor trebui să-și îndrepte sau să-și schimbe o idee, pentru că ei nu atribuie acelei idei o valoare absolută, eternă, supraomenească. Eu cred că aceleiași idei, aceea a criticii istoriciste (care înseamnă aprofundare, nu distrugere), trebuie să-i dea ascultare părintele „istoricist" și atunci cînd este vorba de religiile pozitive, îndeosebi de cea catolică, dominantă în Italia ; dar discuția este foarte serioasă și ar merita cîteva capitole separate.

Scanned with OKEN Scanner

2. RAȚIUNEA ȘI RELIGIA

Pe vremea primului împărat roman, Octavian August, poetul Ovidiu a adunat într-o importantă scriere — intitulată *Metamorfozele* — legendele păgîne care vorbeau despre transformările (sau „metamorfozele") miraculoase ce au stat la originea arborilor, a animalelor, a rîurilor, a munților : frumosul tînăr Narcis a căzut într-un lac în care se oglindea plin de vanitate și a fost transformat într-o floare acvatică ; tînăra Dafne a fugit înspăimîntată de Apolo, care, îndrăgostit, o urmărea, și a fost transformată în dafin de îndată ce mîinile zeului au atins-o și așa mai departe.

Pagini și pagini din cărțile de citire pentru primele două clase elementare care circulă în școlile italiene (sau cel puțin în majoritatea lor) sînt pline de noi „metamorfoze" fabuloase care, însă, în locul nimfei și al lui Apolo, al titanilor și al lui Jupiter, sînt populate de îngerași, de mici Madone și Hristoși înfățișați ca prunci. Crizantemele se nasc dintr-un surîs al Maicii Domnului la cererea unui înger doritor să aibă o floare rezistentă pentru cimitire ; piciorul-cocoșului s-a născut din două steluțe care au cerut lui Dumnezeu să le transforme în flori terestre ; macii și albăstrelele sînt rodul unui joc al lui Isus, copil, care „mergea încolo și încoace printre brazde, întindea brațul și deschidea mîna ca și cum ar fi semănat" ; florile de nu-mă-uita sînt și ele opera lui Isus, copil, care dorea flori albastre ca ochii Maicii Domnului (ne oprim aici după ce am răsfoit în grabă numai două mici volume : *Dimineața senină* și *Zile fericite*).

Scanned with OKEN Scanner

Un nou păgînism în școlile elementare

O serie destul de amplă și de variată de exemple pot fi găsite în articolele Idei Sacchetti, pe care le-am mai menționat, și mai ales în cel apărut în revista *Reforma școlii* din martie 1961.

Autoarea observă : „Dumnezeu, Isus, Maica Domnului și îngerii sînt obligați să facă, în nenumărate legende, multe miracole din cele mai stranii, din cele mai diverse. Ai impresia că se ivește un nou păgînism". Dar iată ceva mai mult decît o impresie. În povestirea *Afară din cuib* de Lanzetta și Vitali se ajunge la identificarea fățișă a animismului păgîn cu legenda creștină : „Dar ce sînt zînele ? Sînt surorile îngerilor, însă, în loc să stea în cer, trăiesc în păduri și în apele lacurilor" (citățm tot din articolul Idei Sacchetti).

Cred că un atare mod de a concepe religia creștină și de a o preda unor bieți copii nevinovați rănește și sufletul unui credincios sincer și serios mai adînc decît ar face-o un necredincios. Bunul creștin se va simți lezat și umilit în credința sa de acest cumul de inepții vrednice de un idolatru primitiv ; liberul cugetător consideră că este lezată și umilită doar rațiunea în formare a copilului, pe care școala ar trebui să înceapă a o dezvolta chiar din primele clase școlare.

Și unul, și celălalt, credinciosul și liberul cugetător, ar face foarte bine dacă ar urmări acest aspect al vieții școlare a copiilor, amintindu-le că „explicațiile miraculoase" din cărțile lor sînt simple basme. Ar fi bine dacă l-ar face pe copil să observe că este vorba de un mod de a gîndi (a gîndi ?) destul de vechi, prin nimic deosebit de cel caracteristic miturilor grecești și romane, în care, astăzi, nimeni nu mai crede. Să-i povestim frumoasa legendă despre Ceres, Proserpina, Pluton și Jupiter și să-i arătăm apoi copilului că Proserpina este vegetația care iarna se ascunde sub pămînt iar primăvara iese din nou la lumină ; să-l facem să reflecteze la faptul că legenda este o explicație primitivă și naivă a schimbării anotimpurilor, care celor din antichitate trebuie să le fi apărut ca un fenomen misterios și magic, și să-i dăm, în schimb, de la început o explicație științifică simplă și rațională. Iar apoi, fără a ne teme, chiar dacă în felul acesta contrazicem cartea *sa* și pe profesoara *sa*, să-i arătăm copilului că și „povestirile mira-

Scanned with OKEN Scanner

culoase" care au ca protagoniști pe Isus copil, pe Maica Domnului și pe îngerași sînt basme ; să-i explicăm cum au apărut în realitate, pe pămînt, plantele și animalele, prin mici variații în cuprinsul unei specii și prin supraviețuirea celor mai bine adaptate. Așa cum Walt Disney, pe fondul muzicii lui Stravinski, a desenat pentru copii evoluția pămîntului și a speciilor de animale care l-au populat, să încercăm să prezentăm copilului, chiar din primele clase ale școlii elementare, o viziune simplă dar clară a acelui mare „miracol" terestru care a fost *evoluția naturală* de la organismele elementare la ființa foarte complicată a omului.

Riturile și ideile

Pînă aici, cred că punctul de vedere al părintelui necredincios nu diferă prea mult de acela al părintelui credincios (credinciosul care nu este un ignorant și își dă bine seama că „cele 7 zile ale facerii" reprezintă lungile epoci din evoluția naturală a universului, a pămîntului și a vieții pe pămînt). Este vorba tot de argumentele ce apără și dreapta rațiune umană împotriva magiei, animismului și superstiției.

Părintele care nu respectă dogmele și preceptele unei religii pozitive, ale unei *Biserici* are, însă, după părerea noastră, dreptul și datoria de a explica copilului rațiunile atitudinii sale independente. Dacă este silit s-o facă foarte devreme, vina nu e a sa, ci a unui mediu exterior (din păcate școlar) care pune cu insistență, cu *indiscreție*, adesea obsesiv, copiilor, problema riturilor și a religiei fără nici un respect față de vîrsta lor fragedă și față de dreptul lor de a cunoaște, de a înțelege și de a discuta înainte de a opta pentru o „credință". Apelul la o viziune istorică este foarte util (așa cum s-a arătat, fără a discuta amănuntele, în subcapitolul precedent). Părerea noastră este că tot *ritualismul* își are, de fapt, originea într-o mentalitate și o societate primitivă, infantilă. Ideea că anumite gesturi, anumite ceremonii „sacre" au un caracter purificator sau permit stabilirea unor relații speciale cu divinitatea derivă, fără îndoială, din viziunea „lumii magice". Rațiunea modernă nu sesizează diferența dintre scăldatul purificator al hindușilor în fluviul Gange și botezul creștini-

Scanned with OKEN Scanner

lor, dintre riturile păgîne care au ca scop obținerea protecției puterilor divine și rugăciunile făcute astăzi în biserici pentru însănătoșirea bolnavilor sau pentru a aduce ploaia. Judecata unui om modern pe care cunoașterea și raționamentul nu-l înspăimîntă refuză să atribuie vreo valoare riturilor și actelor de cult ; procedînd în felul acesta, cel ce refuză să practice riturile este (credem) mult mai aproape de Isus, severul dușman al fariseilor, al formaliștilor, al celor ce „respectau sîmbăta" decît bigotul, preocupat numai de practicile exterioare.

Apărarea libertăților lor

Așadar, părerea mea este că părintele care nu se supune nici unei religii nu trebuie să se mulțumească a arăta copiilor că el nu-i face să participe la riturile și la actele de cult ale religiei dominante (sau ale altor religii) pentru că sînt mici și vrea să-i lase să hotărască singuri cînd vor putea înțelege mai bine. Cînd expune acest punct de vedere, trebuie să sublinieze în același timp că, procedînd astfel, el apără libertatea lor (rareori ne gîndim ce grav act de *constrîngere* față de copii este faptul de a le *impune* adeziunea la un cult, actele de credință și riturile unei religii pozitive, de a-i face să se nască într-o „dogmă", de a-i lega de o ortodoxie, de o disciplină, adesea destul de rigidă, cu mult înainte ca ei să fie apți de o opțiune liberă și rațională). Părintele trebuie să abordeze însă și esența viitoarei opțiuni, explicînd clar, simplu și cinstit motivul pentru care el, tatăl (sau pentru care ea, mama) au hotărît să nu accepte nici o disciplină religioasă pozitivă, codificată, organizată ca instituție de cult cu rituri și precepte riguroase.

Omul interior

Atitudinea de *independență* față de orice religie, pe care am încercat s-o schițăm, are moralitatea ei ce trebuie bine explicată copiilor de către părintele inteligent, căci copiii ar putea deduce din condițiile mediului ideea foarte greșită că moralitatea și spiritualitatea înseamnă disciplină religioasă, îndeplinirea riturilor unui cult (cu

Scanned with OKEN Scanner

cît fariseism îl descrie una din cărțile de citire menționate mai înainte pe băiețelul Marco, cel care, silindu-se să spună pînă la capăt lungile lui rugăciuni, este bun, învață bine, este ascultător, în timp ce micul Luca, ce se mulțumește să-și facă dimineața numai semnul crucii, și acela în grabă, este leneș, murdar și rău!). Independența nu înseamnă dispreț nici măcar negare în fața anumitor idei care circulă în religiile pozitive: înseamnă însă a simți aceste idei doar interior și nu exterior, a le accepta în sens universal și nu „sectar".

Să luăm un singur exemplu: ideea creștină a sacrificiului de sine pentru a salva pe ceilalți. Cît de luminoasă devine această idee dacă o eliberăm de rit, care o acoperă și adesea o ascunde; cît de mare și de frumoasă devine ea dacă e înțeleasă ca idee care a fost însufletită nu numai de Isus, ci de toți cei ce au luptat pînă la sacrificiul suprem pentru a elibera pe alții! Dar și de data asta punctul de vedere pe care l-am discutat implică altele, care cer o analiză mai cuprinzătoare. Ce idealuri *pozitive* poate și trebuie să le ilustraze copiilor, să le *propună* acestora, fără constrîngere, părintele străin de organizarea, dogmele și disciplina unui cult religios? Ce „explicații pentru oameni mari" trebuie date copiilor? Vom dedica acestui subiect un alt capitol, însă nu înainte de a fi încercat să răspundem obiecțiilor pe care unii părinți — prieteni sau persoane cu care am purtat corespondență — le-au ridicat în fața ideilor expuse de mine în prezentul capitol.

Scanned with OKEN Scanner

3. CREDINȚA PĂRINȚILOR ȘI LIBERTATEA COPIILOR

Problema în discuție este una din cele mai grele, *poate cea mai grea* dintre problemele pe care părinte-educator trebuie să le înfrunte. „Eu am o credință, am convingeri profunde, îndelung gîndite, pasionate: trebuie oare să-mi dau silința de a le transmite copiilor mei, sau nu? Și cum trebuie s-o fac, cum *pot* s-o fac fără a leza libertatea lor, fără constrîngeri, fără să le „forțez" formarea?".

În linii generale, răspunsul pe care l-am dat este simplu (dar se complică atunci cînd coborîm spre aspectele concrete): părinții au datoria de a face cunoscute ideile lor, credința lor, copiilor, chiar cînd aceștia sînt încă foarte mici; dacă părinții vor să facă din copiii lor oameni cu convingeri profunde, bine întemeiate, sincere, atunci nu trebuie să le *impună* credința lor ci, dimpotrivă, trebuie să-i îndemne a cunoaște ideile altora, a le confrunta cu cele ale părinților, a le discuta cu seriozitate.

Aș vrea să mă opresc un moment asupra primei afirmații: părinții au datoria de a face cunoscută copiilor credința lor, copiii au dreptul de a-i asculta pe părinții care își expun părerile. Semnificația pare evidentă, dar în practică lucrurile nu stau așa. Se consideră ca foarte natural faptul că părinții care se încadrează într-un cult și au o „religie pozitivă" spun copiilor, încă de cînd aceștia sînt foarte mici: „noi sîntem catolici, sau protestanți, sau de rit mozaic", ori spun copiilor chiar cu mult înainte ca aceștia să aibă vîrsta rațiunii: „tu ești catolic, sau protestant, sau de religie mozaică" așa cum ar spune: „tu te-ai născut la Roma, la Milano, ori la Messina" și îi duc la slujbele religioase, îi fac să participe la ritualuri, la actele de cult, la „tainele" religiei lor. În schimb, nu se acceptă cu seninătate faptul

Scanned with OKEN Scanner

că părinții care nu se încadrează în nici un cult și nu aparțin nici unei religii „pozitive" (și care pot fi atei sau respectă, totuși, o divinitate, însă nu pe preoții-intermediari, nu dogmele, nu „crezurile" religiilor existente) spun copiilor lor, chiar de la vîrsta cînd aceștia pot înțelege, „eu nu am nici o religie, nu cred într-o altă viață" ; sau : „cred că există altă viață, dar nu cred că faptul de a îndeplini practicile religioase, de a merge duminica la biserică sau sîmbăta la sinagogă are vreo importanță pentru mîntuirea sufletului". Mai mult : nimeni nu se miră dacă părinții necredincioși sau care nu respectă ritualurile pentru motivele de principiu arătate își înscriu copiii la școlile confesionale, îi trimit la slujbele săptămînale, la „catehează", la împărtășanie și spovedenie dar le ascund (practic) ideile personale, evitînd să ducă vreodată cu ei o discuție sinceră și serioasă asupra problemelor religioase.

„Eu cred că, neavînd de rezolvat probleme religioase deoarece sîntem amîndoi atei, nu e necesar să mă supun, numai din oportunism, unui act pur formal", unor acte de respect sincer față de religia dominantă pentru a „nu mă ridica fățiș împotriva majorității", susține, într-o scrisoare, o distinsă doamnă care, în așteptarea primului copil, discută *lucid* despre *aceste* lucruri cu soțul (și nu discută numai despre cheltuielile ce trebuie făcute cu ocazia nașterii sau despre cheltuielile pentru trusoul nou-născutului). Doamna în cauză are perfectă dreptate ; eu mi-aș permite să adaug că, în acest caz, cînd există deplină armonie între opiniile tatălui și ale mamei, părinții nu numai că au dreptul (și datoria) de a nu-și face copilul, din oportunism, să adopte o religie în care ei nu cred, dar vor avea la timpul potrivit și dreptul (și datoria) de a-i explica copilului pentru ce nu cred : pentru ce, spre deosebire de „majoritate", nu-l trimit la slujba religioasă sau la catehează. Părintele neconformist, care nu ține seama de majoritate, a dus la timpul său o luptă pentru a-și afirma dreptul de a adopta o atitudine neconformistă și a plătit, probabil, cu sacrificii opțiunea sa potrivnică opiniilor curente ; să nu aibă nici o teamă în fața luptelor și sacrificiilor pe care, eventual, vor trebui să le înfrunte și copiii săi.

Scanned with OKEN Scanner

Cei doi soți despre care am vorbit (și toți părinții care se găsesc într-o situație asemănătoare) vor proceda însă foarte greșit dacă nu vor prezenta copilului *și* diferitele doctrine religioase, dacă nu-i vor vorbi despre Moise, Isus, Buda, dacă nu-i vor explica în ce constau ritualurile și concepțiile religiei dominante: cinstit, limpede, așa cum trebuie să facă adevărații *profesori*. Copiii mici și cei mari *au dreptul să știe*, au dreptul la o cunoaștere completă, clară, obiectivă; ei vor fi norocoși dacă părinții lor au capacitatea de a le întipări în minte atare cunoștințe, în caz contrar avînd dreptul de a cunoaște și confrunta liber, măcar la școală, ideile care agită și însuflețesc lumea. Mai presus de orice, motivul (dreptul copiilor de a ști) pentru care eu sînt partizan al școlii publice și mă declar împotriva școlii „confesionale" (în sens larg) constă în faptul că prima este sau ar trebui să fie școala în care se cunosc și se confruntă toate ideile, cîtă vreme cea de-a doua este școala unui singur „crez" pe care nu avem dreptul să-l discutăm și să-l confruntăm.

Școala publică este punctul de întîlnire al părinților credincioși cu părinții necredincioși stăpîniți de o mentalitate deschisă, toți aspirînd la o formare serioasă și profundă a copiilor lor. Punct de întîlnire *practic*, fiindcă se găsesc în fiecare dimineață înaintea aceleiași porți cînd își însoțesc copiii; punct de întîlnire *ideal* pentru că alegerea școlii publice înseamnă acceptarea unui principiu și a unei metode comune: principiul este acela că toți copiii au dreptul de a cunoaște cu seriozitate toate ideile, iar metoda este întemeiată pe posibilitatea de a confrunta aceste idei*.

Eu propun *tuturor numai* acest principiu și această metodă. În ceea ce privește ideile mele (de om care nu a adoptat nici o religie, care nu este nici religios și nici nu crede într-o divinitate personală și providențială), m-am mulțumit să le *expun* sau mai bine zis să le men-

---

* Insistența pe care autorul o pune în discutarea acestei probleme, după cum se vede dramatice pentru italieni, ca și atitudinea sa circumspectă, este explicată de faptul că, alături de școala publică, în Italia există o vastă rețea de instituții de învățămînt confesional ce merg de la grădiniță pînă la universitate. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

ționez în cîteva din capitolele precedente; nu am avut pretenția să le *impun*. Le-am expus pentru a-mi contura eu însumi o concepție mai clară asupra educației și (dacă am reușit să fac acest lucru) *pentru a da cîteva sfaturi utile părinților care au idei asemănătoare cu ale mele*. Sînt mulțumit dacă expunerea mea a „lămurit" pe cineva și aș fi și mai mulțumit dacă cuvintele mele de materialist și de marxist vor fi pus în gardă vreun tovarăș de idei împotriva pericolului „dogmatismului materialist și marxist" în educație (cu acest lucru începe o frumoasă scrisoare pe care am primit-o de la doamna Dirce Ferrari din Vigolo Vattaro). Aplicînd cinstit principiul pe care îl propun, îmi exprim mulțumirea că ideile expuse de mine sînt „confruntate" de cititori cu idei diferite de ale mele și chiar opuse și sînt fericit că ele sînt prezentate foarte eficient, ca în scrisorile primite de la doamnele Hedy Vaccaro Frehner și Rita Gay, pe care le citez cu plăcere aici deși nu împărtășesc ideile lor.

„Eu sînt o femeie modernă, urmăresc cu viu interes descoperirile științifice și, negreșit, accept evoluția speciilor etc.; dar aceasta nu mă oprește să am o credință personală, să fiu membră a unei comunități protestante și astfel să iau parte la actele de cult. Mai mult, toată puterea și entuziasmul cu care lupt pentru egalitatea dintre oameni, pentru educarea copiilor mei, pentru a face cercetări științifice le extrag din această credință, în lipsa căreia aș fi persoana reacționară și conservatoare care eram înainte de a o avea", ne scrie doamna Vaccaro Frehner. „Copiilor noștri... trebuie să le dăm certitudinea că orice s-ar întîmpla, oricum ar fi războaiele, lagărele de concentrare și de exterminare, în ciuda hitlerismului, a rasismului, a torturilor, a linșajelor, în ciuda destinului uman înspăimîntător care îi poate aștepta, viața este un dar și trebuie trăită cu senină recunoștință, ca o chemare în slujba fraților noștri oameni (din care lucru rezultă, firește, necesitatea unei inserări concrete în viața socială și politică), dar în primul rînd trebuie să-l adorăm pe Dumnezeu și să-i păstrăm credință", adaugă doamna Gay. Idei diferite de ale mele pe care le discut, dar le respect.

Scanned with OKEN Scanner

Doamna Gay, în frumoasa și pasionata sa scrisoare susține că „idealurile umane", oricît de nobile ar fi, sînt toate incapabile să mîntuiască într-adevăr omul și că de aceea „trebuie să dăm copiilor noștri o speranță vie și nu fantasme destinate să-și arate mai devreme sau mai tîrziu adevărata lor natură ; o speranță aptă de a da un sens vieții, de a o salva de disperare...". Eu nu sînt de acord cu domnia sa, aș spune că punctul meu de vedere adoptă poziția „inversă", deoarece se întemeiază pe convingerea că tocmai idealurile umane sînt „mîntuirea" autentică (terestră) și „speranța vie" și că, în schimb, tocmai proiectarea într-o „realitate superioară" a celor mai înalte aspirații ale omului generează „fantasme", creează iluzii care (o dată pierdute) ne pot face să cădem pradă disperării. Dar această opoziție de idei nu interesează discuția noastră. Cel mult, ar putea servi ca exemplu : „iată ce spune copilului o mamă credincioasă, iată în schimb ce spune copilului un tată ateu". În raporturile educative cu copiii trebuie să fim *noi înșine*. Aceasta este prima mea teză. Trebuie să „dovedim" copiilor convingerile ce ne însuflețesc, nu numai verbal, ci prin exemplul întregii noastre vieți. Dacă sîntem oameni diferiți, și exemplul nostru va fi diferit. Este foarte interesant să discutăm unii cu alții ca niște adulți conștienți ; dar nimeni nu va avea dreptul sau nu va căuta să *impună* altora propriile convingeri, fiecare va arăta copiilor „cum vede *el* lumea". Există, în schimb, o *metodă* asupra căreia putem fi de acord, chiar dacă *în esență* împărtășim alte convingeri. În aparență este vorba numai de o nuanță dar, de fapt, alternativa are un conținut educativ. În loc să afirmăm : „Acesta este adevărul", putem spune copiilor : „*Eu cred* că acesta e adevărul". Diferența e foarte mare. Sînt la mijloc două căi ce se deosebesc ; în primul caz impunem copilului : „Crede !", în al doilea îl îndemnăm : „Gîndește !"

Mai există încă un punct de întîlnire posibil, care este *deschiderea intelectuală*. Eu doresc ca fiii mei să moștenească și să *ducă mai departe* ideile mele (de justiție în viața curentă, de libertate reală a tuturor oamenilor, de credință în rațiune și în muncă), dar doresc și ca ei să fie oameni cu mintea deschisă, să știe

Scanned with OKEN Scanner

a convietui și a colabora cu bărbații și femeile care au alte convingeri, să nu considere că cei ce nu gîndesc ca ei sînt oameni „fără scrupule". Tema pe care am dezvoltat-o (*devenită* dialog chiar înainte de publicarea acestei cărți) nu se adresează „partizanilor fideli" ai unui crez sau ai altuia, pentru că este (mai ales) *o problemă de metodă educativă.* Ea este, însă, fără îndoială, adresată bărbaților și femeilor cu *mintea deschisă,* apți de a se întîlni în numele unei idei, de a-și purta o stimă reciprocă, de a colabora cu folos, chiar dacă au convingeri diferite.

Scanned with OKEN Scanner

4. VALORILE COMUNE

În noiembrie 1961, cînd *Jurnalul părinților* a publicat în paginile sale capitolul precedent privitor la *Credința părinților și libertatea copiilor*, nu mă așteptam, de fapt, ca cele scrise să deschidă o discuție menită să dureze doi ani împliniți, discuție în care să intervină atît de mulți pedagogi reputați și oameni de cultură, ca și părinți „simpli" de ambele sexe. Astăzi, parcurgînd din nou colecția *Jurnalului părinților* îmi dau seama că discuția a fost exemplară. Aș spune că toate tezele ce puteau fi susținute rațional au fost expuse scrupulos și clar, că problema a fost examinată sub toate aspectele posibile ; subliniez în primul rînd că nu au existat intervenții care să nu fi avut „interferențe cu alte probleme", puncte de vedere care să nu fi avut nici o legătură cu altele.

O *concluzie este posibilă*

Dacă n-ar fi fost așa, dacă am fi vorbit, credincioși sau necredincioși, limbi complet diferite, ar fi trebuit să închid dezbaterea cu o trecere în revistă cinstită a pozițiilor opuse și cu o aprofundare a tezelor mele inițiale ; ar fi trebuit să mă limitez doar la încheierea discuției fără să mai trag concluziile. Mă găsesc, dimpotrivă, într-o situație mult mai fericită : pot încerca să trag o concluzie autentică, pot încerca să desprind valorile comune, să includ (cel puțin pînă la un anumit punct) tezele mele inițiale în enunțuri nu doar mai precise, dar și mai bogate, în enunțuri *comune* și nu numai *personale*. Va fi greu, o știu, dar merită osteneala de a încerca ; dacă, cu toate eforturile mele de a găsi valori

Scanned with OKEN Scanner

comune, se va deschide o nouă discuție, ea se va desfășura — sînt sigur de acest lucru — la un nivel mai înalt.

Apărarea valorilor pozitive ale credinței fiecărui om

Nu încape îndoială că în Italia există o legislație destul de liberală în materie de libertate religioasă. Nu e cazul să discutăm aici unele grave îngrădiri ale libertății de opțiune religioasă care mai stăruie încă (exemplul clasic: preotul care și-a pierdut sau a renunțat la misiunea sa nu mai poate deține o funcție publică, nu poate, de exemplu, să fie profesor); să admitem, în general, că în Italia există libertatea juridică de a crede sau de a nu crede, de a merge sau a nu merge la biserică, de a nu ne spovedi și împărtăși, de a boteza sau de a nu boteza copiii, de a-i trimite sau nu la lecțiile de religie în școlile publice. Însă, de îndată ce am enunțat aceste libertăți recunoscute de lege, simțim totuși că este „ceva care nu merge"; pentru că știm cu toții că există presiuni, relații umane, șantaje sentimentale și chiar tentative ilicite de a impune practicile religioase care stăvilesc libertatea de a nu crede și de a nu da o educație confesională propriilor copii.

Tragedii familiale, șantaje sentimentale, amenințări de a pierde „respectabilitatea socială" dacă nu ne botezăm copiii sau dacă nu ne supunem ritualului căsătoriei religioase; autentice violențe morale împotriva copiilor liberilor cugetători pe care părinții vor să-i educe în spiritul libertății de gîndire; izolarea, cu o intenție sau într-o atmosferă de „expulzare", a băieților și fetițelor care nu frecventează lecțiile de religie, care nu sînt duși de familie la biserică, nu sărbătoresc, „ca toți copiii", prima împărtășanie*. Am vorbit mai înainte de tentativele ilicite de a impune practicile religioase; aș vrea să amintesc de o experiență personală făcută acum cîțiva ani, care, mă tem că, din păcate, este o experiență curentă. Pe cînd avea zece ani, unul din copiii mei a venit într-o bună zi acasă spunînd că „toată

* La catolici, prima împărtășanie, care are loc după ce copilul a împlinit vîrsta de 7 ani, ia un caracter solemn și de aceea se oficiază în cadrul unei festivități publice. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

școala" a fost dusă la o slujbă bisericească fără înștiințarea părinților, fără încuviințarea prealabilă a taților și mamelor. Din ziua următoare, cînd băiatul a dus profesoarei scrisoarea mea de protest (politicoasă dar fermă), au început pentru el, sărmanul, vremuri foarte amare; a fost tratat pînă la sfîrșitul anului cu răceală și asprime meschină. Dealtfel, în discuția din *Jurnalul părinților* au fost prezentate numeroase mărturii asupra dificultăților de a exercita libertatea de a nu crede și de a nu educa copiii în spirit religios (Annarosa Gabualdi, Franca Mussa Ivaldi, Flora și Luciano M., Albino Bernardini și mulți alții).

Adevărul este că în Italia, mai ales în unele medii din clasele pînă acum conducătoare, este încă destul de răspîndită o mentalitate catolică inchizitorială*, neliberală, o „religie" care nu este numai supunere în fața unui crez, ci cuprinde și o notă de dispreț acru, cîteodată de oroare față de opiniile diferite și contrarii. Cel ce nu îndeplinește ritualul căsătoriei religioase rămîne un „concubin"; cel ce nu-și duce copiii la biserică este un delincvent căruia trebuie să i se ia *patria potestas*** ; cel ce nu crede în actele de cult de rit catolic este un om imoral și plin de păcate și așa mai departe. Marcella Giampieri (în intervenția sa) a formulat foarte bine ideea că trebuie să ducem o luptă pentru a afirma valorile pozitive ale credinței fiecărui om, pentru ca „religia omului" să fie respectată ca și „religia lui Dumnezeu".

S-ar părea că este vorba de o sarcină rezervată numai liberilor cugetători. Nu este așa: ea este o luptă pentru libertate care trebuie să intereseze pe toți cei ce aspiră la libertate, atei sau credincioși. Nu aș vrea să mi se obiecteze că lupta ce trebuie dusă este aceea pentru libertatea de a crede sau de a nu crede; ar fi o obiecție perfidă, un mod de a evita problema reală

---

* Amintim cu această ocazie că, de peste 30 de ani, guvernele ce se succed în Italia sînt formate exclusiv și uneori în cea mai mare parte din membri ai Partidului Democrat Creștin, care întreține legături strînse cu Vaticanul (Nota trad.).

** Puterea tatălui (lat.). În fapt, este vorba de autoritatea paternă care, la romani, era instituționalizată și acorda tatălui drepturi excesive asupra întregii familii. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

din Italia. Dacă mîine, într-o democrație socialistă italiană în care noua clasă politică conducătoare ar fi predominant atee, s-ar manifesta fenomene de ingerință, de șantaj, de intimidare împotriva libertății de credință, eu — comunist, materialist, necredincios — aș lupta pentru deplina respectare a libertății religioase. Dar astăzi, această libertate nu este cu adevărat pusă la îndoială ; astăzi, credinciosul cu sinceră convingere liberală este cel ce trebuie să lupte pentru ca libertății de a nu crede, de a-și crește copiii în afara oricărei confesiuni să nu i se pună obstacolele despre care am vorbit.

Exclusivismul confesional și deschiderea religioasă

Problemele privitoare la libertatea altora nu sînt niciodată pur formale, ci capătă întotdeauna conținutul convingerilor noastre. Intoleranța religioasă este rodul mentalității confesionale exclusiviste : „În afara dogmelor mele nu există decît eroare, în afara moralei mele nu există decît păcat, în afara bisericii mele și a ritualurilor sale nu există decît anatemă !". În cazul unui atare crez, al unei atare teologii, al unei atare table de legi morale poți fi religios în diferite moduri, chiar în mod opus. Un impunător exemplu ni-l oferă lupta actuală dintre catolicii „exclusiviști" și catolicii „deschiși", care nu se referă nicidecum la principiile, la dogmele, la textele sacre ale religiei catolice. Problema este alta și în definitiv pare foarte simplă : „cum trebuie să privesc pe cel ce neagă credința mea ?" ; „poate avea el oare motive întemeiate, poate fi însuflețit de idealuri cu o anumită valoare de care eu, catolic fiind, trebuie să țin seama, sau trebuie să-l resping, să-l combat sub toate formele, să-l condamn *a priori* ?".

În discuția din *Jurnalul părinților*, toți, credincioși sau necredincioși, au făcut o distincție precisă între educația confesională și educația religioasă și creștină (de la Jemolo la Borghi, la Sacchi sau la Capitini) ; grupul religioșilor necatolici a subliniat apoi neta distincție care există, din punctul lor de vedere, între educația religioasă și conformismul ritualist (Rita Gay, Hedy Vaccaro, Tullio Viola). Eu cred că formularea cea mai fericită a fost aceea a lui Aldo Capitini : „Dumne-

Scanned with OKEN Scanner

zeu pentru toţi"; iată autenticul spirit religios şi nu un „Dumnezeu confesional", nu „o comunitate a celor aleşi".

Şcoala publică şi valorile comune

„Deschişi" sau „exclusivişti" pot fi, pe de altă parte, şi liberii cugetători, ateii, marxiştii. Într-un anumit sens, deosebirea modului de a trăi o credinţă (o convingere profundă şi plină de pasiune) este uneori mai puternică decît deosebirea de conţinut (de formulare) a credinţei însăşi. Eu, ca marxist deschis, preocupat să descopăr grăuntele de adevăr aflat în convingerile ce diferă de ale mele, doritor să traduc în graiul meu limbile cu altă structură ca să văd dacă cineva spune ceea ce spun şi eu dar într-o formă diferită, mă simt adesea mult mai aproape de adeptul unei religii (catolic, protestant sau budist, cum ar fi el) care are aceeaşi atitudine ca şi mine faţă de cei „ce au alte convingeri" decît mă simt faţă de marxistul dogmatic, exclusivist care — în definitiv — ameninţă să sterilizeze marxismul transformîndu-l într-o doctrină închisă şi imobilă şi care compromite necesara revoluţie socialistă, îndepărtînd de marea noastră acţiune milioane de oameni care pot şi ar trebui să colaboreze îndepărtîndu-i numai pentru că vorbesc o altă limbă decît a lui.*

Pornind de la aceste premise, declaraţia mea de susţinător al şcolii publice este poate puţin diferită de foarte multe altele făcute în cursul dezbaterii amintite. Aş spune chiar că punctul de vedere după care şcoala publică este văzută ca şcoală „deschisă", ca loc unde copiii sînt educaţi în vederea cunoaşterii şi respectării tuturor ideilor a fost acceptat în unanimitate. Negreşit, sînt de acord cu această idee (pe care am dezvoltat-o în paginile precedente); dar eu aş dori să mergem mai departe, aş dori ca şcoala publică să devină o şcoală de educaţie pozitivă adresată valorilor comune, acelor valori de justiţie, de egalitate, de dezinteres, de repul-

* Desigur, libertatea convingerilor este un principiu cu valoare generală, dar în traducerea lui în viaţă trebuie avută în vedere o tactică şi o strategie potrivită contextului social-politic dat. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

sie față de orice privilegiu, de democrație reală, de progres, de rațiune deschisă care formează „crezul comun" al imensei majorități a cetățenilor italieni.

Modul de a opta

Am impresia că, deocamdată, sînt aproape singurul care susține aceste idei ; dar cred cu fermitate că, odată cu Rezistența, cu noul avînt democratic ce se manifestă în Italia, cu răspîndirea de nestăvilit în conștiințele catolice, a „religiei deschise" promovată de papa Ioan al XXIII-lea, a sosit ora unui efort comun pentru o școală publică întemeiată pe valori ideale comune. În orice caz, trebuie, cu siguranță, nu numai să susținem școala publică, ci să luptăm pentru ca din ea să dispară acele ingerințe (sau de-a dreptul abuzuri) confesionale care o tulbură și o deformează. Hotărîți cum credeți că este mai bine cu privire la scutirea copiilor de ora de religie (nu vreau să redeschid o controversă care i-a dezbinat pe „laici", fiindcă nu cred că ea poate duce la soluții uniforme) ; însă, nu admiteți, în aceste ore sau în oricare altele, predicile sectare, încercările de a impune participarea la slujbele religioase, presiunile ilicite, aprecierile injurioase rostite cu privire la convingerile părinților. Mă uimește adesea faptul dureros că unii muncitori cu vederi socialiste și atei, pregătiți să îndure lovituri, persecuții și închisoarea în numele convingerilor lor, se tem să protesteze în fața conducătorilor de instituții școlare, a directorilor, a învățătorilor și profesorilor atunci cînd cineva, încălcîndu-și obligațiile educative, își permite să învinuiască de imoralitate și de naivitate pe cei ce au atare convingeri sau pe cei ce nu aderă la nici o confesiune religioasă.

Și acum ajungem la ultima întrebare. Este, ori nu, posibil ca, în fapt, convingerile religioase ale părinților să nu influențeze libertatea de opțiune a copiilor ? În intervenția sa, profesorul Ugo Barbano și-a exprimat părerea că libertatea opțiunii, despre care vorbisem, este iluzorie, iar copilul este în mare măsură influențat de părinte în momentul cînd optează. Iată o observație profundă de care trebuie să țin seama, dar pe care nu pot s-o împărtășesc întru totul. Să admitem totuși că alegerea copilului este, în general, determinată de cre-

Scanned with OKEN Scanner

dința părinților (lucrul este adevărat numai în parte; de fapt, copilul este întotdeauna obiectul unei lupte spirituale, suferă o seamă de influențe diverse și contrastante etc.). În felul acesta, noi avem de-a face numai cu problema conținutului opțiunii, nu cu aceea a modalității de a opta. În fapt, eu sînt mult mai preocupat (sub aspect educativ) de modul de a opta decît de conținutul opțiunii. Copilul va deveni catolic ca părintele său, dar cum? „Pe de o parte există sfîntul Francisc din Assisi, care iubește toate făpturile, iar pe de altă parte există creștini care omoară ereticii" (Barbano). Va deveni marxist ca tatăl său — dar cum? Există marxiști fanatici, intoleranți, dar există și „revoluționarul deschis", capabil să înțeleagă și să respecte pe cel ce nu gîndește ca el, să precizeze rațional și în mod urban punctele de acord și pe cele de dezacord dintre ei.

Asupra lui „cum" putem fi de acord chiar dacă noi, părinții, avem credințe diferite. Să nu sustragem copiii de la cunoașterea și de sub influența ideilor deosebite de ale noastre (revenim la școala publică!); să nu renunțăm la dreptul și la datoria de a arăta copiilor cum vedem noi lumea și pentru ce o vedem într-un fel sau în altul; să nu impunem credința noastră. ci numai s-o propunem; să ne preocupăm îndeaproape de maturitatea de gîndire pe care o comportă actul alegerii, să ne temem în primul rînd de dezastruoasele obstrucții intelectuale precoce. Nu ascund — o spun cu toată sinceritatea — că aceste principii de judecată rațională, de deschidere intelectuală, de liberalitate sînt mult mai ușor respectate de un necredincios decît de cel ce are o credință confesională. Catolicul, mai ales, se lovește de mari dificultăți cînd trebuie să adopte o atitudine liberală în educația copiilor, deoarece catolicismul impune (spre deosebire de alte confesiuni creștine) practici de cult foarte precoce, opțiuni definitive (miruitul cu ocazia botezului) la o vîrstă cu totul neadecvată, deoarece atribuie o valoare decisivă („mîntuirea") ritualurilor sale. De aceea, unui părinte catolic, oricît ar fi el de liberal, îi este imposibil să încurajeze opțiunile, cînd ele pretind copiilor maturitate de gîndire. Totuși, chiar ducîndu-i la biserică, (pentru că ei înșiși cred, nu fiindcă respectă credința copiilor, adică din conformism

Scanned with OKEN Scanner

social, din cauză că se tem de „gura lumii"), părinții catolici cu mintea și inima deschisă ar trebui nu numai să-și trimită copiii la școala publică, dar să le și vorbească acasă, cu obiectivitate, despre religiile altora, despre demnitatea morală a atîtor atei, despre conținutul spiritual al atîtor mișcări nereligioase sau chiar antireligioase. Așa cum părintele necredincios ar trebui să le citească copiilor Biblia, ar trebui să le arate că Isus și mesajul său a reprezentat o mare forță spirituală.

În acest fel, unii vor educa credincioși, alții vor educa necredincioși, însă toți, de același tip: oameni apți de a se înțelege între ei, de a colabora, de a progresa împreună.

Scanned with OKEN Scanner

5. DAR DUPĂ ACEEA ?

În capitolele precedente am susținut un principiu : părinții trebuie să arate copiilor, chiar de cînd aceștia sînt foarte mici, cum „văd ei lumea", fără teama de a-i „deruta" (sau de a-i pune în dezacord cu mediul, dacă părinții sînt neconformiști sub un aspect sau altul). Trebuie să prezinte copiilor, în mod simplu și obiectiv, opiniile lor, dar nu să le *impună* : copiii vor lua cunoștință, vor confrunta, vor critica și vor ajunge mai devreme sau mai tîrziu la o opțiune *personală* bine gîndită. Apoi am exemplificat principiul respectiv pornind de la opiniile *mele*, care vor fi și cele ale unora dintre „colegii mei părinți" ce vor citi paginile de față, dar vor fi, în schimb, *diferite* de cele ale altor „colegi". Putem fi *toți* de acord asupra acestui principiu, dar îl vom aplica *toți* în mod diferit, pentru că nu există doi oameni care să aibă *aceeași* concepție despre lume.

Moartea ține de ordinea naturii

Oricare ar fi concepția noastră despre lume, putem fi cu toții de acord asupra unui punct de vedere și anume asupra faptului că trebuie să procedăm în așa fel încît ideea morții să fie acceptată de către copiii noștri, chiar de la cea mai fragedă vîrstă, ca ceva firesc și, deci, cu o relativă seninătate. Pînă pe la trei-patru ani, copilul se simte „nemuritor" ; el poate să cunoască cuvîntul dar nu conceptul de „moarte". Mai tîrziu va avea o revelație interioară, de obicei neprevăzută : el va înțelege că „toți trebuie să moară, eu însumi va trebui să mor", și o tulburare sufletească destul de puternică (tulburarea cea mai puternică nu rezultă neapărat din intuirea *propriei* perspective ; un copil sensibil era găsit uneori, seara, plîngînd în pat

Scanned with OKEN Scanner

pentru că se gîndea că mama va muri înaintea lui). În această situație, părinții, care probabil că înainte îl lăsau pe copil neștiutor, evitînd în fața lui subiectul morții, imaginile și ritualurile funerare, vor interveni, împăcîndu-l. Eu cred că în această primă fază, modul cel mai potrivit de a liniști sufletul copilului constă în a-i prezenta moartea ca pe un eveniment îndepărtat și neînfricoșător ; un somn lung în care cădem cînd sîntem foarte bătrîni și dorim să dormim. Te naști, crești, te căsătorești, ai mai întîi copii, apoi nepoți ; în sfîrșit, ești obosit de munca dusă vreme îndelungată, îmbătrînești și te stingi. Dealtfel, aceasta este legea întregii naturi : a plantelor, a animalelor, poate și a stelelor îndepărtate, care nici ele nu sînt nemuritoare. „Dar mor și copiii ?" Din păcate, da, dar tot mai rar și mai ales în țările cu o populație care, din nefericire, se află încă într-un stadiu primitiv. Medicina a făcut progrese mari, multe din bolile copiilor nu mai prezintă un pericol mortal („Îți amintești de injecțiile pe care le-ai făcut ? Erau împotriva difteriei, o boală care pe vremuri secera mulți copii. Vezi semnul de pe brațul tău ? Este vaccinul împotriva variolei, care pe vremuri făcea ravagii printre oameni".) Oamenii nu au învins moartea, probabil că nu au s-o învingă niciodată, dar au luptat împotriva ei cu mari succese ; în țările mai dezvoltate, mortalitatea infantilă s-a redus la minimum, durata de viață a oamenilor a crescut (în medie) uimitor.

Întrebarea : „dar *după* moarte ce se întîmplă ?" va fi, desigur, pusă, și încă foarte repede, iar răspunsul fiecărui părinte va fi dat conform conștiinței și convingerilor sale. Totuși, să nu subevaluăm înseninarea pe care o produce depărtarea în timp a morții și prezentarea ei ca încheiere a unui ciclu natural. În sufletul copilului se petrece exact ceea ce se petrece și în sufletul nostru. Chiar cel mai fervent credincios va simți — cu toată credința lui aprinsă în „lumea de dincolo", în cealaltă viață — ca pe o lovitură atroce moartea unui copil, frîngerea violentă a unei vieți ; va întîmpina cu durere, dar cu o durere foarte diferită, pierderea unei ființe dragi, bătrîne, obosite, suferinde. De aceea, eu cred că este oportun ca, față de copil, să in-

Scanned with OKEN Scanner

sistăm asupra ideii că moartea precoce și moartea violentă sînt fapte excepționale, neobișnuite și cred că este cu totul legitim să exagerăm în sens optimist (dealtfel, *nu ar trebui* oare să fie așa dacă momentul actual de pace instabilă se va prelungi într-un viitor de pace perpetuă, de emulație între popoare în lupta împotriva morții ?).

În această acțiune de liniștire și îmbărbătare a copilului, părinții se vor lovi de un inamic : cinematograful, sau mai bine zis, criteriile absurde din punct de vedere pedagogic și psihologic după care se aplică „celor mai mici de 16 ani" interdicția de a viziona anuite filme.

„Celor mai mici de 16 ani" li se permite să vadă toate atrocitățile

O mică anecdotă mi se pare exemplară. Promisesem copilului blond despre care am mai vorbit și care acum are 7 ani să-l duc să vadă *Tom și Jerry** la un cinematograf din apropierea locuinței noastre. Mă înșelasem, programul se schimbase. Nu vroiam să dezamăgesc copilul pe care un tată prea ocupat îl cam neglijase în ultima vreme și atunci am început să „cutreierăm" cinematografele din partea locului. *Fantome la Roma*, care ispitea mult pe copil (fantomele joviale și poznașe sînt foarte atrăgătoare), era interzis copiilor ; un filmuleț comico-sentimental în care era vorba de un bolnav îndrăgostit de doctorița lui era, de asemenea, interzis și atunci am poposit în singurul cinematograf din cartier „neinterzis", care prezenta un film din lumea tătarilor, cu costume originale, și care s-a dovedit a fi o adevărată antologie de torturi, de morți violente, de atrocități și de masacre pe care copilul și le amintește încă, după cîteva luni, cu groază. În tot acest regim de „interdicții" nu găsim nici o scînteie de rațiune. O femeie frumoasă îmbrăcată doar pe jumătate este, pentru un copil de șase ani, pur și simplu „o doamnă care se dezbracă" și nimic altceva, fără tulburări și consecințe ;

* Film de desene animate. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

moartea atroce, violentă, neașteptată este însă un șoc grav, o imagine (o idee) care poate deveni și obsesie sau fixație[1].

„În inima propriilor copii"

„Și după aceea?". Întrebarea va fi pusă, va fi pusă de îndată ce tulburarea pe care o produce descoperirea morții îl va împinge pe copilul mic să vorbească despre ea cu mama sau cu tatăl. Cel ce crede în nemurirea sufletului va vorbi așa cum îl îndeamnă credința sa, îl va asigura pe copil că după moarte există o altă viață, eternă, spirituală, minunată pentru cel care a fost bun și așa mai departe. Nu va proceda greșit, după părerea mea, dacă va adăuga că nu toți oamenii cred acest lucru și că mulți dintre cei ce nu cred duc, totuși, o viață dreaptă și însuflețită de principii înalte pentru că respectă demnitatea și îndatoririle omului. Sîntem de părere că va proceda foarte bine dacă va exclude cu totul (cel puțin în cazul copiilor foarte mici) ideea de „infern", de osîndă veșnică, idee care pricinuiește tulburări grave și este respinsă cu hotărîre de infinita bunătate a copiilor (în jocurile lor, toți morții „învie" la un moment dat și toți oamenii răi devin buni). Mai general, cred că morala religioasă cea mai validă este aceea care leagă cît mai puțin datoria de recompensă, păcatul de pedeapsă, credința pozitivă de paradis. Însă, firește, rostul meu nu este să dau sfaturi părinților evlavioși, care se vor comporta așa cum le dictează conștiința.

Mult mai grea și mai delicată este poziția părintelui care nu crede în nemurirea sufletului. Pe de o parte,

---

[1] Toată această situație (și o spunem în notă) trebuie reglementată în alt mod. Principiul care duce la încadrarea tinerilor „mai mici de 16 ani" într-o singură categorie este absurd (mult mai cuminte pare împărțirea ce se face în alte țări: o primă categorie formată din copii între 6 și 12 ani; o a doua categorie formată din tinerii între 12 și 16 ani); lucrările comisiei însărcinate cu stabilirea „interdicțiilor" nu sînt inspirate de nici o concepție pedagogică și psihologică. (În ediția de față am lăsat nota din ediția precedentă, observînd totuși că reforma dorită și așteptată a fost realizată).

Scanned with OKEN Scanner

este drept ca el să evite a provoca un șoc copilului ; pe de altă parte, tot atît de drept (și obligatoriu din punct de vedere pedagogic) este ca el să nu spună copilului că are o credință în care nu crede. Consider că se poate ajunge la o poziție echilibrată în felul următor : să spună copilului că problema a fost întotdeauna foarte disputată, dar că nu există o concluzie sigură. Sînt unii care cred că există o altă lume numită „paradis", în care conștiința fiecărui om supraviețuiește. Tatăl (sau mama) nu crede în acest lucru ; crede însă că va supraviețui în inima copiilor lui, a prietenilor, a tovarășilor de muncă și de luptă, în faptele bune și drepte pe care le-a săvîrșit, în ceea ce a construit. Iată răspunsul pe care Antonio Gramsci l-a dat mamei sale, sincer credincioasă :

„Dacă te gîndești bine, toate problemele pe care le pune sufletul și nemurirea sufletului și paradisul și infernul nu sînt la urma urmelor decît un mod de a vedea acest simplu fapt : că orice acțiune a noastră se transmite altora după valoarea sa în raport cu binele sau răul, trece din tată în fiu, de la o generație la alta într-o mișcare perpetuă. Întrucît toate amintirile pe care le avem despre tine sînt impregnate de bunătate și putere și tu ți-ai folosit toate puterile ca să ne crești, asta înseamnă că tu ești chiar de pe acum în singurul paradis real care există și care cred că pentru o mamă este inima propriilor săi copii."

Nu are mare importanță dacă copilul înțelege repede și deplin o astfel de noțiune a „paradisului" ; ba chiar este aproape sigur că ea nu-l va interesa prea mult, deocamdată, că va prefera cîțiva ani de aici înainte propriul său „paradis infantil", în care își vor afla loc și pisicuța și cîinele și jucăriile stricate, nu numai oamenii. Dar este foarte important ca, de mic chiar, să intuiască existența unei morale comune *autonome* care *are rădăcinile* în pămîntul pe care trăim și este întemeiată pe solidaritatea generațiilor, pe societatea umană și pe istoria ei ; să știe chiar de mic că se poate trăi după principii înalte și că se poate muri senin fără să te aștepți la altceva decît la o scurtă supraviețuire în sufletul copiilor și la o anonimă eternitate sădită în realizările prin care te-ai dovedit util.

Scanned with OKEN Scanner

6. SEXUL ŞI CARACTERUL

Am citit cu mare plăcere, „pe nerăsuflate", cum se obişnuieşte a spune, simpla, clara, inteligenta broşură a Luisei Levi asupra educaţiei sexuale[1]. Subtitlul este „Îndrumări pentru părinţi", dat în amintirea împrejurării care a determinat-o pe doamna doctor Levi, medic specializat în psihiatria infantilă, să scrie despre această problemă, adică în amintirea faptului de a fi colaborat la *Jurnalul părinţilor* condus de prietena noastră Ada Marchesini Gobetti. Reelaborate şi transformate în capitole ale unei cărţi organic alcătuite, articolele Luisei Levi sînt astăzi ceva mai mult decît „îndrumări pentru părinţi"; sînt o orientare sigură şi clară în vederea adoptării unei noi atitudini de către toţi, părinţi, profesori şi adulţi în general, faţă de instrucţia şi educaţia sexuală a copiilor şi adolescenţilor[2].

Informare senină, dragoste raţională

Ceea ce este adecvat ne place: ne pasionează cartea care ne dezvoltă şi ne perfecţionează gîndirea. Citind paginile Luisei Levi am avut impresia că duc un dialog cu mine însumi, că precizez, că aprofundez şi duc mai departe unele idei pe care le aveam deja în minte.

---

[1] Roma, 1962, Editori Riuniti, Enciclopedia de buzunar, p. 188 şi urm.

[2] Cu privire la copii, semnalăm şi preţiosul studiu al lui ANDRÉ BERGE, *Educaţia sexuală a copilului* (Edizioni di Comunità, Milano, 1962, p. 148 şi urm.). Dar Berge se opreşte în pragul pubertăţii; pe deasupra, scrierea este mai savantă, mai complicată şi mai puţin directă ca aceea a Luisei Levi, se lasă uneori ispitită de „frazeologia stereotipă" a psihanalizei curente. Totuşi, cei doi autori sînt de acord asupra multor probleme fundamentale.

Scanned with OKEN Scanner

Să începem cu partea cea mai ușoară: educația sexuală în prima copilărie (cap. 2), la vîrsta școlară (cap. 4), pregătirea pentru vîrsta pubertății (cap. 5). Existența sexualității infantile este una din marile descoperiri ale lui Sigmund Freud. Luisa Levi (ca și André Berge, dealtminteri) acceptă periodizarea stabilită pe baze științifice de marele medic și psiholog austriac. „Libidoul" infantil se manifestă într-un anumit sens chiar din primele zile de viață, ca „libido" oral (suptul); el devine apoi „libido anal", descoperire a propriilor organe genitale, autoerotism (în forme cu totul inocente și spontane); relațiile cu părinții sînt relații de dragoste, cu dorințe, cu impulsuri, gelozii care au o componentă erotică: erotism pueril, naiv și confuz, se înțelege de la sine. Urmează apoi, între 6 și circa 12 ani, o „lungă perioadă de așteptare activă" pe care Levi o numește cu îndreptățire (împreună cu Freud) de „latență sexuală" și care durează pînă în pragul crizei pubertare.

Negreșit, în primii ani de viață „manifestările de excitabilitate a mucoaselor... nu au un caracter *sexual* asemănător cu cele ale adulților; ele sînt totuși o exprimare a căutării plăcerii obținute prin stimularea propriului corp". Atitudinea părinților (a educatorilor, în general) față de primele interese ale „puiului de om" pentru propriile organe sexuale sau pentru spontanele „jocuri sexuale" ale copilului are o mare importanță pentru întreaga atitudine față de sex a celui educat. Corectarea, prin mijloace excesive, în prima copilărie poate fi începutul acelei *terori a sexului* care va fi baza viitoarelor inhibiții și perversiuni. Se creează reflexe prin care plăcerea interzisă se va asocia cu un obscur sentiment de culpă și de spaimă de pedeapsă... Autoerotismul infantil va dispărea cu atît mai ușor cu cît atenția copilului se va concentra mai puțin asupra lui prin evitarea interdicțiilor și pedepselor[1] și cu cît copilul se

[1] Cred că Luisa Levi are dreptate atunci cînd afirmă că așazisul complex de castrare nu este înnăscut, ci apare, cînd apare, din cauza unor practici uzuale educative greșite („complexul de castrare" este frica băiatului de vîrstă fragedă că părinții, și în special tatăl, îi vor tăia organul genital, ca și ideea fetiței că apendicele viril i-a fost extirpat de părinți). Este greu de crezut și în

Scanned with OKEN Scanner

va simți mai senin, găsind în mediu posibilitatea de a-și satisface în mod adecvat trebuințele sale afective".

O dragoste senină și echilibrată este și factorul ce rezolvă acel „complex al lui Oedip" care (fără urmă de îndoială, după părerea mea) apare spontan în sufletul copilului, sub forme mai mult sau mai puțin grave, în prima etapă a conviețuirii familiale. Tatăl și mama sînt necesari nu numai din punct de vedere biologic, dar și afectiv. Luisa Levi (ca și Berge, mi se pare) ne amintește că în cazul copiilor orfani sau părăsiți de părinți și crescuți laolaltă s-a constatat că este mai bine să se evite normalul „serviciu pe schimburi" al personalului și să se formeze mici grupuri stabile de copii care să fie date în seama aceleiași persoane sau acelorași două persoane; în orfelinatele cele mai bune se practică astăzi, ca o regulă, sistemul de a încredința supravegherea grupurilor unei aceleiași perechi de soți care reproduc, oarecum, dubla protecție afectivă maternă și paternă. Nu încape îndoială că abandonul afectiv și delăsarea afectivă pricinuiesc anomalii de caracter și chiar infirmități; copilul are nevoie de un „port" sigur pentru sentimentele sale, de siguranța că este protejat în permanență, de un refugiu pe care să se poată bizui.

Totuși, o cauză a multor tulburări psihice, caracteriale și sexuale, deloc neglijabile, este și „protecția excesivă" sau mai bine-zis dragostea maternă care ia forma dragostei posesive și a dragostei-contact. „La șase ani, cînd începe faza școlară, complexul lui Oedip trebuie să fie lichidat", relația mamă-fiu trebuie să se schimbe, să piardă caracterul dragostei-contact (dragostea-*libido*, după terminologia lui Freud). „La această vîrstă, copilul trebuie să fi depășit stadiul infantil al

---

orice caz netipic comportamentul crud — relatat de Berge — al unei mame care își amenința tot timpul băiețelul cu „tăierea" ținînd o foarfecă mare în mînă; oricum, cazul ar confirma teza Luisei Levi. Am considerat întotdeauna că stabilirea unui raport între orice sentiment adult de anxietate și de dezorientare și un destul de ipotetic „complex de castrare" este unul din punctele cele mai slabe ale freudismului; precizarea Luisei Levi îmi stîrnește o întrebare: nu cumva Freud a ajuns la această falsă generalizare din cauza „uzualelor practici educative greșite" întîlnite foarte frecvent pe vremea lui?

Scanned with OKEN Scanner

labilității afective, al nevoii de dragoste-contact; trebuie să știe a-și afirma propria individualitate și a o distinge de cea parentală."

Relația tată-fiu

Luisa Levi se ocupă mai ales de relația mamă-fiu și de necesara ei evoluție; aș dori să adaug cîteva observații asupra raportului „tată-fiu". După mine, esențială nu este rivalitatea Oedip-Laios în lupta pentru dragostea-posesiune a Iocastei; această problemă se rezolvă ușor. Este vorba, în schimb, de o rivalitate care își are originea, încă o dată (vezi nota de la p. 121—122), în anumite practici educative uzuale, în relațiile familiale tată-mamă alterate, în relațiile sociale bărbat-femeie alterate.

Sentimentul copilului de sex masculin față de tată este, se spune, „ambivalent". Pe de o parte, micul mascul își admiră tatăl ca pe un adult „care știe să facă totul", aspiră să ajungă ca el („identificare"); pe de altă parte, se teme de el, îi este ostil, îl „urăște", tinde să se răzvrătească împotriva lui, împotriva puterii lui absolute, împotriva „legii" opresive pe care o reprezintă (dorința de „ucidere a tatălui"). Nici un sentiment, nici celălalt nu-și au, după părerea mea, rădăcini autentice în sfera sexuală. „Supraeul" se formează în psihicul copilului și tot în el se dezvoltă, pornind de la o matrice nesexuală reprezentată de viața în comun: „supraeul" nostru este societatea cu capacitățile sale de potențare a individului (tocmai ca membru al unei colectivități).

Copilul tinde să se identifice cu tatăl pentru că vrea să devină un individ adult apt pentru viața colectivă și pentru că primul individ social activ pe care îl cunoaște este tatăl; dar el poate foarte bine „să-și aleagă alt tată", adică să tindă a se identifica cu alt tip de adult social activ, dacă tatăl nu știe să fie un model de membru responsabil al societății.

Apoi, faptul că tatăl întrupează autoritatea, este judecătorul și omul care deține puterea, se leagă de fenomenul social al subordonării femeii în familie și în societate și nu de condiții ce țin de sfera sexuală. Prin relațiile de efectivă egalitate dintre tată și mamă, prin

Scanned with OKEN Scanner

colaborarea nepărtinitoare, în toate domeniile, între un soţ şi o soţie care se consideră tovarăşi se va crea o situaţie în care părinţii vor fi, rînd pe rînd, protectori şi judecători ; aceste relaţii vor da loc unei „tandreţi protectoare paterne" şi unei „autorităţi justiţiare materne", vor îmbina funcţiile bărbatului cu cele ale femeii, vor favoriza simţitor nu numai lichidarea complexului oedipian, dar vor face chiar ca şi formarea lui să devină mai anevoioasă.

Vîrsta „latenţei sexuale" (6—12 ani) este cea mai bună perioadă pentru informarea treptată, senină şi afectuoasă a copiilor asupra problemei sexuale şi asupra tuturor fenomenelor legate de ea. Acesta este sectorul care se bucură de cele mai clare soluţii în educaţia modernă (şi nu numai în broşura Luisei Levi) şi de aceea mă voi mulţumi să fac doar cîteva menţiuni asupra lui. Întrebărilor puse de copii (prima este de obicei : „unde mă aflam înainte de a mă naşte ?"), părinţii trebuie să le dea răspunsuri veridice, sincere, complete. Este totuşi inutil, şi uneori periculos, să prevenim întrebările sau să dăm informaţii şi asupra unor probleme de care copilul nu s-a interesat (de exemplu, în primul moment copilul se va mulţumi să ştie că se afla „în pîntecele mamei" şi acest lucru îl va face să se simtă satisfăcut şi mîndru ; abia mai tîrziu va fi curios să ştie cum a ieşit şi mai tîrziu încă va dori să ştie „cine l-a pus acolo").

Raporturi naturale şi nu „experienţă precoce"

Părinţii sînt cei ce trebuie să dea primele informaţii cînd copiii mici pun întrebări (băieţii şi fetele pun aceste întrebări cu naturaleţe dacă n-au fost „traumatizaţi" în faza precedentă : diversele faze ale educaţiei sexuale se leagă strîns între ele). André Berge este foarte clar şi convingător în această privinţă. El arată că experimentul unei explicări „ştiinţifice" colective, în cadrul şcolii, a fenomenelor sexuale făcut în cîteva ţări a trebuit să fie abandonat sau mai bine-zis corectat în felul următor : prima explicaţie trebuie să fie dată de părinţi şi adecvată întrebării copilului, adică adaptată la cazul particular ivit ; profesorul poate da a doua explicaţie, mai complexă şi mai ştiinţifică, numai atunci

Scanned with OKEN Scanner

cînd, în urma convorbirilor cu părinții (necesare și pentru o justă orientare asupra situației familiale) este sigur că nu va dezvălui elemente noi, intempestive, care nu interesează deocamdată sfera dorinței de a ști a copiilor.

Este foarte important ca informațiile date (tot de către părinți) în faza crizei pubertare să vină la timp și să fie adecvate. De data aceasta nu mai este vorba de a împrăștia o neliniște intelectuală, de a astîmpăra o curiozitate obsesivă cu ajutorul unei cunoașteri senine, de a-l face pe copil să accepte cu seninătate existența sexului; este vorba de ceva mai mult: de a face copiii să accepte, cu tulburări minime și cu înțelegere maximă și chiar cu bucurie, noi impulsuri lăuntrice, fenomene neașteptate care ne transformă corpul și sufletul.

Am spus: „cu tulburări minime" și în felul acesta mă abat poate în oarecare măsură de la modul de a gîndi al Luisei Levi. Este adevărat: într-o foarte frumoasă pagină din jurnalul Annei Frank, prima menstruație este arătată ca un motiv de bucurie intimă pentru că vine să confirme faptul de a deveni femeie după o lungă așteptare; totuși, nu fără tulburări. Primele manifestări ale sexualității (primele menstre la fete, erecția și primele poluții spontane ale băiatului) sînt legate de un element de tulburare și, după părerea mea, chiar de o anumită traumă „naturală". Tulburarea nu înseamnă spaimă, iar trauma nu înseamnă oroare. Să ne ferim însă de o viziune prea „idilică", lipsită de orice caracter dramatic, a faptului de a deveni bărbați și femei în toate domeniile și nu numai în acela al dezvoltării sexuale.

Creșterea este o dramă; dar nu trebuie să fie o tragedie. Repetăm că intervențiile violente, amenințările, prezicerile catastrofice, condamnările și anatemele — ca reacții la „căderile în ispită", la devierile, la licențele pe care și le permit adolescenții — trebuie evitate cu desăvîrșire. Părintele poate informa, poate sfătui, controla, poate supune tînărul unui „tratament" (o discuție calmă cu un medic poate fi o completare prețioasă a acțiunii lui). El trebuie să aibă și răbdare; pentru că unele obsesii, unele năravuri și apucături proaste sînt adesea legate de explozia pubertății, sînt trecătoare. Acțiunea educativă nu trebuie să fie prea „localizată", ci să se preocupe de dezvoltarea în ansam-

Scanned with OKEN Scanner

blu : echilibrul sexual va apărea în mult mai mare măsură ca rezultat al unei vieți variate, cu numeroase interese și obligații, decît ca rezultat al unui efort „local" de control și de instaurare a disciplinei. „Cel mai bun obstacol în calea practicilor erotice îl constituie libertatea fizică și spirituală. Exercițiile sportive în aer liber, studiile serioase și interesante, munca echilibrată, atmosfera familială senină și afectuoasă sînt elemente care vor veni în sprijinul tînărului ajutîndu-l să învingă dificultățile dezvoltării și călăuzindu-l fără tulburări spre cucerirea unei sexualități sănătoase și corecte".

Asupra acestui principiu al educației sexuale văzută ca un aspect al formării caracterului, al educației generale (predominant în prețioasa carte a Luisei Levi) vom reveni în curînd. Acum aș vrea să scot în evidență un alt principiu susținut de autoare pe care îl găsesc absolut just : adolescentul, băiat sau fată între 13 și 14 ani, trebuie „să-și accepte propria-i vîrstă. Vîrstă ingrată și incomodă, plină de dificultăți și contradicții". „De sex masculin sau feminin, adolescentul trebuie să știe că a ieșit din copilărie, că a făcut un pas mare spre vîrsta adultă ; dar totodată trebuie să aștepte cu răbdare înainte de a înfrunta plăcerile și răspunderile adulților". Și, de asemenea : „Uzul precoce al propriei sexualități este ...hotărît patologic... A respecta libertatea copiilor înseamnă a-i învăța s-o folosească bine... a nu permite ca ei să ia atitudini de care nu sînt pe deplin conștienți, fără conținut real și fără responsabilități".

Educația mixtă

Se știe că fetele seduse mai ușor, și adesea cu viitorul compromis, sînt cele ce ies din internatele mai severe. Eu sînt absolut convins (împreună cu Luisa Levi) că „dorința naturală" a adolescentului este „clasa mixtă", posibilitatea de a frecventa grupuri libere de băieți și fete, prietenia amoroasă, care constă mai mult în lungi, confuze, pasionate discuții asupra „problemelor înalte" decît în mîngîieri și sărutări, fiind în orice caz, cel mult doar întreruptă de mîngîieri și sărutări ; cred, împreună cu Luisa Levi, că trebuie să încurajăm aceste tendințe legitime și naturale generalizînd la ma-

Scanned with OKEN Scanner

ximum coeducația, oferind băieților și fetelor posibilități de a sta împreună zilnic pentru a învăța, pentru a discuta, pentru a declama, pentru a face sport. Totodată, cred că adultul, părinte sau profesor, trebuie să fie foarte discret, însă nu cu totul absent ; va sta acasă, dar în altă cameră, și va apărea numai cîteva minute pentru a saluta, cînd se dansează ; nu va participa direct, în afara cazurilor excepționale, la discuțiile și inițiativele tinerilor, dar se va interesa de ele și va fi gata oricînd să-și dea părerea, ca părere și nu ca ordin ; pe scurt, nu va face pe inspectorul, ci va fi un prieten prestigios al băieților și fetelor care de aici înainte sînt pe cale să devină egalii săi, care caută independența dar și sfaturile și aprecierile adulților.

Unul din aspectele educației

Cum spuneam puțin mai înainte, Luisa Levi acordă multă importanță acțiunii educative, în general, care are o influență indirectă dar decisivă asupra educației sexuale a adolescentului. „Cel mai bun mod de a canaliza în sens favorabil sexualitatea născîndă constă în a oferi tinerilor ocazia de a se angaja în ocupații active... Lectura, muzica, desenul, învățarea limbilor și a unor discipline științifice, tot ceea ce creează interese intelectuale și umple orele libere cu exerciții sănătoase și plăcute va conține elemente prețioase pentru formarea unei personalități bogate, și fericite. Exigențele sexuale sînt încă difuze, iar la satisfacerea lor contribuie mai degrabă plăcerea morală de a învăța și de a acționa decît practica sexuală prematură...".

Aș adăuga cîteva idei cu privire la importanța structurii spirituale generale a adolescentului ; mă refer la apariția sau neapariția pasiunilor dezinteresate, a idealurilor. Un element spiritual care prezintă importanță directă (iar Luisa Levi discută problema cu competență) este concepția pe care băiatul o are despre celălalt sex și pe care fata o are despre sine ca femeie. Dacă nu există deplină convingere asupra egalității intelectuale, sociale și morale a celor două sexe, dacă apare „disprețul față de femeie" sau „rușinea de a fi femeie" nu poate exista o concepție sănătoasă și demnă asupra dragostei văzută ca unire a două ființe egale, nu poate exista

Scanned with OKEN Scanner

colaborare pe toate planurile ca integrare a inteligențelor și nu numai ca alăturare a trupurilor, adică nu poate exista o adevărată educație sexuală.

Modul de a privi femeia este doar un aspect (aș zice : un corolar) al unui punct de vedere ideal. Dacă adolescentul sau adolescenta sînt orientați spre o concepție despre viață și despre lume întemeiată pe o morală colectivă și nu individuală, întemeiată pe principiul egalității, al dreptății, al demnității la care are dreptul să aspire în egală măsură orice ființă umană și nu pe postulatul privilegiilor, al rasei sau al egoismului de clasă sau de națiune, atunci ei sînt în același timp orientați spre o concepție sănătoasă, completă, demnă de viața sexuală, de raporturile de dragoste dintre bărbat și femeie.

In pragul tinereții

Cartea Luisei Levi ne duce pînă la sfîrșitul adolescenței, pînă la începutul tinereții : pînă la 18 ani, ca să precizăm vîrsta medie după care ne orientăm. În acest cadru, copilăria mare, pubertatea, adolescența sînt etape în care problema informației și a educației sexuale nu prezintă dificultăți prea mari, deși ele cresc, totuși, treptat. De aceea, pînă în pragul tinereții, principiile și metodele ce se cer aplicate, comportamentul ce trebuie sugerat sînt foarte clare. Să rezumăm : informare senină și completă pe măsură ce se ivesc întrebările privitoare la sex ; viață bogată, intensă, plină de interese cu scopul de a asigura acel echilibru psihofizic general în raport cu care echilibrul sexual apare aproape întotdeauna ca un corolar ; educație mixtă, regim de frecventare liberă stabilit pentru băieți și fete într-un spirit de respect reciproc, cu conștiința limitelor propriei vîrste, cu „acceptarea propriei vîrste", cu simpatii, îndrăgostiri, manifestări de afecțiune, dar fără acele „experiențe precoce" care nu pot fi decît o traumă gravă, pot fi dezastruoase pentru starea intimă a celor în cauză (și nu numai din punctul de vedere „exterior" al conformismului).

Scanned with OKEN Scanner

Este încă nevoie de o luptă tenace pentru adevăr și împotriva „segregării"

Comparînd amintirile mele din copilărie cu experiențele actuale, adică urmărind cu gîndul o durată de 40 de ani, trebuie să spun că educația familială, moravurile, opinia publică au făcut progrese enorme în toate problemele amintite mai înainte pe scurt. Cînd eram copil, răspunsul sincer, senin, științific cu care era întîmpinată curiozitatea copilului în problemele sexului apărea ca o excepție ; astăzi, în anumite medii cultivate, a devenit regulă. Chiar presa de mare tiraj proclamă „să desființăm barza", chiar cinematograful și teatrul surîd în fața legendei pruncilor găsiți sub o varză. Pe vremea cînd eram adolescent, obiceiul de a se tutui de abia încolțea printre colegii de școală de sexe diferite (dar surorilor și fraților mai mari, cei mici li se adresau încă cu „dumneata") și numai părinții „emancipați" permiteau fetelor să se plimbe pe stradă, dar în mod cu totul inocent, cu un prieten și numai cu acel prieten. Îmi amintesc de fetele însoțite pînă la poarta școlii și luate la ieșirea din școală pînă la vîrsta de 18 ani (și chiar mai mult), îmi amintesc de mamele plictisite și vigilente ce însoțeau fetele la baluri. Acestea sînt lucruri fantastice pentru copiii și nepoții mei și pentru toți băieții și toate fetele din mediile evoluate ale marilor orașe de azi.

Totuși, eu nu consider că am obținut încă efectiv și pe toate planurile victoria în cele două bătălii pe terenul educației și al vieții sociale duse pentru respectarea adevărului în informarea asupra problemelor sexuale (de la anatomie la fiziologie și la patologie) și împotriva „segregării" sexelor în ginecee și androcee*. Există o prejudecată populară foarte răspîndită încă după care copiilor, chiar de 8 sau 10 ani, trebuie să li se ascundă adevărul asupra problemelor sexuale, prejudecată întîlnită mai ales printre femei și care poartă cu sine ca pe o umbră (mai curînd ca pe un fapt ce o contrazice)

* Cuvîntul *androceu*, înseamnă, de fapt, totalitatea organelor „masculine" ale unei flori. În cazul de față, semnificația este calchiată după aceea a termenului *gineceu*. (În limba greacă, *aner, andros* : bărbat ; *oikos* : casă ; *gyne* : femeie). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

folosirea, în special de către bărbaţi, a unui jargon vulgar cu fond sexual în faţa copiilor (aş adăuga că o mare parte din femeile italiene, chiar mame, nu au idei clare nici asupra locului unde se află ovarele, nici asupra procreării, nici asupra dezvoltării embrionului în uter).

În ceea ce priveşte „segregarea", aş vrea să mă refer la mărturiile femeilor siciliene transcrise cu deliberare de Danilo Dolci în cărţile sale : fata este închisă în casă după primele menstre, nu iese decît pentru a se căsători, o căsătorie adesea cu totul precoce, stabilită adesea prin învoiala dintre cele două familii sau în urma „fugii" cu un tînăr pe care de-abia a avut timp să-l vadă. Am auzit cu urechile mele pe o mamă siciliană „emancipată", bogată, care nici pe departe nu era analfabetă, cum enunţa şi impunea principiul : „bărbaţii cu bărbaţii, femeile cu femeile". Pe de altă parte, dacă prostul obicei de a interzice fetelor să participe în mod natural şi activ la viaţa grupurilor mixte este încă predominant în anumite zone şi în anumite pături sociale, în alte zone geografice sau sociale se întîmplă ca tinerii să se simtă stingheriţi cînd sînt laolaltă, sau au obiceiul de a privi întîlnirile băieţilor cu fetele ca pe o formă precoce a „războiului sexelor", ori ca pe nişte ocazii de a cocheta, ca exprimări ale înclinaţiei de a face „cuceriri" din care lipsesc, însă, prietenia, motivele de solidaritate spirituală şi stima.

Aşadar, o luptă care nu s-a încheiat dar care totuşi merge pe calea cea bună ; o luptă asupra căreia există astăzi un acord practic şi adesea substanţial între diversele curente de idei (ar fi o eroare foarte gravă dacă ne-am închipui că astăzi pedagogia catolică mai serioasă şi mai responsabilă este împotriva educaţiei mixte sau împotriva informării veridice asupra chestiunilor sexuale ; lucrurile nu se prezintă nicidecum în felul acesta, iar „progresistul" care crede contrarul ar fi doar un biet Don Quijote care se luptă cu umbrele trecutului).

Scanned with OKEN Scanner

Mitul romantic al sexului-natură. Sexul este o „a doua natură", natură umană

Problema pe care — în cadrul moralei și educației progresiste, proletare, socialiste — nu am izbutit încă s-o lămurim pe deplin este alta : ce etică sexuală trebuie să propunem tinerilor la încheierea stadiului adolescenței, după 18 ani, să zicem, și înaintea căsătoriei ?

Întrebarea în sine este mai grea : pe deasupra, lupta este mai complicată pentru că, după părerea noastră, trebuie dusă pe două fronturi. Fără îndoială că este necesar să combatem și să eliminăm cultul superstițios al virginității, obiceiul barbar de a expulza din familie și chiar din mediul social așa-zis onorabil pe fata-mamă sau pe fata „decăzută", și, mai mult, trebuie să ne debarasăm de îngrijorătoarea deprindere ce tinde să atribuie caracterul de „păcat", nu zic că oricărui act sexual prematrimonial, dar chiar oricărei manifestări de afecțiune a tinerilor ce se iubesc. Însă acest lucru nu poate fi și nu trebuie făcut în numele „dreptului la dragoste", al „libertății sexuale" a tinerilor, al tendinței de a considera actul sexual ca pe o experiență necesară sau ca un gest de exuberanță.

În concluzie, dacă este necesar să respingem ideea sexului-păcat, este tot atît de drept să combatem teoria sexului-natură, care astăzi ocupă un loc important în moravuri și în orientarea spirituală. Nu dorim să pierdem vremea polemizînd cu teoria și practica sexului văzut doar ca plăcere. Desigur, libertinajul sexual nu este o noutate ; este un fapt ce caracterizează moravurile tuturor aristocrațiilor aflate în faza decadenței, fie că este vorba de proprietarii de sclavi, de beneficiarii regimului feudal sau de magnații finanțelor. Individualismul, lipsa de preocupări și de ocupații, hedonismul, goana după plăceri a „lumii bune" nu ne interesează. Ne interesează, în schimb, teoria „întoarcerii la natură" în relațiile sexuale care a găsit (și găsește încă) exprimări și motivații ce nu sînt nici pe departe lipsite de puritate și chiar (să ne gîndim la D. H. Lawrence !) se prezintă uneori cu forța și înălțimea de cuget a unei credințe religioase.

„Nu este nimic obscen... în relațiile dintre Lady Chatterley și pădurar... Într-adevăr, prin aceste relații, în Lady Chatterley se realizează un proces de clarifi-

Scanned with OKEN Scanner

care intimă care trezește în ea conștiința naturii sale de femeie, a drepturilor și datoriilor femeii. Ea nu poate renunța la satisfacerea exigențelor legate de natura și de vîrsta sa; trebuie să aibă curajul, deci, de a susține acel drept la viață care, atunci cînd sîntem tineri, este mai ales drept la dragoste: dragostea totală în care și prin care se integrează și se identifică spiritul și corpul...".

Am citat un fragment dedicat lui Lawrence* în interesantul volum al Mariei Ricciardi-Ruocco: *Educația sexuală în Italia*[1]. Maria Ricciardi-Ruocco este o scriitoare și o gînditoare plină de pasiune, cu multe idei originale, dar poate tocmai de aceea greu de încadrat într-o schemă logică, de fixat într-o poziție riguros definită. Făcînd această mențiune circumspectă, aș spune că poziția de fond exprimată de Maria Ricciardi-Ruocco este o reevaluare a sexului-natură în sensul preconizat de D. H. Lawrence. „Să ne întoarcem la natură!"

Acest îndemn ar putea fi oare oportun și în cazul dragostei? Și ce altceva ar însemna el atunci decît că sexualitatea, investigată sub diversele sale aspecte și cu toate nenumăratele ei implicații, nu exclude o întoarcere la un primitivism înțeles ca spontaneitate, ca o comunicare instantanee a unei ființe cu spontaneitatea altei ființe? În atare condiții, sexualitatea nu ar fi decît exaltare a unei naturi ce respectă natura, ce nu pretinde să ridice vălul pudorii care ascunde dragostea, dacă nu chiar sexualitatea, în momentul săvîrșirii ritualului, ce nu se supune niciodată rațiunii și nu poate fi rațional.

Cred că termenul „natură" dă naștere la echivocuri deoarece este folosit în mod impropriu de Maria Ricciardi-Ruocco așa cum este echivoc și impropriu la Lawrence. Într-adevăr, Lawrence nu propune o autentică „întoarcere la natură", ci instaurarea unei societăți umane simple, spontane, elementare, a unei „societăți silvestre". (Nu din întîmplare își alege Lawrence ca modele și eroi tot felul de pădurari, pescari, crescători de animale, țigani sau ghizi: toți sînt civilizați, foarte cultivați, cîte unul este și filozof, însă toți acționează

---

* De fapt, textul se referă numai la romanul lui D. H. Lawrence, *Amantul doamnei Chatterley*. (Nota trad.)

[1] Manduria, Lacaita Editore, 1961, p. 229.

Scanned with OKEN Scanner

într-o societate marginală, preindustrială, primitivă). Pe de o parte este vorba de un mai mult decît legitim protest împotriva fenomenului degenerativ al „alienării" propriului corp legat nu de o societate industrială, ci de un anumit mod de viață în cadrul unei societăți industriale ; pe de altă parte, totuși, este vorba, și încă foarte evident, de o reproducere modernă a mitului iluminist al „sălbaticului bun".

O teorie mai coerentă a viziunii sex-natură, sex-instinct a fost dezvoltată de Léon Blum în vechiul său studiu *Despre căsătorie** (retipărit în 1957 de editura Albin Michel, Paris), pe care M. Ricciardi-Ruocco îl citează cu simpatie, pe cît mi se pare, în capitolul *Tabuurile sexuale și educația*. „Léon Blum — spune M. Ricciardi-Ruocco — aseamănă puterea instinctului cu o povară de care tinerii bărbați și tinerele femei trebuie să se elibereze înainte de a acosta la țărmul căsătoriei ; cu cît trăiesc mai liber prima tinerețe, cu atît se eliberează mai total de ea...". „Femeia să-și cheltuiască deci înaintea căsătoriei tot ce este mai aprins în instinctul ei, tot ce este mai mobil în capriciul ei ; să-și sleiască, printr-un număr nedeterminat de aventuri și poate printr-una singură... lipsa de experiență, avidă și mereu în căutare" etc.

Între instincte și a doua natură există un conflict de neînlăturat

Exprimîndu-se foarte clar, Léon Blum arată o cale, o soluție care astăzi este adoptată pe scară amplă în unele țări și care are și în Italia un număr crescînd de susținători : soluția „experiențelor" prematrimoniale înțelese ca „aventuri" și ca „descărcări ale instinctelor", într-un anumit sens ca garanție a unei viitoare însoțiri conjugale fericite și fidele. Raționamentul lui Blum suferă totuși, destul de evident, de un mare viciu logic și psihologic ; el pornește într-adevăr de la ipoteza discriminării între plăcere și dragoste, între instinct și personalitatea umană în ansamblu.

În fapt, întreaga natură animalică a omului este transformată de societatea civilizată și de educație în

---

* *Du mariage.* (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

natură umană, în „a doua natură" ; toate instinctele animalice devin exigențe de viață colectivă și civilizată, devin altceva, pierd toate aspectele de „nevoi ce trebuie satisfăcute cu orice preț", iar satisfacerea lor pierde întotdeauna acel caracter primar și absolut pe care îl au în viața animalelor (dacă eu, om, mor de sete într-un deșert, pot, ca om, să iau hotărîrea de a da ultima înghițitură tovarășului meu de suferință ; adică și în cazurile extreme pot să acționez împotriva instinctului). De fapt, este complet iluzoriu, ireal, cu totul străin de natura umană să pretindem că oamenii sînt demni de numele de oameni, sînt persoane, și că, în același timp, „se descarcă" de tot ceea ce este aprins în instinctul lor, lasă fără ezitare drum liber tuturor imboldurilor inspirate de capriciul lor sexual înaintea unei însoțiri monogame ; că noi sîntem animale înainte de a fi toți oameni și pentru a fi mai bine toți oameni. În fapt, instinctului uman îi repugnă orice descărcare sexuală care este în primul rînd aventură și „experiență", care nu este dragoste între două persoane, care nu apare în perspectiva unei însoțiri pe viață și este, în fond, numai o împreunare trupească.

Aș spune chiar că plăcerea sexuală fără dragoste (adică fără dorința de însoțire pe viață) stîrnește cu atît mai multă repulsie cu cît omul este mai tînăr : că „experiențele" și „aventurile" vor lăsa un sentiment de umilire, impresia de ceva josnic, un gust amar cu atît mai puternic cu cît ești mai tînăr, adică cu cît aspirația spre ideal, dorința de perfecțiune pe toate planurile, dezgustul față de orice formă de sciziune a propriei personalități, de ipocrizie, de autoamăgire sînt mai puternice. Săvîrșim o mare eroare dacă separăm impulsul sexual de dorința de a dărui persoanei iubite propria viață ! Se poate întîmpla să greșim, să nu iubim „persoana pe care ar fi trebuit s-o iubim", dar atunci, desigur, faptul că a existat o posesiune reciprocă deplină nu trebuie să devină o tragedie nici pentru băiat, nici pentru fată (însă o dramă tot va exista, din cauza sentimentelor puse în joc, nu din cauza modificărilor anatomice și a experiențelor fizice).

În concluzie, există o situație conflictuală foarte acută în anii dintre maturizarea sexuală fizică și căsătorie. Dacă tînărul sau tînăra rămîn casti, ei se împo-

Scanned with OKEN Scanner

trivesc, fără îndoială, instinctelor naturii animalice; dacă practică dragostea fizică în urmărirea plăcerii, ca descărcare, ca aventură, ei se împotrivesc, în schimb, instinctului naturii umane. Trebuie să spunem, înfruntînd curajoși curentul unei anumite mode așa-zise neconformiste, că faptul de a ne împotrivi instinctelor celei „de-a doua naturi" pricinuiește traume tot atît de grave ca și înfrînarea excesivă și excesiv prelungită a primei naturi. „Suedia — spune Maria Ricciardi-Ruocco — este cunoscută pretutindeni ca țara cea mai educată și mai liberă sub aspect sexual din Europa". Nu sînt de acord : ea este (dacă nu mă înșel) și țara cu cel mai mare număr de sinucideri, țara în care melancolia, nevrozele, sentimentul ratării, sila de viață sînt foarte răspîndite în rîndul tineretului și eu cred că tocmai din cauza eticii sexuale denaturate, din cauza refulării brutale (odată cu libertatea acordată aventurilor estivale) a instinctelor celei „de a doua naturi".

O *atitudine serioasă și responsabilă în fața dragostei*

Eu consider, și o spun deschis, că „soluția suedeză" este fals revoluționară și fals anticonformistă. În schimb, sînt de părere că soluția cea mai înaintată, mai inovatoare, mai serios revoluționară este astăzi cea sovietică. Să ne înțelegem : cînd spun „soluție" nu spun „normă reglementară", „decizie oficială", listă de prescripții fixe. Înțeleg să spun orientare predominantă a opiniei publice, moravuri, principii legislative. Etica sexuală propusă, de fapt, în U.R.S.S. tineretului este aceea a dragostei ca angajare și responsabilitate, ca însoțire completă, îmbrățișare și schimb de idei, tandrețe și idealuri comune. În Uniunea Sovietică, tineretul are marea șansă de a dispune de o suficientă autonomie economică chiar de la vîrsta de 18 ani (doi studenți sovietici pot, în jurul vîrstei de 20 de ani, să se căsătorească fără ca acest lucru să constituie pentru ei o problemă dificilă din punct de vedere practic, cum ar fi în Italia ; nu vor trăi somptuos, dar vor duce o viață acceptabilă, lipsită de griji materiale și de obsesia banilor). De aceea este mai ușor să propunem tinerilor cu adevărat caști perspectiva-tip a căsătoriei în jurul vîrstei de 20 de ani. Fără să dramatizăm în caz că este vorba de o a doua

Scanned with OKEN Scanner

dragoste, cu condiția ca prima să fi fost efectiv dragoste și nu o „experiență" și păstrînd posibilitatea de a desface legătura matrimonială dacă ea a fost o eroare (dar nu fără o apreciere nefavorabilă din partea opiniei publice dacă divorțul și căsătoria au fost rezultatul unei hotărîri frivole; cu apreciere net negativă din partea opiniei publice adresată atît fetei care face dragoste pentru a se distra pur și simplu, cît și soților care săvîrșesc adulterul; însă cu acceptarea necondiționată a femeilor inteligente și active care hotărăsc să nu se căsătorească dar în același timp nu consideră că trebuie să moară virgine și așa mai departe).

Repetăm: este ridicol să dorim a grava morala sexuală într-o tablă a legilor. Ea este o chestiune de principiu și de orientare. Principiul fundamental este acela al seriozității și al responsbilității, al angajării depline. Acest lucru presupune îndeosebi că angajarea sexuală completă nu este îngăduită celui care nu dispune încă de persoana sa sub toate celelalte aspecte, deci că, în dragoste, libertatea sexuală, adică dreptul de a dispune pe deplin de propria persoană, nu poate precede maturitatea completă, adică acel stadiu în care capacitatea de muncă, de autoîntreținere, deplina responsabilitate civilă și socială sînt încă în curs de formare.

Nici anatemizarea sexului, nici cultul sexului.

Dealtminteri, noi considerăm că astăzi se tinde a se atribui sexului și vieții sexuale o importanță excesivă. S-o spunem deschis: în viață, ele nu sînt cele mai importante lucruri, deși sînt importante. Munca, știința, poezia, angajarea socială și politică, pasiunea descoperirilor, dorința de a construi și de a înnoi lumea: iată, numai pentru a da cîteva exemple, lucruri mult mai importante decît viața sexuală; sînt îndatoriri umane cărora viața sexuală — și chiar cea mai mare, mai completă, mai duioasă dragoste — trebuie să li se subordoneze. Dealtfel, însuși echilibrul sexual (adică puterea de a nu transforma o dramă sexuală și sentimentală într-o tragedie) își are temeiurile în întreaga personalitate și de aceea nu poate fi atins dacă rămînem prizonieri ai sferei sexuale. Numai cine are pasiuni, interese și idealuri care depășesc cadrul sexual și erotic, în general,

Scanned with OKEN Scanner

poate învinge crizele erotice, erorile și neplăcerile din viața sa sexuală.

Așadar, noi credem că va trebui să luptăm împotriva oricărei forme de obsesie sexuală, adică împotriva vieții dominate de sex. Se vorbește aproape exclusiv numai de obsesia condamnării sexului, de anatemizarea sexului (cu caracter mai mult superstițios decît propriu-zis religios), de repulsia obsesivă față de sexul văzut ca păcat și josnicie ; de fapt, a venit timpul să ne ridicăm și împotriva obsesiei ce derivă din cultul sexului, din erotomania care caracterizează — trebuie s-o spunem deschis — o bună parte din literatura noastră de avangardă. Printre scriitorii noștri nu puțini sînt cei care, ca autori de literatură, sînt obsedați de sex ; nu puțini intelectuali „neconformiști" se supun modei pansexualismului care predomină în anumite medii. O spun sincer că ei îmi stîrnesc aceeași repulsie ca și „paracliserul" ce nu poate vorbi cu o femeie privind-o în față sau ca intelectualul „lipsit de prejudecăți" care, nici el, nu poate privi în față femeia cu care vorbește pentru că trage cu ochiul la picioarele ei. Și unul, și celălalt se află pe același plan barbar, primitiv, străin de civilizație : ei nu privesc femeia decît ca femeie. Și unul, și celălalt sînt obsedați și fanatici, nu sînt oameni. Lupta pentru o educație sexuală, pentru o etică sexuală civilizată, potrivită cu vremurile noastre este, de aceea, grea, pentru că e dusă pe două fronturi, împotriva a două atitudini unilaterale, împotriva a două obsesii opuse și gemene.

Scanned with OKEN Scanner

Copiii și politica

Scanned with OKEN Scanner

1. SUBIECTELE DE CONVERSAȚIE ALE ADULȚILOR

Există oameni care au obiceiul, interesul și pasiunea de a se preocupa de ideile generale, de problemele mari; sînt însă și din cei ce se interesează numai de „chestiunile personale". În ansamblu, toți cei la care ne referim țin de două tipuri umane ce se recunosc numaidecît, aproape de la primele cuvinte. Există tovarășul de muncă, colegul de birou care inițiază imediat dezbaterea politică, culturală, schimbul de idei, care, chiar și în convorbirile asupra faptelor curente, asupra problemelor minore, introduc o perspectivă mai generală: raporturile sociale, orientarea producției, legislația, inițiativa sindicală, controlul democratic și așa mai departe. În schimb, alții au în cap și pe buze numai poziția *lor* și nimic altceva, veniturile și cheltuielile *lor* și nimic altceva: promovarea în carieră, „proptelele", cîștigul, avantajul personal. Diferența dintre cele două tipuri se observă și mai bine în conversațiile femeilor, ale fetelor, soțiilor și mamelor care muncesc numai acasă. Este fata care nu știe să vorbească despre altceva decît despre micile preocupări personale, „gospodina" interesată numai de *lucrurile mărunte*: mobila, bucătăria, îmbrăcămintea, „întreținerea materială" a soțului și a copiilor; în schimb, există, de exemplu, mama care se ocupă în primul rînd de problemele educative, care studiază caracterul copiilor; așa cum, pentru a da alt exemplu, există fata care se interesează de problemele generale ale moravurilor, de relațiile umane, de muncă.

Educația în spiritul ideilor generale

Iată unul din aspectele formării caracterului asupra căruia viața familială a băiatului sau a fetei are o foarte mare influență. Una din numeroasele forme de educa-

Scanned with OKEN Scanner

ție „involuntară", spontană, pe care o dă familia este aceea de a introduce copilul, măcar într-o oarecare măsură, în lumea ideilor generale. Ce vorbesc, la masă, tatăl cu mama? Despre cariera personală a tatălui sau despre principiile organizării societății și muncii, despre sindicate și despre partidele politice? Despre deputatul prieten prin care poți obține un hatîr sau despre modul cum guvernează miniștrii și gospodăresc primarii? Despre „cancanurile" private sau despre marile evenimente mondiale? Despre ultima anecdotă debitată la televiziune sau despre unele mari probleme ca cenzura, conformismul, libertatea artei? Se poate întîmpla, și din fericire se întîmplă, ca oameni generoși, adînc preocupați de interesele generale, cu vederi largi să fie descendenți ai unor părinți cu mentalitate îngustă, cu orizont foarte limitat; totuși, în general, și aș spune că aproape fără excepție, băiatul și fata care au căpătat din familie deprinderea de a se integra în curentul de circulație al „ideilor generale", care și-au văzut părinții pasionîndu-se pentru „problemele întregii societăți" seamănă, ca adulți, cu tatăl și cu mama, nu pentru că au în mod necesar aceleași idei și interese ca părinții, ci pentru că au idei și interese.

Într-un anumit sens, deci, a educa copiii în spiritul ideilor generale nu implică o activitate *specială:* ceva care se poate face sau nu se poate face, totul depinzînd de faptul dacă ne gîndim sau nu ne gîndim la rezultat. Este un aspect al educației copiilor care reflectă de la sine educația pe care ne-o facem noi înșine. Dacă ne preocupăm de problemele mari, și copiii noștri vor face la fel.

Dialog, nu predică

„Educația în spiritul ideilor generale" cere ca femeia, mama, să ocupe o poziție foarte importantă în familie. Dacă *atît* mama *cît* și tatăl au idei, abordează probleme de interes general, dialogul dintre părinți va fi o școală care va contribui la cea mai bună formare a copiilor. Dimpotrivă, dacă, așa cum totuși se întîmplă în destule familii, totul se reduce la un monolog al tatălui care vorbește despre politică, artă sau morală fără să tolereze întreruperile sau contrazicerile, educația

Scanned with OKEN Scanner

propriu-zisă va fi absentă, pentru că monologurile nu vor suscita un interes real, o dorință autentică de participare. Predicile, chiar atunci cînd sînt laice și progresiste, rămîn tot predici.

Mai greu e să determinăm intensitatea și modalitatea participării copiilor la discuțiile „celor mari". Firește, nu trebuie să le impunem tăcerea atunci cînd vor să-și spună părerea ; însă, pe de altă parte, este bine ca ei să nu se deprindă cu judecata superficială, cu opinia improvizată și susținută numai prin abilitatea „dialecticii". Ascultîndu-i pe „cei mari" care discută, copiii ar trebui să-și dea seama cum se naște în ei dorința de a cunoaște, de a se informa și să-și stăpînească dorința de a lua cuvîntul.

Cîteva teme importante : antifascismul, lupta popoarelor coloniale pentru independență

Totuși, participarea la „convorbirile oamenilor maturi" trebuie și ea urmărită, supravegheată și îndrumată, chiar dacă admitem că înclinația pentru ideile generale și pentru informarea asupra marilor probleme politice, asupra luptelor sociale și curentelor de idei se dezvoltă în mod natural atunci cînd copiii ascultă dialogurile „celor mari", pricepuți și pregătiți. Este necesar să se pună în lumină clară anumite teme, să se orienteze copiii spre lecturi „pe care să se sprijine".

Sînt de părere că e bine să se evite, în prezența copiilor, discuția (îndeosebi politică) asupra unor teme prea locale și contingente. Sînt de părere că nici copilul și nici preadolescentul nu trebuie să devină un „militant politic" precoce (gîndiți-vă la pericolul superficialității și al limitării pe care îl comportă precocitatea în acest domeniu). În schimb, copiii trebuie introduși imediat în cadrul marilor lupte ale epocii lor. Dealtfel, instinctiv, cei mici doresc să înfrunte numaidecît problemele mari și au dreptate, pentru că opțiunile de detaliu presupun opțiuni de fond.

În acest sens, părintele „progresist" procedează foarte bine dacă încurajează și îndrumează interesul pe care copiii de azi îl arată pentru lupta istorică dintre fascism și antifascism. Cunoașterea exactă a faptelor (atît de controversate și de greșit interpretate

Scanned with OKEN Scanner

chiar și azi) va trebui asociată cu reflecția asupra naturii fascismului ca tiranie internă, ca oprimare a muncitorilor, ca sclavie a popoarelor cucerite, ca discriminare și persecuție rasială, în așa fel încît lupta antihitleristă și antifascistă a părinților să se îmbine — așa cum cere perspectiva istorică justă — cu marea luptă a generației actuale împotriva colonialismului și imperialismului, împotriva oricărei discriminări rasiale între albi, pe de o parte, și negri sau galbeni, pe de altă parte, pentru independența tuturor popoarelor și egalitatea tuturor raselor.

Comparația care îmi vine în minte a mai fost făcută de mulți alții, dar aici apare, nouă și spontană, din confruntarea a două experiențe de „convorbiri dintre oameni maturi". Îmi aduc aminte, ca și cum s-ar fi petrecut ieri, de pasiunea cu care urmăream discuțiile părinților mei cu prietenii lor asupra cazului Matteotti*, în anul 1924 (pe atunci eram copil); participarea la aceste discuții a fost în mod cert un fapt hotărîtor pentru formarea mea spirituală. Astăzi constat ce interes enorm trezește printre copiii mei și printre prietenii lor calvarul lui Lumumba, eroul independenței negrilor, interes care nu se manifestă doar prin voința fermă de a discuta cu colegul de școală a cărui opinie este influențată de insinuările și deformările răspîndite de „rasiștii" din țara noastră, ci și prin dorința de a ști (numărul *Lumumba, erou negru* din revista *„Pentru ca copii să știe"* s-a vîndut numaidecît, din 40 000 de exemplare nu a mai rămas nici unul). Copiii doresc să cunoască istoria Chinei și a Indiei, ca și pe aceea a Zairului și a Algeriei: doresc, în esență, să fie cetățeni ai unei lumi mai largi decît aceea în care au trăit părinții lor. Să-i urmărim, să-i încurajăm, să-i ajutăm pe copiii noștri în această aspirație instinctivă. Uneori se poate întîmpla și ca, în „convorbirile copiilor", vreun părinte obosit să găsească un stimul pentru reînsufleți-rea unei angajări spirituale, pentru reînsuflețirea pasiunii inspirate de problemele generale.

---

* *Giacomo Matteotti* (1885—1924), secretar al Partidului Socialist Unitar Italian, răpit și ucis de regimul fascist. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

2. DE LA REGATELE IMAGINARE LA REPUBLICILE DE PE PĂMÎNT

„Era odată un președinte de republică...". Nu, nu merge deloc ; trebuie să spunem : „Era odată un rege...". Sigur, prima introducere nu merge deloc ; dar pentru ce nu merge ? S-ar putea răspunde : „Regii sînt oameni care existau odinioară, sînt personaje fabuloase, pot fi personaje fabuloase ; președinții de republică sînt oameni care există acum, sînt legați de istoria contemporană, nu evocă o lume îndepărtată în timp, nici o lume fantastică". Probabil că de aceea nu merge. Eu cred totuși că altul este motivul pentru care poveștile pentru cei mici încep cu : „Era odată un rege...".

Problema cea mai grea : societatea

Celălalt motiv este că micul copil căruia i se istorisește „povestea" înțelege (sau crede că înțelege) perfect ce este un rege, cîtă vreme nu are o idee limpede despre președintele de republică și mai ales despre *res publica**, despre statul modern. Organizarea societății în care trăim este extrem de complicată, este lucrul cel mai greu de înțeles pentru un copil. Complicată este și organizarea producției mărfurilor ; complicată nu numai din punct de vedere tehnic și din cauza specializării foarte înalte și a completei diviziuni a muncii, dar și din punct de vedere social, din cauză că (în Italia) există o structură capitalistă, că mijloacele de producție sînt proprietate privată. În fabrici nu sînt numai muncitori și tehnicieni, există și un consiliu de administrație, există mari deținători de acțiuni, patroni : de ce ? Cum funcționează organismul ? Țăranul arendaș

* Treburile obștești (lat.). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

lucrează pămîntul, dar jumătatea recoltei o dă „stăpînului" moșiei : pentru ce ? Cum vine asta ?

Organizarea politică nu este mai puțin complicată. Pentru care motiv președintele republicii „nu comandă nimănui" ? Ce fac, mai precis, deputații ? De cine ascultă polițiștii și de cine ar trebui să asculte ? Ce putere au judecătorii ? Complicatei structuri juridice a unui stat modern (separarea puterilor) i se suprapune complexa țesătură a raporturilor reale de forță, a claselor și a partidelor politice ; diferența dintre puterea legală și puterea reală depășește înțelegerea simplificatoare a copilului.

Nu vrem papagali politici

Există, dealtfel, o dovadă foarte simplă. Sînt unii „copii minune" și mulți copii precoce în domeniul muzicii, desenului, matematicii, al exprimării poetice. Nu am auzit niciodată vorbindu-se despre o precocitate autentică a puterii de judecată istorico-politică. Realitatea este că un copil (mă refer acum la primii 10—12 ani de viață) poate fi mai pătrunzător decît adultul prin intensitatea unei intuiții (muzicale, aritmetice, coloristice), dar nu poate întrece adultul în cazul analizei unei structuri atît de complexe ca societatea, analiză care cere o inteligență matură și nu numai ascuțită ; care cere și experiența participării depline la viața socială, pe care numai adultul o poate avea. Copilul este un psiholog foarte ager, dar el înțelege bine numai oamenii luați separat, nu poate vedea clar urzeala relațiilor umane colective. De aceea, el tinde să transfere în raționamentul istoric și politic unitatea de măsură a raționamentului individual. Copilăria este stadiul „celor buni și celor răi" și din punctul de vedere al raționamentului istoric și politic ; copilul tinde să aducă totul la forma raporturilor interindividuale, la calitățile și defectele indivizilor răzleți ; „regele bun" și „regele rău" sînt nu numai personaje din basmele sale, dar și personaje din *istoria sa adevărată* așa cum o înțelege el atunci cînd începe să se intereseze de „istoria adevărată". Tot astfel, în domeniul politicii, cînd cere familiei explicații asupra problemelor actualității discutate în prezența lui, copilul nu va întreba dacă politica

Scanned with OKEN Scanner

unui anumit partid este bună sau rea, ci va dori să știe dacă primarul („regele" !) este bun sau rău ; nu va cere informații asupra programelor electorale, ci asupra conducătorilor politici și asupra celor mai buni candidați. (Alți „regi", alți „prinți" care pot fi „buni" sau „răi" și de „bunătatea" sau „răutatea" cărora depinde, în mintea copilului, politica).

Negreșit, copilul se va simți îndemnat să adere la partidul tatălui sau al mamei, al bunicilor sau al profesorului (potrivit cu influența afectivă și cu prestigiul cutărui sau cutărui personaj din societatea sa infantilă, care este un agregat de individualități). Stăpînindu-ne pornirile, dacă este necesar, noi, adulții, ar trebui să lăsăm însă copilul în pace, să nu-l silim să facă o opțiune politică verbală (în definitiv, zadarnică), să-i spunem că va avea timpul să se gîndească, să aleagă. În secțiunea precedentă, vorbind despre religie și despre gîndirea liberă, am susținut că nu e drept *să impunem* copiilor o opțiune precoce. Nu pot decît să repet acest principiu și în ceea ce privește politica. Pe cît de plictisitor mi se pare ritualismul religios impus de unele familii copiilor, care nu sînt cu certitudine în stare să înțeleagă ce este un „crez" și cu atît mai mult să-l discute înainte de a și-l însuși, pe atît mă irită încîntarea cu care unii părinți militanți (uneori, vai, chiar tovarășii de-ai mei, comuniști) pun copiii de 5, 6 sau 7 ani să repete : „eu sînt ăsta" sau „eu sînt ăla", „trăiască Titius" sau „trăiască Caius*" ; mă irită, cu alte cuvinte, pornirea de a-i transforma pe copiii mici în papagali politici.

Cîteva idei generale prepolitice : pacea, independența, munca, antifascismul

Sarcina părinților, repet iarăși, nu este aceea de a alege ei în locul copiilor (o religie, un partid), ci de a-i pregăti pe copii să aleagă cu seriozitate ei înșiși. În acest sens, educația politică trebuie să înceapă foarte devreme, ca în orice ramură a educației ; trebuie să în-

---

* În original, *Tizio* și *Caio*, denumiri convenționale analoge, prin semnificație, pronumelui nehotărît „cutare". (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

cepem cu informarea și discutarea unor idei foarte generale.

De informarea istorică voi vorbi mai departe; eu îi atribui o mare importanță (de la distanță, faptele se văd mai bine și sînt mai „împlinite"). Asupra informării politice nu aș vrea să stărui prea mult; în esență, este vorba de a explica în modul cel mai simplu și mai exact, pe măsură ce însuși copilul se interesează, ce este un parlament, un partid, cum se desfășoară alegerile, cum se formează guvernele și așa mai departe, fără a ne feri, bineînțeles, să ne expunem opiniile proprii, ca opinii (nu le vom impune), dar mai ales cu preocuparea de a face copilul să înțeleagă, într-o măsură oarecare, complexa structură politică și forma luptei politice din Italia.

Există apoi unele idei generale care nu se mulțumesc să caracterizeze un partid actual, ci, aș spune, și pe omul civilizat din zilele noastre; unele idei generale simple pe care le poate înțelege și copilul mic și de justețea cărora se poate convinge și e bine să se convingă cît mai devreme. O primă idee generală asupra civilizației moderne este că orice neînțelegere dintre state trebuie rezolvată prin tratative care apelează la argumente raționale și nu trebuie în nici un caz să ducă la izbucnirea unui război. Copilul înțelege bine, chiar cu ajutorul micii lui rezerve de experiență individuală, că arbitrarul și încălcarea drepturilor altora nu sînt compatibile cu convietuirea civilizată; în el se va trezi ușor dorința ca statele să se pună de acord, el va dori pacea cu toată frageda energie a sufletului său (va personaliza, probabil, problema tratativelor, așa cum a făcut-o un iubit protagonist al articolelor mele precedente, care dorea cu intensitate o întîlnire între papa Ioan al XXIII-lea și N. S. Hrusciov, dar considera că cel ce trebuie să se deplaseze este ultimul, pentru că bunul papă i se părea „prea bătrîn pentru o călătorie așa de lungă"); opinia lui nu păcătuia, pe drept cuvînt, prin nici o eroare de logică, era doar naivă. Copilul se va putea convinge cu toată seriozitatea că există un drept la independență al popoarelor așa cum există o egalitate de drepturi a tuturor cetățenilor. Sînt drepturi care decurg dintr-un principiu foarte simplu: nu admitem oprimarea, împărțirea oame-

Scanned with OKEN Scanner

nilor în liberi și sclavi, în exploatatori și exploatați, în cetățeni și oameni fără drepturi, împărțirea popoarelor în țări independente și colonii. În acest simplu cadru general își găsește de la sine loc condamnarea explicită a fascismului, care și-a exprimat deschis intenția de a subjuga popoarele, care a practicat pînă și genocidul sub semnul bestialei „ideologii" rasiste, ideologie ce reprezintă, dealtfel, limita cea mai de jos a concepției despre puterea văzută ca asuprire, de o parte, și privilegiu, de cealaltă parte („oameni și neoameni"; de o parte un popor de stăpîni, *Herrenvolk*, de cealaltă parte jumătățile de oameni și suboamenii). Dealtminteri, republica italiană (civilizată, chiar dacă cu atîtea scăderi), al cărui cetățean se pregătește să devină copilul, își are originea în eliberarea poporului italian de barbaria fascistă; antifascismul nu este o idee politică, este *condiția ce se pune pentru a avea idei politice* demne de acest nume, este premisa civilizată a oricărei diferențieri sau lupte de partid.

Eu cred că de aici înainte convingerea că într-un fel sau altul se impune să lichidăm puterea patronilor, exploatarea muncii încurajată de proprietatea privată asupra marilor mijloace de producție, trebuie considerată ca idee generală și nu „teză a unui partid". Eu cred că datoria de a fi cinstiți în educație trebuie să ne determine a spune copiilor noștri, chiar atunci cînd sînt încă foarte mici, că există în societatea noastră capitalistă proprietari care dispun adesea de o putere absolută (să ne gîndim la concedieri!), care dețin mari avuții produse nu de ei, ci de muncitorii ce depind de ei și, de cealaltă parte, oameni care muncesc, care produc toate bunurile, dar nu au nici o putere, în calitatea lor de muncitori, asupra averilor pe care le produc; să spunem că există exploatatori și exploatați și că aceasta este o plagă a societății. Nu vom explica acest lucru copiilor cu cuvintele greu de înțeles pe care le-am folosit aici, ci poate cu versurile lui Gianni Rodari: „O, tîmplarule din Belluno, care trudești să faci scaune așezat pe pămînt...".

Scanned with OKEN Scanner

3. PORUNCA ÎNTÎI

Copiii noştri nu sînt „obiectele noastre". Băieţii noştri şi fetele noastre îşi aparţin lor înşişi ; sînt făpturi independente care trebuie să răzbească singure, să înfrunte riscurile lor şi să lupte pentru opţiunile lor. Greşim dacă vrem să facem totul în locul lor. Greşim dacă vrem să-i scutim de grija muncii şi a banilor, dacă încercăm să le facem temele pentru şcoală, dacă plătim cu banii noştri (şi nu cu „economiile" lor) lucrurile pe care le strică, dacă vrem să le alegem prietenii ; greşim — de asemenea — dacă încercăm să ne substituim lor atunci cînd caută, iar mai tîrziu cînd îşi aleg un „crez" religios, filozofic, moral, o orientare şi un partid politic.

Trebuie să încercăm, în schimb, să dăm fiilor noştri un fundament, baze solide pe care să-şi formeze caracterul, cultura şi gîndirea. Cu toate că nu sînt religios, cred că există totuşi o *primă poruncă,* cred că ea poate fi exprimată sub forme diverse, că una din aceste forme este cea tradiţională : „iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi". Aş spune că nu este vorba numai de o atitudine fundamentală care trebuie să fie proprie unui individ în faţa altor indivizi, „semenii" lui, atitudine ce se exprimă prin formule ca : „el este om ca şi mine", „are aceleaşi drepturi pe care le am şi eu", „nu trebuie să fiu nici sclavul, nici stăpînul lui, ci trebuie să încercăm să colaborăm, să ne ajutăm" şi aşa mai departe. Aş spune că este vorba de o „poruncă" ce mă depăşeşte pe „mine" şi pe „aproapele" meu. În fapt, cînd spun „eu însumi" spun întotdeauna şi „altcineva" : familia mea, grupul social căruia îi aparţin, ţara al cărei cetăţean sînt, civilizaţia în cuprinsul căreia cresc,

Scanned with OKEN Scanner

comunitatea umană de pe pămînt, toate formate din „semeni" de-ai mei, din alți oameni.

De aceea, eu privesc „porunca întîi" ca pe o îndatorire constantă, de fiecare zi, de fiecare oră a vieții, care îmi impune să fiu liber și despovărat de „mentalitatea privilegiului" sub orice formă s-ar înfățișa. Dacă am avut norocul să capăt o educație rafinată, meritul nu este al „sîngelui meu albastru" și se poate foarte bine ca și cel mai necioplit om să-mi dea pe neașteptate o lecție de noblețe; dacă sînt instruit, nu trebuie să mă mîndresc cu aceasta și să consider că „ignoranții" îmi sînt inferiori, ignoranții de la care — dacă știu să-i ascult — pot învăța multe. Dacă sînt alb, nu trebuie să disprețuiesc omul negru, ci — eventual — pe acei albi care au ținut negrii în sclavie timp de secole, întîrziindu-le dezvoltarea culturală și civică; dacă aparțin unei civilizații milenare, atunci, departe de a privi cu îngîmfare popoarele care își fac loc astăzi în istorie, trebuie să le admir și să le ajut.

Fascismul, negare a poruncii întîi

Nu e nevoie să merg mai departe: cititorul m-a înțeles, desigur. Fascismul a fost *negarea poruncii întîi*, a fost una din cele mai brutale „afirmări a privilegiilor" din cîte își amintește istoria. A fost privilegiul albului în dauna omului de culoare, afirmarea colonialismului, a „dreptului de a stăpîni", privilegiul albului în dauna albului, al europeanului în dauna europeanului, afirmarea „dreptului popoarelor tinere" de a supune „popoarele care decad" sau, dimpotrivă, „pe barbari" (francezii, pe de o parte, rușii, pe de altă parte, ca să fim mai lămuriți). A fost privilegiul „rasei", al omului mediteranean „mussolinian", sau al nordicei *Herrenrasse* (rasa de stăpîni), afirmarea dreptului „rasei privilegiate" de a răpi orice drept civil raselor inferioare, de a le aduce în stare de sclavie abjectă sau chiar de a le distruge (cazul „suboamenilor" evrei sau țigani) și totodată privilegiul „aristocrației" în cuprinsul națiunii privilegiate; afirmarea dreptului micilor grupuri dominante — politice și economice — de a exercita puterea absolută; organizarea „ierarhică" prin nimic deosebită

Scanned with OKEN Scanner

de aceea a unei monarhii absolute într-o societate feudală ; subordonarea totală a „neprivilegiaților".

Cum vreți să le formați copiilor dumneavoastră o bază morală fără acea „poruncă întîi" exprimată sub o formă sau alta, sub forma simțită ca cea mai apropiată de vederile dumneavoastră ? Și cum puteți sădi, astăzi, în copiii dumneavoastră, „porunca întîi" fără un continuu apel la recenta, barbara sa negare, fără a condamna fascismul, oricare ar fi forma pe care el o îmbracă ? Antifascismul, chiar înaintea educației civice și politice pe care o dăm fetelor și băieților noștri, este o componentă esențială a educației lor morale, premisa oricărei posibile opțiuni politice de om civilizat.

Baza întregii noastre vieți civilizate

Este necesar ca urmașii noștri să știe ce a fost fascismul chiar din momentul în care încep să judece. Cînd încep să studieze geografia să le povestim că bieții soldați italieni au fost trimiși la moarte de fascism nu pentru a-și apăra patria, ci pentru a cotropi și a distruge patriile altora, pentru a integra în „imperiu" Albania și Grecia, Iugoslavia și Etiopia, Franța și Uniunea Sovietică. Cînd se citește Biblia, cînd li se vorbește de „caritatea creștină"*, să le arătăm întreaga oroare a masacrării bărbaților, femeilor și copiilor ce aparțineau „rasei blestemate".

Cînd se declară o grevă, cînd muncitorii metalurgiști sau din construcții își cer drepturile, să le amintim copiilor că în urmă cu 20 de ani cei care aveau o astfel de inițiativă erau deferiți „tribunalului special", cum se întîmplă și azi în Spania** și că patronii aveau, sub regimul fascist, putere absolută. Cînd se dezlănțuie „scandaluri", să povestim copiilor noștri că sub regimul fascist era interzisă (și pedepsită cu închisoarea sau cu pierderea locului de muncă) denunțarea mîrșă-

** Nu trebuie să se uite că în referirile sale cronologice, autorul pornește constant de la anul primei ediții a cărții, 1961. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

viilor „ierarhilor". Cînd se vorbește de alegeri, să amintim copiilor noștri că dreptul de a discuta și de a alege l-am cucerit, pentru noi și pentru ei, luptînd din greu împotriva fascismului. Cînd se vorbește de pace, să le amintim că „pacea" era un cuvînt pe care fasciștii îl urau, iar fascismul afirma că războiul este salvarea popoarelor tinere și puternice; să le amintim că fascismul se străduia să deprindă pînă și copiii din grădinițe cu mînuirea armelor și cu violența. Toți trebuie să cunoască acea barbarie obtuză și feroce, chiar și acele lucruri absurde, grotești, de atîtea ori uitate și care ne frapează — se pot vedea în unele documente — pentru că par imposibile: scoaterea din uz a pronumelui „dumneata", „pasul roman"*, pîntecoșii ierarhi siliți să sară ca peștii printr-un cerc de foc, „copiii lupoaicei"** și „salutul roman", bîta și uleiul de ricină, cărțile arse în piețe și alungarea oamenilor de știință evrei, glorii ale culturii italiene.

Nu vor mai exista oamenii lipsiți de convingeri personale

Nu este vorba atît de a împiedica o repetare a acelor stări de lucruri (cred că este într-adevăr imposibilă), cît — în primul rînd — de a pune în fața micilor noi cetățeni perspectiva istorică a societății în care pătrund ca membri, societate născută din lupta poporului împotriva acelor lucruri și întemeiată pe un solemn pact antifascist: constituția. În al doilea rînd, vom insufla micilor noi cetățeni conștiința că nu este posibil ca fiecare „să-și vadă numai de treburile lui", „să nu-și bată capul cu politica", „să aibă grijă numai de persoana lui", conștiința că destinul individual este întotdeauna și destinul colectiv și invers; cu un cuvînt, conștiința Rezistenței.

Și, ca totdeauna, dacă vrem să educăm copiii cu scopul de a face din ei cetățeni, trebuie să fim noi înșine cetățeni mai buni. Istorisindu-le „întîmplările prin care am trecut cînd eram partizani" sau „întîmplările

---

* Numit și „pas de gîscă", pasul impus la defilări ce se face fără îndoirea genunchilor. (Nota trad.).

** Denumirea organizației fasciste de copii. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

prin care am trecut cînd eram în închisoare" sau „întîmplările prin care am trecut cînd eram soldat", povestindu-le lupta și suferințele de pe vremea aceea, vom regăsi valorile fundamentale pe care, împreună cu tot poporul italian, le-am descoperit atunci : libertatea, democrația, dreptatea, pacea ca angajare curajoasă, cotidiană a fiecăruia.

Scanned with OKEN Scanner

4. NICI INDIFERENȚI, NICI FANATICI

Niciodată nu am prețuit pozițiile neutre. În orice domeniu, prefer un tînăr fanatic unui tînăr indiferent, chiar și în domeniul politicii. Bineînțeles, acum vorbesc de tinerii între 14 și 18 ani, nu de copii, ca în primele două capitole ale acestei secțiuni a cărții mele, carte-conversație. Fanatismul este forma excesivă a unei însușiri: pasiunea, indiferența anulează orice însușire, este zero absolut.

Copiii trebuie să aibă pasiuni

Este rău pentru cel care, ca adolescent, nu a avut pasiuni generoase. E rău pentru cel care, chiar din momentul cînd deschide ochii asupra vieții, nu se gîndește la altceva decît la interesele lui. Eu cred că a visa la realizări mărețe puse în slujba cauzelor dezinteresate este o tendință naturală a adolescentului: puteți fi siguri că fata de 14 ani care năzuiește să se facă infirmieră sau misionară pentru a îngriji leproșii din Africa centrală, tînărul de 16 ani care ia ca model pe Gobetti*, sau pe Gramsci**, sau pe Gandhi, sau pe Schweitzer*** vor deveni adulți demni, chiar dacă vor rămîne acasă practicînd cea mai modestă meserie.

---

* *Piero Gobetti* (1901—1924), critic dramatic și literar antifascist. Fiind exilat, s-a stabilit la Paris unde a și murit. (Nota trad.)

** *Antonio Gramsci* (1891—1937), filozof marxist, om politic, prim secretar al P. C. Italian. A murit în închisoare în timpul regimului fascist. (Nota trad.)

*** *Albert Schweitzer* (1875—1965), filozof, umanist, medic, muzician și teolog protestant francez. Din 1913 s-a stabilit în Gabon unde a întemeiat și a condus o leprozerie pentru negri. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Să fim utili altora, să ne dăruim binelui comun, să contribuim la progresul umanității. Dacă urmașii noștri la vîrsta adolescenței își vor însuși, pe o cale ori pe alta, marile idealuri care — într-un fel sau altul — au făcut ca omul să fie om, putem spune că am fost buni educatori. În caz contrar, am dat greș, chiar dacă acești urmași sînt elevi silitori, sînt „binecrescuți" și respectă codul curent al onestității.

Politica este o acțiune nobilă

A te ocupa de politică înseamnă a te ocupa de problemele generale și nu numai de micile afaceri personale. În țara noastră (și nu numai în țara noastră) este încă prea răspîndit disprețul față de politică ; ea ar fi — se spune — „un lucru murdar"*. Nu există templu pe care speculanții să nu-l transforme într-o piață de tranzacții comerciale și acest lucru ni-l spune chiar Biblia ; totuși templul rămîne templu. Orice lucru bun are, ca umbră, un rău și nu există ceva nobil pe care să nu putem găsi o pată : există politicieni corupți, dar aceasta nu înseamnă că politica este într-adevăr un lucru murdar. În capitolele precedente am revenit în repetate rînduri asupra anumitor mari „clasificări" ce pot împărți oamenii : oameni cu cărți și oameni fără cărți, am spus cu altă ocazie ; oameni care discută despre problemele generale și oameni care vorbesc numai de interesele personale, am adăugat cu altă ocazie. Oameni angajați în politică și oameni care se țin departe de politică, iată altă importantă „clasificare".

A fi angajat în politică nu înseamnă numaidecît, pentru o femeie sau pentru un bărbat, a milita într-un partid ; înseamnă doar conștiința unei directe responsabilități în problemele publice și a capacității corespunzătoare de a acționa pentru binele public, atunci cînd consideră că este necesar, sacrificîndu-și chiar interesele personale.

---

* În original, expresia franceză : *une sale chose*. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Elogiul celor care acceptă riscul
și elogiul curajului politic

Între educația ce se dă copiilor acasă și cea de la școală există de prea multe ori o contradicție ciudată. Pe de o parte se preamăresc coloniștii americani care ardeau ceaiul englezilor și milanezii care refuzau să fumeze tutunul austriac și unii și alții respingînd ideea de a plăti taxe opresorilor ; sînt prezentați ca modele de civism elevii din Curtatone și din Montanara ce au luptat ca voluntari, partizanii care fugeau în munți pentru că nu voiau să se supună bandelor germane și slugilor lor în cămăși negre ca și bărbații sau femeile care au înfruntat închisorile, exilul sau plutonul de execuție pentru că nu-și trădau sau pentru că nu-și ascundeau ideile.

Pe de altă parte, de prea multe ori le insuflăm, de fapt, copiilor, ca modele de înțelepciune supremă, formule odioase ca : „gîndește-te la interesele tale", „stai liniștit, nu te compromite, asta nu e treaba ta" (cel care nu a spus niciodată ceva asemănător soțului sau copilului să arunce prima piatră !).

Să nu înfrînăm, ci să echilibrăm !

Cel ce scrie rîndurile de față este „foarte sperios" cînd e vorba de membrii familiei sale, se teme în permanență pentru copiii săi și este mulțumit numai cînd îi vede pe toți cei pe care îi iubește în jurul lui, la adăpost și în siguranță. Dacă știu că unul din băieții mei se duce la o manifestație de stradă înfruntînd riscul de a face față atacurilor, de a fi lovit în cap, ori și mai rău, sînt îngrijorat pînă se întoarce acasă. Totuși sînt fericit că am copii generoși și nu meschini ; curajoși și nu poltroni (fericirea este cu totul altceva decît liniștea, ba chiar aș spune că nu cunosc fericire lipsită de îngrijorare).

Dacă primul postulat al concepției noastre despre educație este : „faptele altora sînt și faptele tale", trebuie să ne stăpînim, să ne stăpînim îngrijorarea pe care o avem ca tați și ca mame și să fim fericiți dacă vedem că alături de noi cresc fete și băieți ce se angajează politic. Acest postulat ne duce, ca spre un corolar logic,

Scanned with OKEN Scanner

la ideea că executarea lui Grimau*, asasinarea lui Lambrakis**, masacrarea patrioților angolezi sînt „problemele noastre" ; și ele sînt. Dacă am reușit să-i educăm, băieții și fetele noastre își vor da seama și se vor angaja politic.

Am spus în mai multe rînduri că sînt împotriva oricărei presiuni, a oricărei constrîngeri. Copiii noștri trebuie să hotărască singuri, fără a fi cicăliți, în orice chestiune importantă, iar angajarea politică este un lucru foarte important. Este o eroare dacă îi îndrumăm să adere la cutare sau cutare federație de tineret ; trebuie să reflecteze singuri la opțiunile lor sau să-și motiveze singuri poziția de „militanți" sau de „simpatizanți".

Se poate întîmpla și ca fiii noștri să se angajeze politic la o vîrstă care nouă ni se pare prea crudă : la 14, la 13 ani. Eu cred că noi nu avem dreptul să-i oprim ; avem însă datoria să vorbim cu ei ca de la adult la adult, să-i prevenim că angajarea politică este un fapt serios, subliniind că e necesar ca ei să aibă comportarea unor persoane responsabile și capabile să contribuie efectiv la aplicarea propriilor idei și la acțiunile propriului partid, și mai ales urmărindu-le activitatea practică și formarea spirituală. Ca prieteni și egali, pentru că în domeniul ideilor nu există altă autoritate în afară de aceea de a avea dreptate.

Militanți, dar nu sectari

Atunci cînd copiii s-au angajat în „societatea politică" a tineretului, cred că principala noastră sarcină trebuie să fie aceea de a evita ca ei să se închidă într-o „sectă", să-și restrîngă orizontul intelectual, moral și uman. Tînărul este o ființă nouă și întreagă : riscul său cel mai mare este unilateralitatea. Și tocmai pentru tînăr, adică pentru cel ce trebuie să se formeze, claustrarea este foarte periculoasă : ea te aduce în situația de a nu avea de-a face decît cu tovarășii de idei poli-

---

* Luptător comunist spaniol ucis în timpul regimului fascist. (Nota trad.)

** Deputat democrat grec ucis de neofasciști în 1963. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

tice, adică de a nu ști cum trăiesc concret alte idei. Această exigență de a confrunta ideile mă determină să susțin ferm, din punct de vedere educativ, școala publică ; aceeași exigență mă determină să cred că tînărul care militează într-o anumită organizație politică trebuie să fie totodată promotor și realizator al unor întîlniri largi ; el trebuie să citească ziarul „său", dar și pe cel al altor grupări, textele „sale", dar și pe cele ale altora, *Manifestul Partidului Comunist*, dar și *Pacem in terris**.

Dar nu acesta este oare, pentru toți, modul just de a face astăzi politica, în Italia : pentru băieți ca și pentru tați, pentru fete ca și pentru mame ?

* Pace în lume (lat.). Enciclică a papei Ioan al XXIII-lea care își datorează renumele faptului că, în esență, traduce eforturile bisericii catolice de a se adapta la condițiile politice ale contemporaneității. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Prima ştiinţă

Scanned with OKEN Scanner

1. OCHIUL LUI LEONARDO

În iunie 1955, după intrarea în vigoare a noilor programe didactice pentru școala primară, am asistat la un considerabil efort depus de pedagogia catolică oficială, ca și de ministerul care urmăreau nu numai organizarea și popularizarea, dar și prelucrarea aspectelor didactice și teoretice, toate destinate să familiarizeze școala cu principiile noilor programe. Una din manifestările cele mai interesante în acest sens poate fi întîlnită în revista *Școala de bază* (anul IV, nr. 6, noiembrie—decembrie 1957), care a dedicat în întregime numărul respectiv temei „Didactica științelor" pe care *Centrul didactic național pentru școala elementară și de completare a învățămîntului obligatoriu* și-a propus s-o studieze în anul următor.

Dat fiind că guvernele slabe au devenit o tradiție în Italia, cuvîntul „minister" a căpătat o semnificație dacă nu injurioasă, cel puțin peiorativă ; noi l-am folosit, totuși, fără nici o intenție polemică, doar pentru a arăta că pedagogii despre care vom vorbi — ne referim la colaboratorii numărului citat din revista *Școala de bază* — pornesc de la noile programe elaborate de minister ca de la un punct ferm indiscutabil ; sarcina lor este aceea de a susține corecta aplicare a programelor și nu aceea de a supune aceste programe, pentru a le aprofunda, unei analize critice. Lectura lor trezește spiritul nostru critic tocmai pentru că stabilirea, tratarea și, în general, discutarea principiilor care, prin noile programe, sînt așezate la baza predării științelor în școala elementară, scot mai bine în evidență chiar șubrezenia acelor principii. Prin urmare, critica noastră vizează criteriile adoptate de noile programe pentru științele naturii, atît în ceea ce privește metodele de predare cît și în ceea ce privește conținutul materiilor studiate, deși apreciem unele contribuții substanțiale la

Scanned with OKEN Scanner

didactica științelor aduse prin observațiile și experiențele prezentate în micul volum (vezi, spre exemplu, studiul Pierinei Boranga și al lui Bruno Bazzanti).

Ce este mediul

Programele pentru clasa întîi și a doua cuprind următoarele indicații: „Elevul va fi în special îndrumat să observe atent un animal sau o plantă din mediul său pentru a descoperi caracteristicile fundamentale ale vieții animale și vegetale. Copilul va începe să examineze trebuințele vitale ale omului și munca sa pentru a-și procura alimente, îmbrăcăminte și adăpost în cadrul convieţuirii sociale organizate". Pentru ciclul al doilea (clasele a treia, a patra și a cincea) se adaugă: „Se va continua stimularea interesului copilului pentru cunoașterea naturii, orientîndu-l treptat spre observarea tot mai analitică și mai corelată a speciilor vegetale, animale și minerale din mediul local iar apoi se va trece la exemple de specii corespunzătoare din locuri îndepărtate prin conexiuni potrivite".

Tendința noilor programe (ce reiese clar din aceste citate) de a considera ca „mediu natural", ca obiect de observare, în primul rînd această „frumoasă familie de ierburi și de animale" și doar în al doilea rînd mediul *artificial*, cel modificat de tehnică și de știință, care par să fi așezat de pe acum mediul natural pe un plan secundar, este puternic accentuată în revista pe care o examinăm. „Cunoașterea naturii înconjurătoare, a vieții pe care o perpetuează, *în concluzie, cunoașterea mediului* (sublinierea îmi aparține) reprezintă scopul general al predării științelor naturii" (Carmelo Cottone). Enumerînd aspectele ce trebuie observate de elevi, același autor menționează munca umană numai în ipostazele cele mai primitive, tradiționale, bucolice, neștiute sub aspect tehnic (muncile sezoniere ale omului pe cîmp, în gospodărie, în pădure, la rîu, pe mare etc.). Bazzanti, care propune totuși cîteva procedee bune și serioase pentru predarea științelor, aproape că nu spune nici un cuvînt despre mediul modificat, adică mediul real în care trăiesc astăzi copiii mici și mari.

Și totuși, nu trăim pe vremea lui Hesiod; este foarte curios ca cineva să considere că „mediul" se reduce la

Scanned with OKEN Scanner

culturile agricole, la pădure, la rîu, la mare, dar fără să cuprindă, de exemplu, și instalațiile electrice, gazul metan, radioul, televiziunea, cinematograful, automobilele, avioanele. Programele școlare spun: „Explorarea mediului nu trebuie să aibă caracterul unei învățări seci a noțiunilor, ci să pornească de la interesul ocazional al copilului, pe care să-l stimuleze și să-l îndrume spre *observarea directă a lumii înconjurătoare*". Explicațiile dau în cele din urmă cuvintelor „mediu" „lume înconjurătoare" și „interes" un înțeles perimat și, prin aceasta, retoric; mediul este identificat cu natura înconjurătoare, interesul copilului-observator este redus la plante și la animale, la grădina de zarzavat sau la creșterea cîtorva animale. Lăsînd deoparte faptul că fraze ca: „Bucuria și dragostea cu care este privit locul natal" supără îngrozitor urechea italienilor ce cunosc „mahalalele", „pivnițele"* și „barăcile periferice construite din deșeuri de tablă", este o realitate faptul că interesul (observarea) copilului de azi, de la țară sau de la oraș, din cartierele bogătașilor sau din „cămăruțele înghesuite în curți interioare" se îndreaptă în mult mai mare măsură spre vapoare, spre automobile, spre avioane cu reacție, spre radio, spre televiziune și spre „mediul" mașinilor decît spre acela al naturii.

Legea atracției universale nu este cuprinsă în programe; dar astăzi nu există copil inteligent de șapte-opt ani care să nu-și fi întrebat tatăl, mama sau profesorul din ce cauză Nicholl, Barbicane și Ardan pluteau la un moment dat lipsiți de greutate în proiectilul lansat de la Columbiad spre lună atunci cînd el a atins punctul neutru[1]; diferitele manifestări ale energiei și continua lor trecere de la o formă la alta fac parte din fizică, disciplină exclusă din programe pînă în clasa a cincea, deși ele stîrnesc un interes foarte viu și sînt o experiență cît se poate de directă pentru copii. Căror copii, ca să dăm alt exemplu, li se mai poate ascunde astăzi

---

* În original *bassi*, camere la nivelul străzii, în general fără ferestre (lumina vine numai prin ușa deschisă). (Nota trad.)

[1] Nu am vrut să modific textul scris în 1958; astăzi, copiii văd în orice ziar fotografiile astronauților și citesc descrierea procedeelor ingenioase folosite pentru a putea bea și mînca în stare de imponderabilitate.

Scanned with OKEN Scanner

principiul acțiunii și reacției, așa cum lasă să se înțeleagă programele, fiindcă tema rachetelor a luat-o aproape înaintea subiectului tradițional de conversație a copiilor : clasamentele și golurile din campionatele de fotbal. Dacă vrem (în realitate, *nu* vrem) să limităm copilul la *observarea directă* a lumii înconjurătoare, trebuie să spunem totuși că efectul Joule, încălzirea unui bec sau a unui fier de călcat, este, pentru copilul de azi, o experiență mult mai comună, și mai directă, decît creșterea unui vrej de fasole.

Poezia științei și misticismul naturii

În realitate, conștient sau nu (și poate mai des în mod inconștient), pedagogia catolică nu are încredere în om, în rațiunea sa, în creativitatea sa, în ceea ce a construit și cucerit el. În realitate, căsătoria gîndirii catolice cu știința modernă nu a fost o căsătorie din dragoste, ci mai degrabă una formală, întemeiată pe considerente practice. Negreșit, nu interesează intențiile, ci logica unei teme ; iar logica temelor programelor și a comentatorilor ei se descompune într-un foarte simplu lanț de egalități : observare științifică = observarea naturii = „contemplarea creației divine". „Prin descoperirea treptată a lumii oamenilor și a lucrurilor, învățămîntul trebuie să trezească și să lumineze în copil sensul, mai dinainte prezent în conștiința lui, al frumuseții și armoniei universului", afirmă sobru dar clar programele.

În comentarii ies cît se poate de limpede la iveală idei ca : „oriunde îmi întorc privirea, te văd, Dumnezeule imens" („fiecare observare... va umple inima de uimire suavă și de admirație religioasă pentru creație și pentru creator", spune, de exemplu, Riccardo Dal Piaz) și contrastul dintre creațiile umane și imensitatea neexplorată a universului („profesorul... dezvoltă sensul religios al universului prin predarea elementară dar angajată a extraordinarelor cunoștințe astronomice moderne — singurele care ne pot mîntui, pe plan natural, de îndărătnica erezie a acțiunii și de lipsa simțului misterului ce i se asociază — amintind că recenta experiență a primului satelit artificial a pus în evidență deformările modului în care sînt gîndite proporțiile dintre

Scanned with OKEN Scanner

creaţia lui Dumnezeu şi invenţiile omului, despre care nu s-ar putea spune dacă sînt mai mult nelegiuite decît absurde", afirmă Marco Agosti la sfîrşitul studiului său introductiv, lăsînd să apară limpede tradiţionalul *animus** defensiv al teologiei în faţa ştiinţei).

Să ne înţelegem : chiar şi o „dejecţie a iluminismului şi a enciclopedismului" (şi cu atît mai mult una a marxismului, ca cel ce scrie rîndurile de faţă) ştie bine că în cer şi pe pămînt există mult mai multe lucruri decît cele ştiute de filozofia *sa*. Cine poate stăpîni, cine poate spune că cunoaşte şi înţelege forţa activă care „agită mişcare cu mişcare" toate lucrurile, atomii, stelele şi oamenii ? „Numeşte-o cum vrei, numeşte-o bucurie ! Inimă ! Dragoste ! Dumnezeu ! Eu nu am nici un nume pentru ea ! Sentimentul este totul : numele este doar ecou şi ceaţă care înconjură focul ceresc". Ştiu bine că „preotul îl rosteşte prin cuvinte întrucîtva diferite" şi că în spatele lui Faust se ascunde întotdeauna umbra lui Mefistofel ; această invocare tinde doar să arate că „simţul cosmic" nu este o prerogativă a teologiei catolice şi nici, în general, a vreunei concepţii transcendente. (Îmi îngădui chiar să şoptesc între paranteze profesorului Agosti că nu înţeleg pentru ce ar trebui să stîrnească mai multă consternare, sau simţ al infinitului, anii lumină decît micronii, galaxiile mai curînd decît atomii, moleculele, celulele : tot ceea ce, în felul său, trăieşte, moare şi renaşte veşnic.)

Acestea fiind spuse, afirm, polemizînd nu cu un „sentiment cosmic" sau „religios" al universului, ci cu tradiţionala neîncredere a gîndirii catolice faţă de cuceririle omului, că *proprietatea caracteristică* a ştiinţei este *contribuţia sa specifică* la formarea personalităţii, *nu este spaima în faţa misterului, ci bucuria de a înţelege*. Ceea ce exaltă ştiinţa este tocmai faptul că inteligenţa omului reuşeşte să lumineze zone tot mai vaste şi mai profunde ale universului, că „linia umbrei" nu este o graniţă fixă şi de nepătruns ; ceea ce uimeşte nu este faptul că omul nu izbuteşte să înţeleagă şi să construiască totul, ci că izbuteşte să înţeleagă şi să con-

---

* Suflet, viaţă (lat.). În cazul de faţă, însufleţire, fermitate (Nota trad.)

struiască *tot mai mult*. Există, negreșit, o poezie a științei : dar ea nu este aceea a misterului și a incognoscibilului, ci aceea a rațiunii.

Evoluția și providența

Și în acest caz, ca în nenumărate altele, cuvinte identice sau asemănătoare pot traduce gînduri foarte diferite. Astfel, nu mi se pare drept să considerăm că ideile lui Giuseppe Lombardo Radice asupra micilor „artiști-oameni de știință" sînt apropiate de tezele mistico-transcendentale după care observarea naturii este „contemplare a creației". Marco Agosti dovedește că a înțeles just atunci cînd amintește că „datorită spiritului imanentist de care sînt pătrunse..., concluziile lui G. Lombardo Radice asupra funcției formative a științelor au fost pe drept cuvînt întîmpinate cu rezervă de pedagogia creștină". Am și eu impresia că gîndirea lui Giuseppe Lombardo Radice este destul de îndepărtată, spre exemplu, de o afirmație ca aceea a lui Agosti care susține că „profesorul trebuie să știe în primul rînd să citească și să interpreteze natura, pentru ca și elevii săi să învețe a-i descoperi pecetea Inteligenței creatoare" și că este drept să se amintească semnificația imanentistă de care este impregnată, la G. Lombardo Radice, poezia naturii („...miracole pe care inteligența le admiră pe măsură ce le pătrunde mai bine trebuie să devină pentru toți, în viziunea lor despre viață, și floarea și insecta", spune Giuseppe Lombardo Radice polemizînd cu „concepția vulgară a miraculosului").

Cred însă că gîndirea lui Giuseppe Lombardo Radice diferă de aceea a pedagogiei oficiale catolice (așa cum se exprimă ea în programe și în revista la care ne referim) și din alt punct de vedere. Într-adevăr, el susține că „științele naturii trebuie să fie istorie, adică viață... Între ființe se stabilesc relații și, prin asociații și corelații biologice, ființele se dezvoltă. Însăși conformația lor este stadiul unei deveniri ; între organele lor și modul lor de a trăi este o legătură foarte strînsă pe care știința trebuie s-o caute neîntrerupt, mai ales în școala elementară". (Mi se pare că ideea predominantă ce se desprinde din aceste cuvinte este aceea de *evoluție*, că ultima frază trebuie interpretată ca materializare a unei

Scanned with OKEN Scanner

concepții „lamarckiene", desigur, și nu ca formulare a unei teze teologice providențialiste, străină, dealtminteri, întregii gîndiri filozofice și pedagogice a lui Giuseppe Lombardo Radice.

Teza „armoniei și frumuseții creației", a intervenției nu numai inițiale dar și prezente a unei „providențe", a adaptării predestinate a fiecărei ființe vii la un scop este, în schimb, unul din firele care străbat întregul număr al revistei *Școala de bază* : „...întregul Univers este o ierarhie de perfecțiuni, fiecare din ele fiind desăvîrșită numai în măsura în care se inserează în concertul total și participă astfel la perfecțiuni superioare" (Agosti) ; „în natură, nimic nu este de prisos și totul este predestinat în vederea scopului ce trebuie atins, fără cea mai mică risipă de energie sau de timp" (Boranga) ; „...toate organele pisicii sînt alcătuite în vederea scopului de a face din ea o prinzătoare de șoareci ; mimetismul este un fenomen miraculos, însușire dăruită de providență multor animale pentru a se apăra de dușmani și pentru a ocroti și conserva specia..." (Dal Piaz).

În cazurile de față se face într-adevăr un mare salt înapoi : ne aflăm aproape de cerurile lui Ptolemeu, care se înfățișau tot ca o ierarhie a perfecțiunilor ; sîntem cu certitudine în fața unei gîndiri predarwiniste, preiluministe, în fața epigonilor lui Leibniz, a platului teleologism al atît de denigratului Wolff*.

Tezele finalismului naiv, ale armoniei prestabilite, ale explicației „prin providență", ale „minunilor naturii" contrazic nu numai concepția nouă a *evoluției naturale*, care stă la baza științei moderne, dar chiar și gîndirea catolică înaintată, care a acceptat pînă la urmă această concepție evoluționistă, limitînd intervenția unei inteligențe (sau forțe) supreme la un act creator originar, la un prim impuls. Profesorul Agosti vorbește mai întîi despre creație „nu numai ca despre o dependență originară a universului de un Dumnezeu personal și transcendental, dar ca despre o dependență *actuală* a oricărui lucru" ; apoi, vorbind despre instinctul insec-

---

* *Christian Wolff* (1679—1754), matematician și filozof german. A popularizat, printr-o interpretare naivă, doctrina lui Leibniz. (Nota trad.).

Scanned with OKEN Scanner

telor, afirmă (ca și Fabre): „Nu întîmplarea explică atare armonii". Dar în Italia (și în toată lumea) există astronomi și biologi catolici de elită; eu cred că nici unul din ei nu ar susține puncte de vedere atît de învechite. Chiar și cumintele preot Angelo Secchi, astronom ilustru, limita, dacă nu mă înșel, intervenția providenței la „nebuloasa originară", și dădea o explicație *naturală* evoluției ulterioare a corpurilor cerești; pentru a găsi argumente în sprijinul tezei „dependenței actuale", astronomia trebuie să se întoarcă mult înapoi, dincolo de Newton și de Galilei, la teoria medievală a îngerilor care dirijau mișcarea armonioasă a sferelor cerești.

Cît despre teologismul biologic, teoria selecției naturale a pus lucrurile la punct; astăzi știm cu toții, biologi sau profesori, că succesiunea și acumularea micilor mutații întîmplătoare favorabile supraviețuirii explică foarte bine, fără nici un apel la un finalism providențial, „perfecțiunile" și „minunile" plantelor, insectelor și ale altor animale. Să nu mai vorbim deci de o providență care a *dăruit* multor animale mimetismul pentru a ocroti și a conserva specia; să nu vorbească despre acest lucru mai ales un credincios care ar trebui să explice atunci nedreptatea acestei providențe capricioase ce lasă să se stingă atîtea și atîtea alte specii. Să spunem celor mari și copiilor, cu mai multă seriozitate, într-un spirit științific mai riguros și în definitiv cu mai mult respect față de „sentimentul religios al naturii" care există în noi (colorat de imanentism sau de transcendentalism), că pînă astăzi au rămas numai cîteva, foarte puține, linii de evoluție; să explicăm *și copilului* ce înseamnă „supraviețuirea celui mai adaptat prin mecanismul selecției naturale". Desigur, vom explica acest lucru ținînd cont de capacitățile intelectuale și de interesele copilului, adoptînd tonalitatea mitică și poetică ce a dat naștere la capodopere ca acel desen animat al lui Walt Disney care a împletit, așa cum am mai arătat, istoria evoluției lumii cu sunetele operei lui Igor Stravinski, *Sărbătoarea primăverii*, sau ca faimosul film realist-fabulos cehoslovac *Călătorie în preistorie*. Dar să nu oprim copilul într-un stadiu depășit invocînd concepții și „explicații" pe care, credincios sau ateu, spiritualist sau materialist, *nici un om de știință nu le mai acceptă*.

Scanned with OKEN Scanner

Metoda și conținutul

Eu cred că unul din obiectivele fundamentale ale învățământului științific în școala elementară trebuie să fie *situarea* copilului în spațiul și în timpul planetei noastre și al universului. Așa cum istoria îl situează în dezvoltarea societății umane, îl face să trăiască într-o epocă *determinată* — după alte epoci — așa cum geografia îi oferă coordonatele sale, îl pune, din colțul de lume unde trăiește, în legătură cu restul lumii, tot așa și științele naturii trebuie să arate copilului că el trăiește într-o epocă determinată a cosmosului, *după* o evoluție a universului, *după* anumite ere terestre, *după* apariția și o anumită evoluție a vieții pe pământ.

Negreșit, toate acestea nu pot fi învățate în forma sistematică adoptată de cursurile universitare sau de manualele de liceu ; totuși, faptul că metoda poate sau trebuie să fie (relativ) ocazională, lipsită de sistem sau chiar aparent dezordonată nu înseamnă nicidecum că ea îl scutește pe profesor de aplicarea unui plan, a *unui program didactic bine articulat.* Părerea mea este că unul din cele mai mari pericole pe care le întîmpină predarea este separarea metodei de conținutul materiei predate : este divinizarea metodei active, neglijarea faptului elementar că activitatea intelectuală nu poate fi lipsită niciodată de obiect, nu se poate desfășura ca scop în sine, ci trebuie să fie întotdeauna însoțită și justificată (ca să fie activitate) *de însușirea unui patrimoniu cultural.*

Școala elementară nu trebuie doar „să trezească interesul de a ști", cum spune Carmelo Cottone ; ea trebuie să dea copilului mai mic sau mai mare care o frecventează, *odată cu* capacitatea de a-și continua singur studiile, și *un patrimoniu cultural bine conturat.* Cele două lucruri nu pot fi, dealtminteri, gîndite separat ; ce studiu al naturii ar putea fi inițiat de tînărul care în școala elementară nu și-a însușit patrimoniul de bază de cunoștințe științifice ? Există undeva, dacă nu doar în lucrările anumitor pedagogi, un spirit științific sau istoric, o capacitate literară și altele care să nu fie o asimilare maturizată de cunoștințe și (să pronunțăm totuși oribilul cuvînt) de noțiuni ?

Problemele pe care le pune astăzi învățământul științific în școala elementară ni se par mult mai importante

Scanned with OKEN Scanner

(și destul de diferite) decît cele pe care le discută programele și comentatorii lor. Problema mediului se pune, în primul rînd, ca problemă de a crea un mediu științific (*artificial*: toată știința este artificiu!) în atît de prost utilatele noastre școli; problema observării se pune, mai înainte de orice, ca deprindere a copilului cu mînuirea instrumentelor științifice de observare și de măsurare (cîte lucruri uimitoare se descoperă cu un mic microscop!; și cît de bine este înțeleasă menirea științei: a vedea invizibilul). Problema învățămîntului istoriei științelor naturii se pune (genetic, evolutiv) în termenii arătați mai înainte; formarea spiritului științific nu poate avea altă bază decît dezvoltarea cercetării *rationale* și trebuie să se lase pătrunsă de însuflețita poezie a inteligenței care îndrăznește, descoperă și creează.

Cît despre metodă, pentru a preda copiilor știința, nu avem altceva de făcut decît să ne adresăm (să mi se ierte jocul de cuvinte) copilăriei științei: în momentul cînd ochiul rațiunii descoperă în mod tumultuos fapte și relații, rațiunea cercetează cu entuziasm ceea ce pînă atunci nu fusese *într-adevăr privit*. Ce călăuză mai bună decît Leonardo ar putea avea profesorul ce se pregătește să predea științele? Leonardo da Vinci, iată simbolul omului de știință-poet, nu dintr-o irațională sau oricum sentimentală „pornire" spre natură, ci poet fiindcă a fost om de știință riguros și desenator admirabil; poet al naturii fiindcă a fost poet al științei. Să-i învățăm pe copii să privească și să descopere, cu ochiul lucid, imperturbabil și cutezător al lui Leonardo, adevăratul „ochi al minții".

Scanned with OKEN Scanner

2. ŞTIINŢA ÎN ŞCOALA ŞI SOCIETATEA ITALIANĂ

Voi porni de la reforma Gentile (1923) fără a pretinde totuşi că fac măcar o schiţă a istoriei ştiinţei şi a învăţămîntului ştiinţific din ultimii 40 de ani ; voi lua „anii douăzeci" ca termen de comparaţie pentru a putea evalua neta diferenţă, simţitoarea schimbare produsă în acest domeniu de atunci şi pînă azi.

Reforma din 1923 şi pregătirea ştiinţifică

Dacă ne referim la perioada anilor douăzeci, îndeosebi la reforma şcolară din 1923, dacă ne referim, spre exemplu, la dezbaterea problemei învăţămîntului ştiinţific care a precedat această reformă, constatăm numaidecît că ea se întemeiază pe o perspectivă culturală precisă : aceea a idealismului lui Gentile şi a lui B. Croce.

În perspectivă idealistă, învăţămîntul ştiinţific a fost considerat din diverse puncte de vedere, uneori contradictorii, care şi-au găsit exprimarea în faptul că programele învăţămîntului ştiinţific pentru şcolile elementare, pe de o parte, şi programele pentru şcolile medii inferioare şi superioare, pe de altă parte, sînt întemeiate pe concepţii diferite.

Privind însă idealismul în liniile sale generale şi caracteristice, trebuie să spunem că idealismul italian, fie gentilian, fie crocean, nu consideră că ştiinţa este cultură autentică, nu consideră că ştiinţa oferă cunoştinţe propriu-zise şi situează acest gen de cunoştinţe în sfera practicii, socotindu-le — nici mai mult, nici mai puţin — ca un amalgam de „pseudoconcepte", pseudocunoştinţe. Din acest postulat cultural al idealismului au derivat, ca un corolar practic, o serie întreagă de măsuri legislative. Dacă ştiinţa nu este în esenţă cultură, nu este

Scanned with OKEN Scanner

formare, nu este gîndire (postulat), atunci e limpede că școala prin excelență, școala în care se formează gîndirea trebuie să fie o școală în care învățămîntul științific lipsește cu desăvîrșire sau există doar într-o măsură redusă la extrem (corolar).

Aceasta este concepția care a făcut ca liceul clasic să fie o instituție privilegiată ; acesta este motivul care a dus la excluderea științelor naturii din școala medie inferioară, adică școala pentru copiii de vîrstă între 11 și 14 ani ; acesta este motivul care a dus la desființarea și dispariția cursului de perfecționare științifică superioară pentru institutori și învățători și așa mai departe. Reforma din 1923 a corespuns unei anumite concepții despre cultură, concepție care avea coerența sa și care a reușit să exercite în momentul acela, în Italia, o hegemonie (s-a vorbit chiar de o „dictatură a idealismului"). Atare dictatură a fost însă posibilă și din cauza slăbiciunii lăuntrice a adversarilor. Discuțiile care au avut loc înainte și pe timpul aplicării reformei Gentile între filozofii idealiști și oamenii de știință pe tema reformei învățămîntului științific ar merita să fie studiate temeinic. Sînt convins că s-ar ajunge la concluzia că vrednicii și valoroșii oameni de știință care au luat poziție, care au luptat împotriva excluderii sau declinului disciplinelor științifice duceau o campanie lipsită de vlagă și „sectară". Ei nu au avut puterea, capacitatea și fermitatea de a prezenta o altă soluție culturală și deci legislativă, de a schița o altă perspectivă.

Biserica și știința

Dacă luăm în considerare acel mare, puternic centru cultural-organizatoric-școlar care este biserica catolică în Italia, constatăm că o atitudine circumspectă dacă nu chiar suspicioasă față de știință, față de progresele și de victoriile sale s-a păstrat timp de mai multe decenii (și se va mai păstra încă într-o anumită măsură). Ani și ani, decenii de-a rîndul, ideea predominantă a cuvîntărilor pontifilor, a enciclicelor și a publicisticii catolice oficiale a fost sublinierea contradicției dintre spiritualitate și știință. Credinciosul era pus în gardă împotriva pericolului reprezentat de o știință care, dezvoltîndu-se

Scanned with OKEN Scanner

autonom și haotic, devine „materialism" invadator ; se invocau constant valorile care transcend știința, se subliniau pretinsele limite ale posibilităților de cunoaștere umană și așa mai departe. Dacă astăzi există un punct de vedere nou și diferit asupra științei, nu ea, nu lumea catolică este aceea care a pornit campania pentru a prețui și reestima știința, punînd în lumină valoarea ei formativă, valoarea epistemologică și etică (știința ca valoare umană). Cred că atitudinea tradițională s-a schimbat simțitor în opinia catolică, chiar și în cercurile catolice responsabile ; totuși, este o atitudine care persistă încă într-o măsură oarecare. Despre schimbările ideologiei și politicii școlare a grupurilor catolice oficiale voi vorbi, pe scurt, mai departe ; susțin totuși aici că, după părerea mea — ca să precizez datele și persoanele —, ultimul ministru catolic de tip cu adevărat vechi a fost senatorul Ermini ; după plecarea lui Ermini, la minister au început să se contureze unele schimbări pe care voi încerca să le analizez și care tind astăzi spre o orientare diferită chiar și în rîndul oficialităților catolice[1].

Gîndirea-spirit și știința-materie

Situația din anii douăzeci și din cei următori se caracterizează deci prin opoziția dintre o gîndire-spirit imanent sau transcendent, pe de o parte, și o știință-materie, pe de altă parte. Acest dualism domină cultura italiană ; pe de o parte o filozofie sau o teologie care sînt cunoaștere, de cealaltă parte o știință care este tehnică, este practică, dar nu cunoaștere. Știința este situată pe un plan subaltern în cultură și în învățămînt.

Fără a dori să revenim asupra unui anumit proces foarte complicat de evoluție a culturii și societății italiene, putem spune, cred, că această teză este pe drept cuvînt depășită. Am impresia că astăzi tezele contrarii au devenit opinie curentă în cultura italiană ; știința este gîndire, știința este cunoaștere ; trebuie să vorbim de *gîndire științifică* după aceleași criterii pe care le

[1] Aceste pagini au fost scrise în primăvara anului 1963. Astăzi (ianuarie 1965) găsesc că judecata mea de atunci era prea optimistă, însă nu greșită.

Scanned with OKEN Scanner

aplicăm și cînd vorbim de gîndirea filozofică ; nu se poate face o distincție netă între știință și filozofie ; știința este o componentă, un aspect esențial al gîndirii, al cunoașterii umane. Cred că aceste afirmații, pe care le exprim în termeni foarte generali, domină cultura italiană în 1963, în acești ultimi ani.

Așa cum tezele contrarii aveau drept corolar subordonarea (dacă nu excluderea și izolarea în „școlile de tehnicieni" speciale) a învățămîntului științific, tot așa revalorizarea culturală a științelor are drept corolar legislativ și pedagogic o reintroducere a lui, o anumită reestimare a învățămîntului științific în toate tipurile de școală și la toate nivelurile școlare și chiar o anumită recunoaștere a faptului că învățămîntul științific are o valoare formativă. Cred că astăzi nu mai deschidem o carte, o revistă, nu mai întîlnim o expunere prezentată la vreun congres care să nu afirme valoarea formativă a învățămîntului științific, valoarea culturală a științei. Nu înseamnă că în atare condiții sîntem de acord cu toții, dimpotrivă ! Discuția, polemica dură chiar, trebuie să pornească însă de la realitate, de la situația care s-a schimbat ; ar fi o eroare gravă dacă am lupta împotriva pozițiilor învechite, depășite, care astăzi nu mai contează sau contează prea puțin.

O dovadă tipică a schimbărilor petrecute este conferința asupra reformei școlare organizată de *Accademia dei Lincei** în primăvara anului 1961.

Accademia dei Lincei nu reprezintă un *curent* al înaltei culturi italiene (nu este nici Institutul Gramsci și nici un centru al intelectualilor catolici) ; Accademia dei Lincei este cultura înaltă în sine ; ei bine, la conferința lor, membrii Academiei au recunoscut în unanimitate valoarea educativă a științei și cu aceeași unanimitate au propus o reformă radicală a școlii, o nouă axă educativă care să se sprijine, printre altele, pe învățămîntul științific. Nu înțeleg să discut în amănunt

---

* *Accademia dei Lincei* (Academia lincșilor) este cea mai veche și mai ilustră academie din Italia (a fost înființată în 1603, înaintea nu mai puțin faimoasei Academii franceze.) Alegerea acestei denumiri oarecum neobișnuite are la bază analogia care s-a făcut între privirea ageră, pătrunzătoare a linxului și privirea scrutătoare a omului de știință. (Nota trad.).

Scanned with OKEN Scanner

o conferință sau alta ; mă mulțumesc să citez conferința ținută de Accademia dei Lincei ca dovadă a „marii schimbări" petrecute în cultura italiană.

Noi orientări

Nu interesează să examinăm aici pentru ce și cum s-a petrecut această schimbare de orientare în cultura italiană ; totuși, mi se pare drept să amintesc un nume, acela al lui Antonio Banfi*, pe care eu îl socotesc drept un protagonist al dezbaterii referitoare la valențele culturale ale științei nu numai datorită faptului că a integrat raționalismul științific într-o perspectivă filozofică sau faptului că a „recuperat" și a revalorizat marele filon copernician și galileian al culturii, dar și pentru acțiunea sa indirectă, pentru faptul că a fost profesor al altor profesori. De la Geymonat la Paci și la Cantoni, o mare parte a filozofiei „militante" (mai ales laică, dar nu numai laică) a trecut, într-un fel sau altul, prin școala lui Banfi.

Cred că faptul caracteristic al schimbării de orientare în cultura școlară este reprezentat de succesul cărții privitoare la istoria gîndirii filozofice și științifice a lui Lodovico Geymonat, care a deschis efectiv o nouă perspectivă. Luați bine aminte : studiul său se numește „Istoria gîndirii filozofice și *științifice*", și nu poate fi confundat cu tradiționala istorie a filozofiei. Pornind de la cultura înaltă, o atitudine nouă față de știință a pătruns pînă la nivelul profesorului de școală medie. În sfîrșit, aș vrea să amintesc un fenomen cultural pe care nu trebuie să-l subevaluăm de pe o poziție „aristocratică" ; este vorba de popularizarea pe scară largă a gîndirii științifice, acțiune care a avut loc în ultimii ani. Cititorul mediu de scrieri științifice nu cere atît să știe „ce este atomul" sau „ce sînt particulele elementare" și așa mai departe ; el cere mai degrabă să știe ce *idei noi* pot izvorî din noile descoperiri, fie că este vorba

* *Antonio Banfi*, profesor de istoria filozofiei la Genova și Milano, întemeietorul revistei *Studii filozofice* (1940). A susținut un realism critic pe care a încercat apoi să-l concilieze cu materialismul dialectic. A fost senator comunist în parlamentele de după cel de-al doilea război mondial. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

de problemele determinismului și indeterminismului, ale relativității, ale ciberneticii, ale evoluției naturale sau de probleme de alt gen. Succesul lucrărilor care afirmă știința ca valoare umană, care afirmă îndeosebi valoarea educativă și morală a mentalității științifice este recent.

Poziția științei în societatea italiană diferă

Înainte de a intra în miezul problemei învățămîntului științific trebuie să examinăm și schimbările intervenite în legătură cu locul pe care știința îl ocupă în societatea italiană, în economia italiană, în viața italiană, să examinăm schimbările obiective intervenite în structura școlii italiene. Acest element nu poate fi trecut cu vederea. Nu încape îndoială că, astăzi, cei ce se prezintă ca protagoniști ai vieții italiene sînt profesioniști de alt gen : omul de știință, tehnicianul și un anumit tip de conducător care dispune de un anumit gen de calificare și se caracterizează prin inițiativă. O serie de protagoniști tradiționali ai vieții italiene : avocatul, birocratul, scriitorul de un anumit tip intră în umbră, trec pe al doilea plan.

Există o frază a lui Engels care, mai mult sau mai puțin, spune următoarele : „Dați-mi o moară de vînt și veți avea societatea feudală, dați-mi mașina cu aburi și veți avea societatea capitalistă". Dați-mi avocatul meridional cu tradiționala sa funcție de „mediator" și veți avea școala umanisto-retorică ; dați-mi un alt gen de protagonist al vieții italiene și este imposibil ca acea școală să nu intre în criză. Există mișcări de fond care exercită presiuni asupra școlii și care nu sînt determinate de critica culturală, ci de o anumită transformare a structurilor sociale. Cînd tații și mamele din Roma fac coadă toată noaptea pentru a-și înscrie copiii la Institutul de electronică Enrico Fermi, ei își exprimă o judecată critică față de școala tradițională, umanisto-retorică, judecată care atîrnă greu.

Există o cerere obiectivă de cadre de tip nou

Cu 20 sau 30 de ani în urmă, familiile pretindeau copiilor o pregătire umanistă generală întrucît, pentru a le ameliora condiția socială, ei nu vedeau deschisă

Scanned with OKEN Scanner

altă cale decît cariera de funcționar public, de polițist, de avocat și așa mai departe; astăzi se deschid multe căi noi.

Trebuie să fim atenți pentru a nu proceda ca niște intelectuali care se agită fără rost; unele schimbări anevoioase ce se petrec în școli au la origine transformări obiective care determină clasa conducătoare, burghezia, să părăsească o serie de scheme tradiționale. De exemplu, nu încape îndoială că grupurile conducătoare burgheze din Italia au astăzi nevoie să-și formeze conducători și cadre intermediare de tip nou, cu înalte capacități tehnico-științifice, care să dispună de anumite instrumente moderne de investigare nu numai în domeniul științei și tehnicii, ci, spre exemplu, și în acela al prospectării pieței, al statisticii, al analizei sociologice etc. Este un tip nou de funcționari de care au nevoie și pe care cu siguranță că școala veche nu-i poate forma. Există apoi nevoia unei pregătiri masive de tehnicieni de nivel mediu și de muncitori pentru industrie și agricultură cu o calificare tehnico-culturală mult mai ridicată decît cea tradițională; acest lucru cere un *standard* superior de cultură științifică de bază, este o exigență obiectivă a celui ce trebuie să angajeze muncitori, tehnicieni agricoli și așa mai departe.

O nouă luptă pornind de la perspective mai înaintate

Trebuie să luăm bine aminte să nu ne oprim la un anumit gen de campanie pe care, în mod just, și bine, și cu succes am dus-o în anii din urmă, dar care — după mine — este totuși depășită astăzi; trebuie să continuăm această luptă, dar de pe poziții mai înaintate. Ani de-a rîndul am stăruit asupra introducerii învățămîntului științelor naturii în școlile medii pentru elevii de 11 pînă la 14 ani. Acum, această campanie care urmărea consolidarea unui principiu nu mai are rost; astăzi este vorba de a examina cum, în ce mod, în ce spirit trebuie *realizată* predarea științelor naturii pe care toți o acceptă în principiu.

Atîția și atîția ani am luptat împotriva tezelor idealiste, împotriva subevaluării științei și a separării radicale a științei de filozofie; astăzi nu mai este vorba de a duce o luptă pentru principii, ci de a lega tot mai

Scanned with OKEN Scanner

bine, mai strîns și mai fecund gîndirea științifică cu gîndirea filozofică. Sînt, dacă vreți, aceleași campanii, dar ele sînt duse de pe poziții mai avansate.

Noile poziții conservatoare

Ca să împingem mai înainte liniile frontului trebuie să înțelegem în ce sens și cu ce limite putem vorbi de ceva nou; trebuie să identificăm clar noua aliniere a forțelor conservatoare.

O nouă linie de apărare a forțelor conservatoare — sociale și culturale — există. Uneori noile alinieri nu sînt stabilite printr-un plan precis, ci sînt determinate mai degrabă de un instinct conservator; alteori ne aflăm în fața unei strategii și a unei tactici conștiente. Nu încape îndoială că în cultură și în societate există forțe care, deși recunosc importanța științei, deși au nevoie să introducă anumite elemente de știință chiar și în învățămîntul de masă, păstrează încă un fel de teamă față de rațiunea științifică, rămîn retrase pe poziții dogmatice, sînt înspăimîntate de antidogmatismul pe care îl implică orice gîndire științifică. Există forțe conservatoare care nu vor ca potențialul liberal și critic existent la orice nivel și în orice manifestare științifică să fie lăsat să se exprime fără restricții. Aceste forțe conservatoare caută atunci (spontan, instinctiv sau deliberat) să instrumentalizeze știința; să introducă în școală minimum de știință necesar, făcîndu-l totuși „inofensiv" din punctul de vedere al formării spirituale, al adevăratei formări culturale. În felul acesta se construiește o nouă linie de apărare conservatoare, deosebită de cea clasică și — dacă vreți — mai „retrasă". Astăzi trebuie identificată, atacată și doborîtă tocmai această „a doua linie de apărare".

Noua linie de apărare conservatoare în domeniul învățămîntului științific se constituie dintr-un dublu imbold. Dintr-o direcție acționează dezvoltarea democrației în Italia (există o dezbatere democratică, o conștiință democratică a cetățenilor — conștiință ce se maturizează — o opinie publică ce cîntărește mult). Din cealaltă direcție acționează dezvoltarea producției, a industriei și deci presiunea anumitor exigențe ale sectorului productiv. Repetînd o formulă bine cunoscută,

Scanned with OKEN Scanner

am spune că Italia, din țară agro-industrială relativ „statică", s-a transformat într-o țară industrială-agricolă cu o economie mult mai dinamică.

Noile orientări în politica școlară italiană

În ceea ce privește politica școlară a partidului catolic majoritar, eu cred că conducătorii mai conștienți și mai responsabili au înțeles anumite lucruri și înclină să abandoneze, chiar dacă numai din prudență, unele poziții vechi. Firește că în unele momente vechile poziții se manifestă, ies din nou la suprafață, par să domine iarăși ; nu sînt procese liniare, avem de-a face tot cu hărțuieli. Eu cred totuși că unii dintre conducătorii cei mai competenți ai Partidului Democrat Creștin sînt convinși că școala privată confesională nu poate forma cadre eficiente catolico-burgheze înzestrate cu dinamismul și capacitatea necesare pentru a susține o confruntare democratică modernă.

Tipul modern al „omului organizator", tipul de conducător politic și social și chiar conducătorul de întreprindere necesar astăzi burgheziei nu mai poate fi format de tradiționalul tip de școală închisă, confesională, în care nici o dezbatere, nici o discuție, nici măcar adierea unei alte idei nu pot pătrunde. Este nevoie de alt tip de școală, chiar dacă n-ar fi vorba decît de formarea unor conducători moderni ce nu pot fi considerați nici pe departe ca revoluționari ; este necesară o anumită confruntare cu alții, este necesară deprinderea de a ști să conduci o dezbatere. Pe deasupra, conducătorii celor mai dinamice întreprinderi capitaliste ca și cei mai pătrunzători conducători conservatori ai Partidului Democrat Creștin își dau seama că așa-zisele cadre tehnice și economice eficiente nu pot fi formate cu ajutorul gramaticii limbii latine și al întregului hinterland cultural al gramaticii limbii latine. Se simte, chiar și în acele grupuri, nevoia de o tematică culturală diferită, de o metodologie mai modernă, mai dinamică.

De aceea este cu atît mai gravă eroarea comisă de Partidul Socialist Italian în decembrie 1962, cînd a acceptat cunoscutul compromis cu privire la școala medie inferioară (copii între 11 și 14 ani). Rezistența conservatoare sprijinea stăruitor limba latină ; lupta pentru

Scanned with OKEN Scanner

a păstra fragmente, resturi de latină, împiedicînd o reformă culturală organică a şcolii medii inferioare, era acum condusă de ariergardă ; o amplă campanie democratică ce ar fi pus în mişcare toate celelalte forţe doritoare de o înnoire adevărată avea toate posibilităţile să cureţe învăţămîntul de reziduurile de latină şi de alte scorii ale trecutului cuprinse în compromisul Codignola-Gui, care vor întîrzia fără îndoială dezvoltarea şcolii generale prelungite pînă la vîrsta de 14 ani.

Renunţarea la apologetica tradiţională ?

Aş vrea să insist asupra unei a treia chestiuni, care este poate cea mai puţin cunoscută : unele grupuri conducătoare ale pedagogiei şi ale culturii catolice rămase încă pe poziţii conservatoare sînt pe cale să se convingă că, de la un anumit nivel în sus, trebuie să renunţe la apologetica tradiţională. „Proba ontologică a sfîntului Anselm"* nu mai este considerată de profesorii de religie circumspecţi ca validă în cazul elevilor de liceu. Să ne îndreptăm atenţia spre conferinţele catolice oficiale organizate pe tema educaţiei ştiinţifice ; dacă facem o comparaţie între aceste conferinţe este interesant să constatăm că, la ultima, doar un singur cercetător catolic, Arturo Danussi, a susţinut teza că studiul naturii la copiii între 6 şi 14 ani trebuie să consiste mai ales în căutarea „semnelor finalismului divin al naturii". Ceilalţi şi-au exprimat clar dezacordul cu privire la „instrumentalismul apologetic" în învăţămîntul ştiinţelor.

Reprezentanţii mai prudenţi, mai inteligenţi, mai responsabili ai pedagogiei catolice sînt astăzi împotriva vechii apologetici bazate pe „armonia" unei creaţii pe care ştiinţa ne-o arată ca fiind lipsită de legi interne

---

* *Anselm* (1033—1109), arhiepiscop de Canterbury, deci primat catolic al bisericii engleze (totuşi, de origine italian), unul din fondatorii scolasticii. Aşa-zisa probă constă într-un silogism care ar dovedi existenţa lui Dumnezeu, dar în care judecata funcţionează de fapt în gol, rămîne simplă arguţie lipsită de substanţă. Iată faimosul silogism : noi avem în minte ideea unei fiinţe perfecte ; or, perfecţiunea implică existenţa : deci fiinţa perfectă există. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

(nu providențiale) de dezvoltare. Pentru acești reprezentanți, apologetica în școlile superioare este un lucru învechit, demn de a fi dus la muzeu.

De aceea, de la un anumit nivel în sus, ea trebuie lăsată deoparte. În școlile elementare sînt în vigoare programele Ermini și după cîte știu nici un reprezentant al lumii catolice nu se gîndește să le schimbe. Ei bine, programele Ermini afirmă că scopul învățămîntului științific este acela de „a trezi și a limpezi în copil sentimentul, pe care el îl și are, al frumuseții și armoniei creației". Iată principiul de bază al noii linii conservatoare : *nimic nou în școala elementară.*

De la un anumit nivel în sus...

Cum am văzut, există tendința de a schimba ceva în școala medie dar nu există intenția de a aduce vreo modificare învățămîntului elementar. Se stabilesc acorduri cu socialiștii privitoare la o școală nouă pentru elevii între 11 și 14 ani ; la școala elementară, însă, rămîne tot Ermini !

Eu cred că faptul ar trebui să se încadreze într-un plan precis de formare a culturii de masă, de politică școlară. Îngăduiți-mi să vă povestesc un caz care, după mine, este tipic pentru această orientare. Cu cîțiva ani în urmă, deputata Luciana Viviani a adresat o interpelare subsecretarului de stat democrat-creștin Helfer în legătură cu măsura de a interzice tinerilor sub 16 ani vizionarea unui film care relata cazul unui profesor, dintr-un stat al S.U.A., adus în fața justiției din cauza concepțiilor lui darwiniste. Era vorba de filmul *...iar omul a creat pe diavol** în care Spencer Tracy și-a jucat strălucit rolul. În răspunsul său (aproximativ), subsecretarul de stat Helfer a recunoscut că filmul nu defăima religia, dar că el trebuia să fie totuși interzis copiilor deoarece aceștia nu stăpînesc o „apologie adecvată" pentru a înțelege critica interpretării literale a Bibliei formulată de avocatul protagonist al filmului (ca să înțelegem despre ce e vorba, amintim de critica

* Filmul a fost prezentat de cinematografele noastre sub titlul *Procesul maimuțelor*. Spencer Tracy a jucat rolul avocatului apărării. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

făcută de Galilei mitului biblic după care profetul Iosua a poruncit soarelui „să se oprească"). În concluzie, folosind un raționament întrucîtva forțat dar destul de clar, se spunea : „Mai întîi copiii trebuie să creadă cu ochii închiși și numai după ce sînt îndoctrinați de dogmatica oficială tradițională în atare măsură încît orice risc este exclus, numai după aceea poate fi admis și Darwin, și știința și toate celelalte".

Grupurile conducătoare vor o școală elementară dogmatică, ritualistă, irațională care să întipărească pentru totdeauna în suflet o atitudine obedientă, de supunere intelectuală și practică, de „evlavie" bigotă : o școală elementară care să nu lase nici o șansă formării unei mentalități științifice. Aceasta este părerea mea despre politica școlară a partidului majoritar în ceea ce privește ciclul elementar. Din păcate, în școala elementară italiană bigotismul cel mai lipsit de inteligență ce se poate închipui mi se pare a fi o realitate răspîndită peste tot. Superstiția devine regulă sfîntă ; se repetă papagalicește „micile rugăciuni" ; există o inflație de miracole ; mințile copiilor sînt în mod artificial oprite la stadiul „mentalității magice" care este negarea spiritului de cercetare și a rațiunii științifice.

De aceea, eu cred că, în fapt, obiectivul general de fond al celor care au avut pînă acum răspunderea principală în conducerea școlii de stat, a diverselor centre didactice etc. este în esență o școală întemeiată pe formula „dogmatism plus empirism", o școală care să imprime o puternică amprentă dogmatică ; și spun „dogmatică" în sens larg, nu numai în sensul unei religii reduse la catehism, adică în sensul unei gîndiri care rămîne mereu în poziție subalternă, supusă, care nu-și cîștigă niciodată autonomia și care are în plus doar acel minimum de empirism tehnic și științific, înțeles ca instrument, pe care timpurile noastre l-au făcut necesar.

Pentru un mod științific de a gîndi

Am încercat să conturez esența unei politici și a unei orientări cultural-pedagogice „demistificînd-o" (cum se spune după moda actuală). Punctul de vedere oficial este în aparență altul ; armătura pedagogică și

Scanned with OKEN Scanner

ideologică ce susține atare politică și orientare intervine indirect, folosind argumentele pedagogiei și psihologiei „pure". Armătura filozofico-pedagogică a noilor orientări conservatoare este, pe cît mi se pare, un empirism fără principii. Și acest empirism lipsit de principii se manifestă mai înainte de orice, după mine, printr-o interpretare ciudată a psihologiei copilului.

Pornind de la falsele premise ale psihologiei infantile „experimentale" se deduce că, pentru a se adecva psihologiei primei copilării, prima fază a învățămîntului științific ar trebui să fie „episodico-globală"; apoi, pentru copiii între 12 și 14 ani, predarea ar trebui să fie „episodico-legată" (Catalfano). Limbajul acesta este destul de ermetic; prin „episodic" este desemnat caracterul ocazional și nesistematic, cîtă vreme adjectivul „global" caută să indice o contopire totală cu mediul; doar într-o a doua fază ar fi posibilă o anumită separare a experiențelor trăite, stabilirea unor anumite „legături" raționale între ele. Acest mod de a gîndi învățămîntul științific pornește de la presupunerea că, din punct de vedere intelectual, copilul este o *tabula rasa*, că el este în întregime numai instinct, observare, mișcare și că, deci, în învățămîntul științific este necesar să se acționeze după formule ca „a observa, a experimenta, a gîndi, a abstrage" (aceasta este una din numeroasele triade și tetrade ce se pot întîlni în feluritele publicații în care sînt discutate aceste teme).

Punctul de plecare corect: o concepție despre lume

La prima vedere, observarea, experimentarea, reflecția și abstragerea par să fie etape succesive ale maturizării intelectuale ce se produce prin contactul cu știința; în realitate lucrurile nu stau așa, pentru că se uită sau se omite punctul de pornire adevărat, care nu este observarea pură, ci este deja *o concepție despre lume*, un mod de a vedea lumea; este chiar o mentalitate și chiar, dacă vreți, o ideologie. Dacă uităm acest lucru, toată construcția se prăbușește.

Cu cîtva timp în urmă, discutînd cu un prieten fizician, ne puneam direct întrebarea dacă ochiul prezintă imagini „pure" ale realității și dacă nu cumva în imaginile pe care le percepem intervine modul nostru de

Scanned with OKEN Scanner

a organiza senzațiile în acel sediu central care este creierul. După credința mea, trebuie să afirmăm că noi nu vedem niciodată lucrurile așa cum sînt ; noi asociem impulsurile și informațiile primite din exterior după un criteriu individual de observare pe care putem să-l numim mentalitate sau cultură și care preexistă actului observării în sine.

Cînd copilul intră în școală, el este purtătorul unei anumite concepții despre lume ; în general, el vine cu o concepție animistă, artificialistă magică despre lume, viziunea pe care o poate avea un copil de cinci, șase sau șapte ani. Sarcina esențială a învățămîntului științific, ce trebuie îndeplinită încă din primele ore de predare, este aceea de a face ca această mentalitate să explodeze, să se pulverizeze în fața dovezii faptelor și a raționamentului, de a face ca locul magiei, animismului și artificialismului să fie ocupat de logică, de o metodă și o mentalitate științifică.

De la mentalitatea magică la mentalitatea științifică

Sarcina educației științifice este aceea de a-l face pe copil să treacă de la o mentalitate la o alta, nu de la observarea „pură" la experimentul „pur", amînînd crearea cadrelor intelectuale generale pînă la împlinirea unei vîrste mai comode. Trebuie să se pornească de la concepția despre lume pe care copilul o are mai dinainte pentru a crea și dezvolta o altă concepție despre lume prin observare, experimentare, gîndire și abstractizare. Această dialectică esențială, această autentică luptă a profesorului pentru a transforma în mentalitate științifică „lipsa rațiunii" ce caracterizează copilul (care, în definitiv, este un mod de a... raționa) prezintă puțină importanță sau nu prezintă nici o importanță pentru o bună parte din pedagogia italiană. Sînt unii care susțin fără nici o ezitare (ca profesorul Anelio Vigni cu ocazia unei conferințe din 1958) că mitizarea, personificarea forțelor naturii nu este o eroare, pentru că acest lucru răspunde unei cerințe a spiritului uman, este o nevoie specifică vîrstei copilăriei. Pornind de la atare premise renunțăm la educația științifică și capitulăm în fața mentalității copilului, ignorăm sarcina de a o dezvolta.

Scanned with OKEN Scanner

În fapt, observarea și experimentarea au importanță și chiar un rost efectiv, dar numai pentru a controla ipotezele. Niciodată nu se întîmplă „să privim" la întîmplare : întotdeauna există un motiv care ne *îndeamnă să privim* și acel motiv este tocmai dorința de a constata dacă ceea ce avem în minte este adevărat sau fals. Valoarea educativă a observării, a experimentării sau a descoperirii științifice nu este legată de acțiunea în sine, ci de confruntarea adevărului constatat cu ceea ce înainte ni se părea doar că este adevărat. În perspectivă *istorică*, valoarea educativă, ține de confruntarea dintre ceea ce, într-un moment istoric, se descoperă că este adevărat și ceea ce înainte, într-un moment istoric precedent, *se credea* doar că ar fi adevărat. În ceea ce privește promovarea învățămîntului științific, firul ideatic lipsește din toată publicistica „oficială" serioasă și bine intenționată ; nu se înțelege că ceea ce contează este trecerea de la o idee la altă idee, de la o ipoteză la altă ipoteză, de la o concepție la altă concepție. O atare trecere nu trebuie, desigur, făcută și nici *nu poate* fi făcută pe cale metafizică, „dincolo de fizică" ; trebuie făcută *prin* observare, *prin* experimentare, *prin* gîndire, *prin* reluarea observării, trebuie făcută cu metodă și cu instrumentele științei, dar trebuie făcută.

Acesta este motivul care mă face să cred că învățămîntul științific trebuie să aibă întotdeauna un caracter istoric, nu pentru a reconstitui cu răbdare și erudiție spinosul drum care a dus la feluritele descoperiri științifice, ci pentru o apreciere sintetică a diferenței de mentalitate dintre o epocă și alta.

Aș mai spune că a observa în mod științific înseamnă a vedea întotdeauna sau aproape întotdeauna și ceea ce ochii nu văd. Uneori, observarea științifică este o schimbare a punctului de vedere : ochii văd soarele care se mișcă, observarea științifică ne face să vedem (cu mintea) că este de preferat, ba chiar necesar, să considerăm că pămîntul se rotește, iar soarele este nemișcat.

Mai mult : observarea științifică autentică trebuie făcută mai curînd cu microscopul decît cu ochiul liber, chiar și în învățămîntul elementar. În explicarea tuturor sau aproape tuturor fenomenelor intervin cu rol

Scanned with OKEN Scanner

hotărîtor *elemente cu structură fină*, ce nu pot fi observate direct cu ochiul. Dacă ne limităm la ceea ce vede ochiul nu putem preda nici cele mai elementare cunoștințe de igienă, pentru că nu vom fi îndreptățiți să vorbim despre microbi și viruși. Într-adevăr, microbii și virușii nu se văd cu ochiul liber prin observarea directă a mediului. Nici măcar la început nu ne putem dispensa de observările în mod necesar indirecte, care capătă o importanță crescîndă cînd vrem să predăm noțiunile cele mai elementare de fizică sau de chimie; nici moleculele, nici atomii, nici electronii nu pot fi supuși observării directe!

Predarea „episodică" se întemeiază pe un principiu psihologic fals

Cînd mi se spune că predarea „episodică" este o necesitate psihologică nu numai a copilului, dar și a preadolescentului, eu susțin că acest lucru nu este adevărat: că copilului — mai mic sau mai mare — nu-i place nicidecum suma episoadelor, ci că el tinde spre clasificările mari, spre marile „cadre generale". El aspiră, simte nevoia de a se situa într-un sistem solar, pe un pămînt care evoluează, în erele geologice, într-un cadru al evoluției speciilor, într-o istorie și o geografie a omului.

Numai cînd devenim adulți trebuie să ne specializăm și să ne restrîngem, numai cînd ne-am „situat" în raport cu lumea. Eu nu știu efectiv ce experiențe asupra copilului au dat naștere ideii de predare episodică și numai episodică, nu reușesc să înțeleg pentru că experiența infantilă ne duce în cu totul altă direcție: ne duce la globul pămîntesc și nu la harta geografică a provinciei Lazio, la planetariu și nu la studierea unei stele răzlețe, la frumoasele planșe cu „arborele" evoluției și nu la animalul răzleț. „Cîinele este un mamifer domestic": ce interes prezintă această precizare? Dar ce grad de rudenie există între un cîine de o anumită rasă și vulpe sau un alt cîine, ce rudenie există între cîini și îndepărtații strămoși comuni ai cîinelui sau între maimuță și om, aceste precizări interesează enorm!

Scanned with OKEN Scanner

Să acționăm după un plan rațional

Prin aceste observații critice nu înțeleg nicidecum să promovez un învățămînt livresc, erudit. Eu sînt convins că învățămîntul științific este formativ, că sprijină dezvoltarea mentalității, a gîndirii logice numai dacă este concretizat în observări, în controlul experimental, în activitatea științifică experimentală a copiilor. Trebuie să fie un învățămînt *activ*, nu încape îndoială ; totuși, acțiunea pretinde întotdeauna un anumit plan, o logică, o cunoaștere a legilor generale, altminteri „activismul" ajunge o trudă zadarnică, asemănătoare cu aceea a arhitecților care doreau (nu mai știu în ce epocă de decadență) să reconstruiască cupola bisericii sfînta Sofia din Constantinopol dar cupola se prăbușea de fiecare dată pentru că arhitecții „activiști" nu cunoșteau legile staticii.

Copiii trebuie să construiască mașini, însă nu „mașinării", asamblări neraționale și întîmplătoare de piese. Copilul vrea să acționeze, însă este un veleitar ; lăsat „de capul lui", va crea „mașinării", mecanisme diforme care nu răspund scopului stabilit. Copilul trebuie învățat să acționeze cu eficiență ; dar pentru ca de la „mașinăria" veleitară să treacă la mașina eficientă trebuie să aibă idei științifice, să fi părăsit lumea magicului ; el trebuie să fi început a-și făuri o anumită logică proprie, științifică, pe care s-o încadreze în anumite legi, în anumite procedee, într-o anumită *metodologie*, în anumite viziuni generale.

O spun numai ca avertisment : mă tem că teoria activismului empiric, care are farmecul atîtor „adevăruri aparente", ar putea captiva și devia importante forțe democratice și laice și ar întîrzia o reformă cu adevărat democratică a învățămîntului științific, care ar constitui un progres autentic în acest domeniu.

Ce fel de programe aplicăm ? O gravă rămînere în urmă a didacticii științelor naturii

Să examinăm programele din mai 1963 elaborate pentru noua școală medie de stat. Cele destinate „observărilor" și studiul elementar al științelor naturii ni se înfățișează ca foarte, foarte simpliste. Totuși, nu ar fi echitabil să învinuim prea mult comisia care le-a în-

Scanned with OKEN Scanner

tocmit. Astăzi, în acest domeniu se pornește efectiv de la zero; mă refer la predarea științelor naturii în școlile medii inferioare. Trebuie să plătim un anumit preț atunci cînd, de 40 sau 50 de ani, științele naturii nu au mai fost predate elevilor acestei școli. Programele nu ies ca Minerva din capul lui Jupiter; cînd sînt bune, ele apar ca rezultat al unei experiențe îndelungate, al dezbaterilor, al studiilor și verificărilor în practica didactică. Toate acestea nu au mai avut loc, în Italia, de zeci și zeci de ani, prin urmare, nu trebuie să ne mire prea mult faptul că programele apar obosite, șterse, învechite, ca și cum ele ar tinde să readucă învățămîntul la nivelul de acum 50 sau 60 de ani. Programele se întemeiază pe definirea cea mai superficială a „mediului cultural" considerat în sensul strict zoologic și botanic, al observării elementare a plantelor și animalelor și a habitatului lor.

Mitul mediului natural

Or, în impresia pe care o lasă știința văzută ca simplă „descriere a naturii" există ceva obosit, perimat. Nu putem progresa dacă prin „mediu" noi înțelegem numai viața, în condiții naturale, a animalelor și plantelor; a venit momentul să tratăm acest mit așa cum se cuvine. Mediul creat de om este o a doua natură, nu este „prima" natură; avem obligația de a considera mediul artificial ca obiect al observării, ca obiect de studiu.

În plus, vechea concepție despre mediul natural se limitează numai la observarea fenomenelor macroscopice, iar în cadrul general nu există nici o referire la evoluția speciilor.

Nivelul elementar este prea scăzut

Un alt cusur foarte grav al acestor programe este caracterul lor prea elementar. Ele ar fi mai potrivite ca programe pentru cele cinci clase elementare, dacă atare transfer poate fi admis! Revenim astfel la critica programelor Ermini, la situația școlii elementare; cîtă vreme la începutul școlii medii învățămîntul științific pornește de la zero, totul întîrzie, totul se degradează.

În fața oamenilor de știință și a profesorilor se află o sarcină foarte importantă: elaborarea unei didactici

Scanned with OKEN Scanner

elementare a științelor naturii și a fizicii. Iluștri oameni de știință italieni — fizicieni, chimiști, naturaliști — nu se ocupă îndeajuns, după cîte știu, de aceste probleme care pot fi totuși înfruntate și rezolvate numai prin colaborarea dintre știința de avangardă și experiența didactică.

Un grup de avangardă în didactica matematicilor

Didactica matematicilor beneficiază, în schimb, de colaborarea eficientă a științei de avangardă cu didactica militantă și acest lucru a avut rezultate bune asupra lucrărilor subcomisiei însărcinate cu redactarea programelor.

Cu toate modificările aduse pe parcursul sinuos al elaborării lor de către subcomisie în biroul ministerului, consider că noile programe pentru matematici sînt bune deoarece, pentru a folosi o exprimare foarte concentrată, resping concepția statică despre matematici (matematicile văzute ca „edificiu") și introduc, în schimb, o concepție dinamică întemeiată pe noțiunile de transformare, de mișcare, de simetrie, de corespondență, de funcție.

Negreșit, aceste programe vor întîmpina o opoziție îndîrjită, în primul rînd pe aceea a colegilor care predau matematica. Trebuie să spunem foarte clar că reforma universității se va face împotriva opiniei unei mari părți din titularii catedrelor universitare; o reformă eficientă a școlii medii se va face împotriva opiniei unui mare număr de profesori secundari și, de asemenea, împotriva opiniei multor învățători. Programele de matematică se vor lovi de opoziția colegilor care nu știu să renunțe la predarea statică „absolută" a matematicilor; de opoziția celor ce se sperie la ideea că unui copil de 8 ani i s-ar putea preda sistemul de numerație cu baza 2, precum și de opoziția susținătorilor „concretului" în sens profan. Va trebui să ne străduim a face din cuceririle moderne ale matematicii, care sînt astăzi cunoscute numai de o „aristocrație" și nu se bucură încă de o largă circulație, un bun comun; este o problemă grea, dar mult mai simplă decît aceea a învățămîntului elementar al științelor naturii, unde totul trebuie construit din temelii.

Scanned with OKEN Scanner

3. ÎNVĂȚĂMÎNTUL ELEMENTAR ȘI ȘTIINȚA DE AVANGARDĂ

Ultimele două capitole cer o lămurire și, într-un anumit sens, o justificare. Vă puteți întreba : ce imbold a simțit pe neașteptate autorul pentru ca, după ce a discutat în modul cel mai familiar de-a lungul atîtor pagini cu tații, cu mamele, cu profesorii despre problemele cotidiene ale educației intelectului infantil, să treacă la probleme care îi interesează doar pe specialiști ?

Adevărul este că „problemele grele" de pînă ieri sînt menite să devină „probleme elementare" ale unui viitor destul de apropiat.

Rămînînd pentru un moment în cadrul matematicilor, eu sînt sigur că multe subiecte grele pentru cultura și atitudinea față de matematică a lumii actuale vor trebui să fie învățate de profesori și predate elevilor. În ultimul secol și mai ales în ultimii 50—60 de ani, științele matematice au suferit una din cele mai mari transformări din istoria lor, comparabilă doar cu aceea care a dat naștere matematicilor (și îndeosebi geometriei) ca știință, în Grecia, cu mai mult de 2 000 de ani în urmă și cu aceea care a avut loc în secolul al XVII-lea, secolul nașterii științelor naturale moderne, prin crearea geometriei analitice și a calculului infinitezimal. Școala, și îndeosebi școala italiană, este în întîrziere cu două revoluții, întrucît învățămîntul mediu inferior păstrează încă la bază purismul geometric al lui Euclide și practica algebrică a arabilor.

Întîrzierea școlii este simțită astăzi ca un fenomen foarte îngrijorător de către numeroși matematicieni de avangardă din toate țările, oameni de știință activi sau profesori cultivați. Sîntem chiar într-o fază avansată de întocmire (și în parte chiar de experimentare) a unor programe și metode noi, mai ales pentru școlile cu elevi în vîrstă de la 11 pînă la 18 ani. Nu este cazul să ex-

Scanned with OKEN Scanner

punem aici concluziile la care a ajuns, după multe întîlniri de lucru, comisia internațională a O.E.C.E.* sau *Comisia internațională pentru studiul și ameliorarea învățămîntului matematicilor*, care, din 1955, a publicat o serie de volume importante[1]. Cred că obiectivele acestei mișcări vaste și variate, dar foarte bine caracterizată ca tendință, pot fi rezumate în două formule: 1. stabilirea — fază cu fază — a obiectivelor în învățămîntul matematicilor; 2. elaborarea și experimentarea metodelor mai eficiente din punct de vedere didactic, mai corespunzătoare dezvoltării intelectuale în diversele faze ale „vîrstei evolutive", mai apte să ducă la atingerea obiectivelor respective.

Cele două obiective trebuie să fie atinse, negreșit, în același timp; este necesar ca omul de știință pur, pedagogul, psihologul și profesorul care „militează" în școală să colaboreze; și într-adevăr, toate aceste personaje sînt prezente, active, asociate în mișcarea despre care vorbim (în ea — și citățm la întîmplare — găsim mari matematicieni creatori ca Henri Cartan, Artin, Dieudonné găsim un psiholog ca Piaget, un pedagog ca Gattegno, precum și strălucițt directori de școli medii „obișnuite", ca belgianul Servais și elvețianul Pauli).

Lectura programelor de aritmetică și algebră și a celor de geometrie pentru școlarii cu vîrsta între 11 și 15 ani publicate de comisia O.E.C.E. în al doilea din volumele citate mai înainte va uimi efectiv pe cel ce reflectează pentru prima dată — și nu dispune de o competență tehnică deosebită în domeniul matematici-

---

* Organizația Europeană de Colaborare Economică. (Nota trad.)

[1] Amintim pe cel dintîi (la care au colaborat mai mulți autori: *L'enseignement des mathématiques (Predarea matematicilor)*, Neuchâtel et Paris, 1955, tradus în limba italiană în 1960 în colecția de didactică a matematicilor publicată de editura La Nuova Italia din Florența și condusă de Luigi Campedelli și Emma Castelnuovo. In ceea ce privește publicațiile O.E.C.E., amintim *Mathématiques nouvelles (Matematicile noi)*, 1961, și *Synopsis for Modern Secondary School Mathematics (Scurtă expunere a matematicilor predate în școlile secundare moderne*, 1961); cartea este publicată și în ediție franceză, ianuarie 1965. A se vedea *Didattica della matematica (Didactica matematicii)* de Emma Castelnuovo (Firenze, La Nuova Italia), unde se poate consulta și bibliografia.

Scanned with OKEN Scanner

lor moderne — la înnoirea matematicii școlare și la modul în care ea „este adecvată" timpului de față.

Se vorbește, printre altele, de „aplicația" unei mulțimi la altă mulțime, de sistemul de numerație cu baza 2, de diagrame carteziene, de noțiunea de „grup", de conceptul de „izomorfism", de spații vectoriale, de geometria afină și metrică. Limbajul este absolut de neînțeles pentru persoanele „cultivate" din Italia și cîteodată chiar pentru unii profesori de matematică din școlile medii inferioare, care nici nu au auzit de unele din aceste noțiuni (nu spun că despre toate!) nici chiar la cursurile universitare de acum 20 sau 10 ani sau au auzit vorbindu-se despre ele cu un limbaj sau cu o mentalitate destul de diferită. „Iar voi ați vrea să predați unor copilași cunoștințe care sînt grele chiar pentru profesori? Ați vrea să aduceți matematica de la universitate în prima clasă a școlii medii? Asta e curată nebunie!", vor exclama unii sub șocul primei lecturi.

Să nu ne grăbim, să ne gîndim liniștiți. În primul rînd există întotdeauna un moment cînd ceea ce se considera pînă atunci ca manifestare de avangardă *trebuie* să intre în sfera culturii de bază. Sistemul arab de numerație era „greu" și „modern" pentru învățătorii obișnuiți cu abacul, dar cu toată opoziția multora dintre ei, sistemul respectiv a intrat (nu atît de rapid, ca să fim drepți) în învățămîntul elementar. Literele pe care copiii mici (chiar din Italia) le folosesc cu atîta dezinvoltură în algebra lor elementară erau pentru marele Bonaventura Cavalieri *quantitates ineffabiles, surdae ac ignote** (absurde, întrucît calculele formale puteau duce, spre exemplu, la rădăcina pătrată a unui număr negativ, adică la acele numere imaginare și complexe care astăzi nu inspiră nici un fel de teamă micului elev de la „secția științifică"). Ceea ce ieri era dificil, astăzi a devenit elementar; prin urmare, nu e cazul să fim suspicioși, să ne scandalizăm atunci cînd cineva se străduiește să transforme cît mai repede cunoștințele pe care astăzi le considerăm grele în cunoștințe ușoare pentru ziua de mîine.

---

* Cantități inexprimabile, obscure și necunoscute (lat.). (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rînd: ușoară sau grele *pentru cine?* Noutățile par grele celor ce au o anumită structură intelectuală și culturală, celor ce cunosc deja lucrurile *într-un anumit mod*; dar sînt foarte des *mai ușoare* decît datele vechi, tradiționale, pentru cel ce nu știe încă nimic, pentru cel ce trebuie să-și formeze abia acum o mentalitate și o cultură. În definitiv, noutățile se impun tocmai pentru că reprezintă instrumente mai eficiente și *mai simple* decît cele folosite anterior. Cel obișnuit cu instrumentele vechi se va deprinde greu cu instrumentul nou, dar cel ce nu are nici o deprindere va pune stăpînire pe instrumentul nou cu un efort *mai mic* decît cel pretins de stăpînirea instrumentului vechi. Tocmai învățătorul cu abacul — el și nu școlarul — este cel care, pe vremea lui, va fi găsit noul algoritm arab mai greu decît întrebuințarea tăbliței de socotit.

Nu încape îndoială că procesul de „elementarizare" a științei de avangardă nu este absolut automat. Dimpotrivă, el cere un mare efort științific și didactic, cultural și metodologic. A găsi *modul* în care elementele noi ale științei devin accesibile unor minți în formare înseamnă a clarifica, a simplifica, a reduce la esențial acele elemente noi și, *totodată*, a găsi *reprezentările*, modelele mai ușor de înțeles și de intuit. Nu ajunge să spunem „spații vectoriale"; va trebui ca apoi „să inventăm" acea „geometrie a săgeților" pe care directorul Pauli o predă astăzi liniștit și bine dispus copiilor din școala de la Neuchâtel. În concluzie, există diferite *niveluri de înțelegere*. Sarcina științei este aceea de a stabili obiectivul cultural și de a decide cărei mentalități trebuie să i se adreseze acest obiectiv; sarcina psihologiei și a didacticii este aceea de a stabili, a elabora și a descoperi căile și metodele prin care obiectivul poate fi atins, prin care se formează treptat, nivel cu nivel, acea mentalitate.

Pînă aici am polemizat mai ales cu atitudinea conservatoare, cu cei care frînează școala ținînd-o pe poziții înapoiate din punct de vedere cultural; ni se pare drept să adăugăm în concluzie o critică și „aristocratismului" multor cercetători de avangardă preocupați numai de ideea de a fi urmați de patrulele cele mai înaintate, acei cercetători care nu arată nici un interes pentru complexul, dificilul și obositorul proces de trans-

Scanned with OKEN Scanner

formare a descoperirii mai greu accesibile și mai înaintate în „cunoștința comună". În realitate, însăși cercetarea științifică „de vîrf" înaintează cu atît mai repede cu cît se sprijină pe o bază mai largă de cultură modernă, pe o mentalitate modernă de masă. Știm bine că a te ocupa *și* de acest aspect, de educația intelectuală a omului de rînd, înseamnă a adăuga o muncă la altă muncă, un efort la alt efort, dar este vorba de un efort necesar, indispensabil progresului științific însuși.

Scanned with OKEN Scanner

Raţiunea deschisă

Scanned with OKEN Scanner

O temă la care am revenit mereu în expunerea noastră de pînă acum a fost afirmația că în instrucție și educație trebuie să dăm copiilor (școlarilor), chiar din primii ani de viață, o cultură modernă, o structură a gîndirii moderne. Am încercat să arătăm (sau mai bine zis să schițăm prin numeroase exemple) ce înțelegem prin „modern". Expunerea putea fi mult lărgită; am putea vedea mai îndeaproape, spre exemplu, ce înseamnă un învățămînt modern al istoriei, al educației civice, al geografiei așa cum am făcut sau cum am încercat să facem în ultimele capitole examinînd fondul problemelor ce se pun în stadiul inițial al predării științelor naturale și al matematicilor. Expunerea ar putea fi prelungită și examinînd probleme mai generale: am putea căuta o definiție mai sistematică, mai puțin „exemplificată" a înțelesului pe care îl are astăzi termenul „modern".

Totuși, credem că este mult mai important, dacă nu chiar absolut necesar, să examinăm o altă problemă. Trăim într-o epocă istorică ce se caracterizează prin ritmuri tot mai rapide ale transformării economiei, organizării politice și sociale, științei, tehnicii, moravurilor, ideilor. Mai ales în cazul științei, apărută în accepțiunea modernă a termenului numai cu patru secole în urmă, dezvoltarea, așa cum prevedea Friedrich Engels acum 80 de ani, este „direct proporțională cu pătratul distanței de timp care o separă de începutul său". Această accelerare crescîndă, această sporire tot mai rapidă a vitezei de evoluție a omului atrage după sine o continuă nevoie de adecvare a noțiunii de „modern". Astăzi, nimic nu este mai relativ decît conceptul de „modern", nimic nu este mai instabil și mai caduc. Biplanul fraților Wright, radioul cu galenă al lui Gugli-

Scanned with OKEN Scanner

elmo Marconi, cinematograful fraților Lumière, ceea ce era ultramodern pe vremea tinereții părinților noștri, toate acestea fac parte astăzi din muzeul arheologic al copiilor noștri ; iar pentru ei, pe prima pilă atomică a lui Enrico Fermi, miracolul de acum 20 de ani, s-a depus deja patina monumentelor antice. Pînă și matematicile, pînă și „divina" și „perfecta" geometrie, s-au înnoit, s-au dezvoltat, au suferit o revoluție atît de radicală, încît chiar cei mai conștiincioși profesori din învățămîntul modern de acum 20 de ani trebuie să studieze totul de la început pentru a se adapta noilor programe după care învață elevii (în țările care aduc la zi învățămîntul matematicilor, făcîndu-l modern în sensul de azi).

Odată cu toate acestea, o problemă a educației intelectuale care nu este, desigur, nouă, devine foarte acută și obsedantă : „în ce mod, pe ce căi se pot forma minți care să fie nu numai impregnate de spiritul modern așa cum apare el azi, dar și apte de a sesiza, de a asimila, de a promova și imprevizibilul spirit modern de mîine ?" Eu cred că un răspuns general se poate da ușor : atare minți, rațiuni deschise spre o nouă revoluție, se formează mai înainte de orice atunci cînd știința de azi nu este predată ca un tot armonios, complet, încheiat, ci ca o revoluție (inovatoare și în același timp distrugătoare) a științei așa cum se prezenta ea ieri ; atare minți se formează mai înainte de orice prin deprinderea de a confrunta ceea ce este modern azi cu ceea ce era modern ieri.

Nu nivelarea culturii, ci reliefarea revoluțiilor gîndirii

Cultura personală — s-a spus adesea — este puținul ce ne rămîne în minte din mulțimea lucrurilor pe care le-am învățat cîndva și pe care în mare parte le uităm. Ce ținem minte ? Ce uităm ? Depinde de modul în care am studiat. S-ar putea face eventual o comparație cu ceea ce ne amintim dintr-o călătorie turistică, din vizitarea unui oraș în care ne-au dus părinții noștri pe cînd eram copii. Dacă, în atare împrejurare, ghizii noștri ne-au pretins să trecem prin toate sălile unui muzeu mare, pe toate străzile vechi, dacă ne-au obligat să intrăm în zece biserici splendide în fiecare zi, vom ră-

Scanned with OKEN Scanner

mîne doar cu o amintire confuză a întregii vizite, colorată de plictiseală și de oboseală (vom păstra o amintire clară și plăcută doar despre vreun dejun „extra" luat într-un restaurant bun). În schimb, dacă cei „mari", cu mai multă chibzuință, ne-au arătat în fugă, plimbîndu-ne și vorbind nimicuri plăcute, „frumusețile mediocre" și ne-au făcut să ne concentrăm atenția și să admirăm obiectivele principale, monumentele și tablourile cele mai importante, explicîndu-ne cu discernămînt *pentru* ce sînt ele atît de „deosebite", atunci vom reține, cu încîntare și luciditate, ceea ce este important să ne amintim.

Această a doua modalitate trebuie aplicată în familie și la școală și atunci cînd este vorba de educația intelectuală. Trebuie să se stabilească anumite repere în istoria gîndirii, a descoperirilor și să se „planifice" predarea în așa fel încît schimbările de direcție, punctele critice, revoluțiile gîndirii să capete un relief deosebit, așa cum îl are Colosseum-ul sau cupola bisericii Sfîntul Petru cînd privești Roma de sus, cum îl au impunătoarele masive ale Alpilor occidentali cînd admiri de pe Superga* panorama lor într-o rară zi de toamnă fără nori. Nu noțiunile sînt inamicele învățămîntului activ, dinamic la care copilul ia parte cu interes și spirit de creativitate; marele pericol îl reprezintă *nivelarea* noțiunilor, reducerea cunoașterii la o simplă așezare pe aceeași linie a evenimentelor, a regulilor, a tehnicilor, a legilor naturale, reducere care duce la o panoramă fără valuri, fără urcușuri și coborîri, fără șesuri și fără piscuri. Nu este în fiecare zi duminică, am mai spus-o și altă dată; chiar și în educația intelectului sînt zile de sărbătoare și zile destinate necesarei munci cotidiene în care ideile se aplică, tehnicile se învață, „urzeala culturii" este răbdător prelucrată. Dar zile de sărbătoare trebuie să existe: ele vor fi zilele în care se descoperă semnificația revoluționară a unei idei, a unei tehnici, a unei descoperiri, în care se măsoară importanța unui progres decisiv al științei umane.

---

* Colină din apropierea orașului Torino. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

Corespondența sunete-litere și principiul poziției în numerație

Capacitatea de a confrunta vechiul cu noul, elementul de bază al judecății deschise, nu este prerogativa adulților și nici a celor instruiți. O atare capacitate se poate dezvolta chiar de la o vîrstă fragedă, chiar din momentul cînd se naște rațiunea. Într-adevăr, chiar din primele zile de școală elementară (dacă nu chiar din prima zi), copilul învață să citească, să scrie, să „socotească". Aceste activități de bază ale oricărei culturi, aceste prime instrumente ale puterii de a judeca se întemeiază pe două mari principii, două din cele mai mari cuceriri ale gîndirii umane: corespondența sunete-litere, care este ideea de bază a alfabetului latin (și a oricărui alfabet); valoarea poziționlă a cifrelor, marea „descoperire" a indienilor, perfecționată de arabi.

Stăpînirea instrumentală a alfabetului nu reprezintă totul în predarea cititului și scrisului. Astăzi este foarte răspîndită o tehnică didactică, aceea a „metodei globale", care permite copilului să învețe cititul și scrisul fără să analizeze logic și conștient *principiul* pe care se întemeiază scrierea întrebuințată curent. Copilul începe să deseneze cuvinte întregi imitîndu-l pe profesor: după ucenicia cuvenită, cititul și scrisul „explodează" de la sine. Nu am nimic de obiectat, cel puțin în principiu, împotriva „metodei globale" privită ca tehnică didactică, privită ca metodă pentru a ușura întrebuințarea practică a alfabetului. Nu este „nimerit" să criticăm un instrument tehnic întemeindu-se pe criterii abstracte: singura critică ce s-ar putea dovedi valabilă este cea experimentală. Dacă prin „metoda globală" copiii învață să scrie numaidecît și bine, nu avem motiv să ne ridicăm împotriva ei (eu cred, fie spus între paranteze, că, într-adevăr, prin această metodă copiii învață foarte repede să scrie, dar nu corect, întrucît, nefiind obișnuiți cu relația sistematică și conștientă litere-sunete, greșesc la literele duble mai des decît colegii lor care nu învață după metoda globală).

Totuși, oricum am evalua tehnic „metoda globală", rămîne faptul că o metodă, oricare metodă care are ca scop *asimilarea practică* a sistemului alfabetic nu prezintă prea mare importanță pentru educația intelectuală. Ceea ce interesează din acest ultim punct de vedere este

Scanned with OKEN Scanner

înțelegerea valorii sale revoluționare, a enormului progres pe care alfabetul l-a reprezentat pentru istoria omenirii. Nu un pedagog, ci un scriitor, un scriitor care a intuit foarte acut intelectul infantil, a povestit în modul cel mai viu și mai real copiilor ce a reprezentat pentru om trecerea de la desen la literă, de la ideogramă la alfabet. Părinții și profesorii ar trebui să citească copiilor *Povestirile tocmai așa*, cartea lui Rudyard Kipling*, oprindu-se mai ales la cele două istorisiri intitulate *Cum a fost scrisă prima literă* și *Cum a fost compus alfabetul*, care au ca protagoniști un tată primitiv, Tegumai Bopsulai, și pe fiica acestuia, Taffimay Metallumai (care înseamnă în limba tegumai „mică-persoană-fără-nici-o-educație-și-care-ar-trebui-bătută-la-fund). În prima povestire, pe cînd pescuiește împreună cu tatăl ei, Taffimay trimite mamei sale un mesaj ideografic scris pe coajă de mesteacăn și dus de un om primitiv ce nu cunoaște limba tegumai ; mesajul provoacă o serie de echivocuri neobișnuite, fiindcă mama dă confuzei schițe o interpretare greșită, catastrofală. În cea de-a doua povestire, Taffimay și tatăl ei ajung, prin discuții și experiențe, să descopere o posibilitate de a trimite mesaje ce pot fi interpretate exact, făcînd ca fiecărui sunet diferit să-i corespundă un semn convențional și atunci își dau seama că „au descoperit un mare secret al lumii".

Și descoperirea faptului că numai cu zece semne, cifrele, se pot scrie perfect și fără echivocuri infinitele numere ale seriei naturale (și că aplicînd doar cîteva reguli simple se pot face cu ele operații complicate), și această descoperire trebuie să fie percepută de copil ca o revelație a unui „mare secret al naturii". De data aceasta, ideea genială este aceea de a atribui aceluiași simbol o valoare ce diferă în raport cu poziția sa („principiul poziției"). N-ar fi rău ca învățătorul și profesorul să știe despre aceste lucruri mai mult decît ceea ce predau elevilor, ori ca ei să învețe în liceul pedagogic sau în oricare alt liceu să se slujească de principiul poziției pentru a construi și numerații cu alte baze decît cea cu baza 10, îndeosebi cea cu baza 2, care pretinde

* R. Kipling : *Just So Stories for Little Children (Povestiri tocmai așa pentru copiii mici), 1902.* (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

doar un număr minim de simboluri necesare pentru a scrie orice număr posibil (numai simbolurile „0" și „1"). Dealtfel, eu sînt convins că numerația cu baza 2, infinit mai comodă decît cea zecimală atît în calculul practic cu mașinile cît și în unele anevoioase deducții teoretice, ar putea fi înțeleasă foarte bine la sfîrșitul ciclului elementar de copii în vîrstă de 9—10 ani, care nu numai că au învățat practic să numere, dar au înțeles însuși principiul numerației.

Oricum, pentru a forma o minte deschisă este absolut indispensabil să se confrunte numerația *pozițională* arabo-indiană cu cea *aditivă* a romanilor (dealtminteri, numerele romane trebuie să fie cunoscute repede și din motive practice); ar fi bine să se povestească legenda solilor indieni care au prezentat înțeleptului calif Harun al-Rașid (da, cel din *O mie și una de nopți*), ca dar vrednic de persoana lui, marea invenție (dar pe care califul l-a primit cu bucurie, însărcinînd pe cei mai mari matematicieni arabi să studieze și să aprofundeze noul sistem); ar fi foarte bine ca opoziția dintre școala „abaciștilor" și aceea a „algoritmiștilor", dintre „conservatorii" care continuau să predea aritmetica folosind tăblițele numite „abace" (niște instrumente construite după sistemul „numărării cu bile") și „revoluționarii" care adoptau noul sistem adus din Africa mahomedană în Europa creștină la începutul secolului al XIII-lea de negustorul și matematicianul Leonardo da Pisa, ar fi bine, deci, ca această opoziție să fie prezentată sub o formă „dramatică".

„Eu prezic că peste cîțiva ani se va vorbi de astronomie și la piață"

Am afirmat că sentimentul noului, conștiința progresului — caracteristici ale unei rațiuni deschise — nu sînt prerogativele adultului și ale omului cultivat, iar pînă aici am încercat să arătăm ce posibilități de „deschidere" a minților copiilor există de pe acum în primele lecții de „citit, scris și socotit".

Idealul nostru de „judecată deschisă" este un ideal democratic. Sîntem profund convinși că o minte evoluată, capabilă să înțeleagă și să accepte noul, să nu se „fosilizeze" niciodată poate fi într-un viitor foarte apro-

Scanned with OKEN Scanner

piat „mintea comună" a oamenilor. Astăzi există condiții istorice pentru ca acest lucru să se realizeze. În primul rînd, dezvoltarea economiei, a științei și a tehnicii tinde să elibereze oamenii de munca grea, de munca ce ar trebui făcută cu utilaj special, de munca degradantă. Timp de milenii, studiul liber și cultura rafinată a unei aristocrații au fost posibile datorită muncii sclavului, a salahorului, a celui ce lucra cu mîinile, a lucrătorului-mașină; astăzi, progresul tehnic eliberează tot mai mult muncitorii de lucrările pur manuale, mecanice, de cele ce se dispensează de inteligență și favorizează chiar un proces contrar: munca, orice muncă, pretinde un tot mai înalt nivel de cultură și de *inteligență*. Aș spune mai mult: rapida dezvoltare și schimbare a tehnicilor pretinde muncitorului nu atît stăpînirea instrumentală a unei anumite tehnici, cît mai ales capacitatea culturală și intelectuală de a asimila tehnicile noi care vor apărea treptat în anii și deceniile cînd el își va îndeplini munca sa de om.

Orice *imobilism* a dispărut astăzi în cer și pe pămînt, în știință, în artă, în orînduirea economică, politică și socială, în moravuri, în relațiile umane. Revoluțiile care au făcut ca noi clase, noi popoare și noi continente să devină protagoniste ale unei istorii mai bogate, mai însuflețite și mai mobile au fost purtătoarele unei gigantice frămîntări de idealuri. Dar și revoluțiile în gîndire au influențat și influențează „opinia comună", mentalitatea curentă, societatea și organizarea sa. „Rațiunea deschisă" a „omului luminat", a grupurilor de avangardă intelectuală pe care a inițiat-o aceste revoluții tinde să devină capacitate comună, ajută oamenii simpli, oamenii muncii cotidiene să înfrîngă dogmele conservatoare, ierarhiile convenționale care sînt „frîna psihologică" introdusă de clasele privilegiate în străfundul sufletului „subalternilor" pentru a perpetua discriminarea dintre privilegiați și exploatați, conducători și supuși, cultivați și ignoranți.

„Pînă și copiii vînzătorilor de pește vor merge la școală. Acestor oameni din orașele noastre, doritori de înnoire, le va plăcea într-adevăr ca o nouă astronomie să pună acum în mișcare și pămîntul. S-a spus întotdeauna că stelele sînt fixate pe o sferă transparentă, astfel că ele nu pot cădea. Totuși, acum am prins curaj

Scanned with OKEN Scanner

și le lăsăm să plutească în spațiul liber, fără să le imobilizăm cu un suport, iar ele fac o călătorie lungă așa cum navele noastre fac o călătorie lungă fără să fie susținute de un suport. Iar pămîntul se rotește voios în jurul soarelui și vînzătorii de pește, negustorii, principii și cardinalii, chiar și papa, se rotesc odată cu el. În timpul unei nopți, universul și-a pierdut centrul și dimineața a găsit infinite centre. După cum stau lucrurile astăzi, orice punct poate fi și nu poate fi socotit centrul universului. Pe neașteptate, există mult loc. Vasele noastre călătoresc tot mai departe, mințile noastre se agită și călătoresc în spațiul cel mai îndepărtat; chiar și la șah, turele nu se mișcă numai de la un pătrat la altul, ci traversează toate „căsuțele".

Am ținut să prezentăm cuvînt cu cuvînt dialogul-monolog al lui Galilei dintr-una din primele scene ale piesei *Viața lui Galilei* scrisă de Bertolt Brecht (titlul subcapitolului de față reprezintă începutul acestui fragment). Vrem să amintim și faptul că, în scena respectivă, interlocutorul lui Galilei nu este un savant și nici un adult; este un copil din popor, fiul îngrijitoarei marelui învățat pe care Galileo l-a ales ca ajutor. Ne întîlnim cu unul din motivele tipice brechtiene: relațiile intelectuale fecunde dintre învățatul de avangardă și copilul din popor cu mintea proaspătă, deschisă, mult mai apt să înțeleagă și să urmeze (în esența lor) ideile inovatoare decît creierele „sclerozate" ale culturii oficiale. Acest motiv este, de exemplu, firul conducător al foarte frumosului „apolog" asupra ultimei experiențe a lui Francis Bacon (conservarea cărnii într-un mediu rece), pe care un băiat o continuă cu îndîrjire și o termină cu succes, după moartea marelui „propovăduitor" al metodei experimentale, singur în atmosfera de dezinteres sau de ostilitate creată de celelalte personaje venite la căpătîiul învățatului gentilom.

Concepția lui Galilei despre cultură

În drama sa (care cuprinde totuși unele „alterări" ale personalității istorice a lui Galilei), Bertolt Brecht a exprimat minunat concepția despre cultură și despre rațiune a lui Galileo Galilei. Acesta a scris operele mai semnificative în limba poporului său, italiana, și nu în

Scanned with OKEN Scanner

latină, limba învăţaţilor. Galilei a scris *Dialogul sistemelor maxime*, *Experimentatorul**, *Scrisori coperniciene* silindu-se să evite orice calcul complicat, orice teoremă de geometrie ermetică ; a scris sub forma cea mai explicită, cea mai uşor de înţeles de către o judecată omenească sănătoasă şi dreaptă. Galilei nu avea de gînd, poate, să prezinte argumentele sale simple şi geniale „copiilor vînzătorilor de peşte", pe atunci (şi nu numai pe atunci !) în majoritate analfabeţi ; se adresa totuşi, nu încape îndoială, unui public destul de larg şi nu numai învăţaţilor şi cu atît mai puţin specialiştilor.

„Partidul galileiştilor" a fost o ciudată asociaţie de oameni cu cele mai diverse profesiuni şi aparţinînd unor clase sociale destul de „îndepărtate" una de alta. Aristocratul şi pictorul fiu al unui om din popor, călugărul învăţat născut într-un mediu de jos şi rafinatul ierarh din administraţia Vaticanului, ciudatul poet-vivandier şi echilibratul diplomat se aflau împreună, adepţi fideli ai marelui savant, *ca oameni cu raţiune*. Ba chiar, după concepţia lui Galilei, ca oameni pur şi simplu, deoarece „oamenii neraţionali" sînt „bufoni ai mamei naturi", sînt farse ale naturii (aprecierea aparţine lui Daniello Antonini, fidel partizan al lui Galilei, nobil, căpitan şi matematician, şi se referă la acei adepţi ai lui Aristotel care refuzau să vadă cu ochii lor noutăţile cerului).

Galilei avea o neţărmurită încredere în experimente şi în demonstraţii, în „experienţele făcute cu bun-simţ" şi în „raţionamentul logic", pentru a folosi chiar expre-

---

* În original, *Il Saggiatore*, titlu pentru care este greu să găsim un corespondent exact în limba română. *Il saggiatore* este persoana care probează calitatea şi cantitatea metalelor, în special preţioase, care pune marca de calitate pe aceste metale, eventual care încearcă gustul mîncărurilor şi băuturilor ; este totodată şi balanţa fină cu care se cîntăresc metalele preţioase. Ţinînd seama că scrierea în cauză este un studiu polemic de fizică şi astrofizică şi că lui G. Galilei i se recunoaşte meritul, în măsura în care atare merit poate fi atribuit unei singure persoane, de a fi introdus metoda experimentală în cercetarea ştiinţifică, s-a considerat că un titlu ca *Experimentatorul* poate da mai bine seama de conţinutul cărţii, publicată în 1623. (Nota trad.)

Scanned with OKEN Scanner

siile lui. După primele sale mari descoperiri astronomice, care au făcut ca universul să-şi piardă centrul „în timpul unei nopţi" de observaţii ce dovediseră asemănarea dintre pămînt şi lună spulberînd mitul sferelor transparente, Galilei se duce la Roma, la adversarii săi ştiinţifici, la astronomii iezuiţi, ca să-i convingă. Brecht imaginează o convorbire a lui Galilei cu Sagredo, la Veneţia, în istorica noapte de 10 ianuarie 1610 (*acea* noapte care a dat universului centre infinite) ; Sagredo nu crede că lumea se va convinge de justeţea ipotezelor lui Copernic şi că dacă ele ar putea fi dovedite „ar fi altceva". „Cu totul altceva!", răspunde Galilei şi adaugă : „Gîndeşte-te bine, Sagredo. Eu cred în om şi asta înseamnă că eu cred în raţiunea lui ! Fără această credinţă nu aş avea puterea să mă scol dimineaţa din pat... Da, eu cred în silnicia paşnică pe care raţiunea o exercită asupra oamenilor. Ei nu pot să-i reziste pînă la urmă. În ultimă instanţă, nici un om nu poate să mă vadă lăsînd o piatră să cadă şi să spună : nu cade ! Nici un om nu e în stare s-o facă. Fascinaţia pe care o exercită o dovadă e prea mare. Gîndirea este una din cele mai mari plăceri ale speciei umane."

Mai înainte de orice : atitudinea dezinteresată

Dacă ne gîndim la încheierea catastrofală a încercării lui Galilei de a-i convinge pe cardinali şi pe papă că pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui împreună cu ei, cu „vînzătorul de peşte, cu negustorii şi cu principii", sîntem înclinaţi să-i dăm dreptate lui Sagredo (acelui Sargredo poate imaginar din dialogul lui Brecht). Totuşi, cel care în fond avea dreptate era Galilei. El neglija însă o ipoteză (şi cred că acest lucru se poate spune şi despre Galilei ca personalitate istorică, nu numai despre cel transfigurat de poet) : el uita un adjectiv. Silniciei paşnice a raţiunii nu-i poate rezista pînă la urmă nici un *om dezinteresat*. Cel care apără însă privilegiile obţinute prin naştere, prin ierarhiile constituite, prin avuţiile moştenite este impermeabil în faţa raţiunii. Raţiunea este invincibilă pe terenul raţiunii, dar cînd sîntem în afara acestui teren, cînd prevalează egoismul conservator de clasă, de grup, de familie, raţiunea poate fi învinsă şi distrusă.

Scanned with OKEN Scanner

Cartea noastră nu caută să înfrunte marile probleme politice și sociale ale timpului de față ; în cuprinsul ei, noi căutăm doar să privim aceste probleme prin unele din aspectele lor educative (cum ne-am putea gîndi la o educație *neutră* în fața luptei dintre progres și factorii conservatori ?). Revenind acum la temele tratate în prima parte, de care în realitate nu ne-am îndepărtat niciodată cu totul, afirmăm că *educația în spiritul atitudinii dezinteresate*, mai înainte de orice educație în familie, este nu numai baza unei solide personalități morale, dar și a unei dinamice raționi deschise.

Atunci cînd copiii își întreabă părinții ce calitate prețuiesc mai mult, tatăl și mama trebuie să răspundă împreună, fără ezitare: „atitudinea dezinteresată".

Atitudinea dezinteresată și curajul intelectual

Marile descoperiri ale gîndirii presupun, fără îndoială, un curaj cu nimic mai prejos de cutezanța pe care o pretind cele mai temerare explorări. Fără a căuta un paradox, putem spune că ne trebuia mai mult curaj pentru a recunoaște că pămîntul descoperit de Cristofor Columb era un continent *nou*, decît pentru a înfrunta apele necunoscute cu trei caravele fragile.

Curajul intelectual al lui Charles Darwin — cercetătorul care, în liniștea vilei sale engleze de la țară, s-a convins că a existat o evoluție a speciilor realizată prin concurența ivită în cursul procesului ce tindea să asigure existența și supraviețuirea celui mai bine adaptat — este mult mai vrednic de a fi admirat decît curajul lui Charles Darwin exploratorul-om de știință care a înfruntat valurile oceanelor și primejdiile junglei tropicale în tinerescul lui periplu[1].

Înlăturarea unei bariere mintale cere mult mai multă îndrăzneală și vigoare sufletească decît doborîrea unui obstacol material, decît faptul de a trece hotarul unui ținut geografic necunoscut. A admite existența unui

---

[1] *Călătoria lui Darwin în jurul lumii* a fost prezentată, sub o formă prescurtată adresată tinerilor, într-un număr din revista trimestrială *„Pentru ca copii să știe"* („Perché i ragazzi sappiano"), (15 septembrie 1961). Prelucrarea o datorăm lui Dino Platone.

Scanned with OKEN Scanner

continent *nou*, populat cu „indigeni", însemna, în secolul al XVI-lea, a accepta ideea poligenismului, a descendenței omului din mai mulți strămoși, însemna a pune la îndoială unicitatea lui Adam și, odată cu aceasta, întreaga teorie a „păcatului originar", a morții pe cruce ca răscumpărare a acestui păcat ; însemna, în concluzie, a face să se clatine întregul edificiu teologic al bisericii. Era cu totul altceva decît cutezătoarea descoperire *a unui drum nou spre Indii !* (Știu bine că poligenismul, dealtfel nici pînă astăzi dovedit riguros de către știință, nu înseamnă de la sine ruinarea esenței teologice creștine ; știm astăzi, cînd sîntem poate în ajunul primei întîlniri cu ființe inteligente extraterestre, diversele ritualuri creștine mi se par mult mai prudente cînd e vorba de a afirma unicitatea lui „Adam" și chiar unicitatea sacrificiului divin reparator. Totuși, *pe atunci*, după descoperirea faptului că America era America și nu India sau China, teologii creștini credeau în incompatibilitatea ipotezei poligenetice cu credința). Tot astfel, pe la mijlocul secolului trecut, descoperirea și descrierea modului cum sînt repartizate speciile și rasele pe diferitele arii continentale erau incompatibile cu ideea de a folosi legile acestei repartizări ca argument în favoarea ipotezei „transformismului", care „punea în criză" tradiționala și „sacra" interpretare a primei părți din Biblie.

Nu poți sluji la doi stăpîni. Nu poți pretinde să faci descoperiri revoluționare sau, mai bine-zis, să luminezi cu o idee justă, inovatoare, „faptele" noi care sînt scoase treptat la vedere și în același timp să pretinzi ca unele principii tradiționale să nu fie atinse, să fie respectate ca dogme. Omul de știință care ar proceda în felul acesta s-ar găsi prins în cele mai ciudate contradicții, așa cum s-a întîmplat cu marele Cuvier (1769—1832), întemeietorul paleontologiei, care, pe de o parte neputînd să nege, ca cercetător științific, succesiunea diverselor ere geologice și a diverselor specii de animale de pe pămînt, iar pe de altă parte nevrînd, ca adept dogmatic al literei Bibliei, să renunțe la principiul creației divine a tuturor ființelor, a construit și a susținut paradoxala ipoteză a unor cataclisme periodice și a unor „creații succesive" la începutul fiecărei ere.

Scanned with OKEN Scanner

Adevărul este revoluționar, iar cel mai mare obstacol în calea descoperirii adevărului este *interesul de a conserva*. Dacă în exemplele pe care le-am dat pînă aici contradicția apare la un nivel abstract situat într-o anumită sferă mai înaltă (în care conexiunile dintre „problemele majore" și interesele terestre sînt mai greu de observat), în alte cazuri rezistența conservatoare împotriva unei doctrine ideal revoluționare dezvăluie mai vădit, mai direct natura sa „interesată". Astăzi, de exemplu, cred că nimeni nu mai consideră (nici chiar ultimii monarhiști !) principiul „legitimității" ca pe un principiu de origine divină ; și totuși, pentru a impune dogma monarhiei „din voința lui Dumnezeu", dogma regelui înfățișat ca „uns al Domnului", cîte capete care refuzau s-o admită au trebuit să cadă !

Oamenii pot fi împărțiți în două „tipuri" fundamentale (dar există și multe nuanțe intermediare) : cei ce au totul de cîștigat de pe urma progresului și cei ce au totul de pierdut de pe urma progresului. În esență este, după părerea noastră, marea împărțire pe clase : una a oamenilor ce muncesc și alta a oamenilor ce trăiesc de pe urma muncii celor dintîi ; există, în orice caz, o subîmpărțire fundamentală și pentru caracterizarea individuală.

Există omul preocupat să descopere adevărul, oricare ar fi el, dar și omul care dorește numai „să aibă dreptate" (chiar dacă greșește). Există omul care muncește (și colaborează) pentru a construi lucruri frumoase, utile, durabile, dar există și omul care „se află în treabă" rîvnind numai la „poziția personală". Există persoane care vorbesc despre problemele generale și persoane care pălăvrăgesc numai despre cariera lor, care discută probleme politice, dar și care vorbesc numai de „afaceri", care se ocupă de „interesele obștești", dar și care aplică „morala" principiului „vezi-ți de treburile tale". Toate paginile de față sînt dedicate exclusiv părinților „cu atitudine dezinteresată" care vor să educe copii „dezinteresați".

Or, omul cu rațiune deschisă este cu necesitate și în mod fundamental un om cu „atitudine dezinteresată", care nu vrea să-și impună tendințele conservatoare dintr-o pornire formalistă meschină ; un om care este atent la problemele generale, care încearcă să le so-

Scanned with OKEN Scanner

luționeze în modul cel mai favorabil pentru progresul tuturor și nu în modul cel mai avantajos pentru interesul personal imediat. Educația minții și aceea a caracterului nu sînt totuna, dar se întemeiază amîndouă pe „atitudinea dezinteresată" care este capacitate de sacrificiu și totodată curaj intelectual.

Nu vom forma oare sceptici dacă renunțăm la dogmă și la adevărurile absolute ?

Tezele fundamentale întîlnite în paginile de față și chiar în tot studiul de față sînt întîmpinate (din cele mai diverse direcții) cu obiecția că atunci cînd copiilor și tinerilor nu li se oferă *certitudini, adevăruri absolute*, un „crez" statornic și complet, există riscul de a face din ei niște sceptici intelectuali și niște oportuniști morali. Am spus că obiecția este ridicată din diverse direcții, fiindcă ea nu este caracteristică celor ce respectă ei înșiși „crezul" unei religii pozitive, revelate și dogmatice ; există mulți laici, necredincioși, atei sau imanentiști care își însușesc această teză *în legătură* cu copilăria și vîrsta creșterii (foarte caracteristic apare faptul că doctrina catolică este considerată ca o „încoronare" a învățămîntului elementar de către legislatorii idealiști ce aplicau astfel teoria lor cu privire la „treptele gîndirii", teorie după care religia este o „filozofie minoră", o necesară introducere pentru filozofarea liberă și laică).

Se poate spune că tot studiul de față caută să combată această teză tradițională. De aceea, nu vom repeta argumentele prezentate anterior. Vrem să facem totuși cîteva observații în legătură cu cele spuse. *Prima observație :* de fapt, nu este nicidecum adevărat că a nu crede în „principii absolute" (nici intelectuale, nici morale) duce la dezangajare, la scepticism, la lipsa credinței. Astăzi există milioane și milioane de oameni care luptă în mod generos, adesea eroic, pentru cauzele mari și nobile, pentru idealuri și convingeri care pentru ei nu au o origine divină și nu sînt nici absolute.

A doua observație : argumentul este viciat de o ipoteză trecută uneori sub tăcere, alteori rostită deslușit. „Veți forma sceptici dacă nu oferiți tinerilor principii absolute", se spune, dar mai precis se înțelege : „Veți

Scanned with OKEN Scanner

forma sceptici dacă *sustrageți* din educarea tinerilor principiile absolute tradiționale și nu le oferiți, în schimb, nimic pozitiv și entuziasmant". Or, această ipoteză este (în ceea ce ne privește) falsă ; obiecția poate fi ridicată eventual numai împotriva susținătorilor unei educații neutre din punctul de vedere al idealurilor. Dar asupra acestui subiect vom reveni în pagina care încheie studiul nostru.

A treia observație : cei care pregătesc criza, căderea în scepticism, dacă nu disperarea, sînt tocmai persoanele care pun la temelia formării intelectuale credința în adevărurile absolute. Întrucît dacă *unul singur* din acele adevăruri „absolute" va fi negat de fapte sau se va dovedi, oricum, de nesusținut, cel care gîndește că adevărurile sînt sau absolute, sau inexistente nu va mai crede în nimic.

Oameni cu credință dinamică, progresiști și constructori

Una din multele deprinderi tradiționale de a gîndi ce trebuie combătute este legarea spontană a adjectivului „absolut" de substantivul „credință". Potrivit unui mod de a judeca, din păcate destul de frecvent întîlnit, cel ce nu crede în adevăruri absolute este cu necesitate un spectator neutru al luptelor care au loc în secolul nostru. Contradicția *reală* este însă cu totul alta și anume aceea dintre mentalitatea dogmatică, pe de o parte, și credința dinamică și istoricistă, pe de altă parte. În înțeles modern, omul care are credințe este omul cu convingeri profunde și pasionate ce izvorăsc însă dintr-un raționament deschis și dintr-o judecată liberă, nu dintr-o tradiție sau dintr-o revelație venită de sus : este omul care știe foarte bine că convingerile, idealurile pentru care și-ar sacrifica viața personală au o valoare istorică, sînt vremelnice și nu eterne, vor fi depășite și asimilate de alte convingeri și de alte idealuri corespunzătoare unor noi necesități istorice. Modul de a se angaja al unei rațiuni deschise este o credință dinamică, o credință în mișcare, ce se dezvoltă și se transformă odată cu dezvoltarea și transformarea rațiunii și istoriei omului.

Am mai spus-o și o repetăm : sîntem convinși că atare credință și atare rațiune pot și trebuie să devină

Scanned with OKEN Scanner

caracter al tuturor oamenilor. Noi combatem cu asprime neîncrederea în om sub toate formele, împărțirea speciei umane în învățați și ignoranți, în „filozofi" și „naivi", în aristocrație și oameni de rînd. Noi credem cu pasiune și cu minte lucidă în posibilitatea de a da tuturor oamenilor o educație intelectuală și morală *pozitivă* chiar din primii ani de viață, educație întemeiată pe activitatea dusă spre binele vieții terestre, pe participarea conștientă, dezinteresată, creatoare la efortul pentru progresul umanității într-o epocă istorică determinată. Noi credem că copilul trebuie educat cu scopul de a deveni un om deschis, activ, voios, care descoperă și construiește cu bucurie dezinteresată, un om care știe bine că locuințele pe care le ridică sînt vremelnice, dar e fericit că ele slujesc o generație pentru ca ea să trăiască în mai mare siguranță decît cea care a precedat-o ; un om perfect conștient de viața scurtă a ideilor și operelor sale, om care este profund convins că ele sînt pozitive, necesare oamenilor ce vor veni în urma lui și vor merge mai departe.

Scanned with OKEN Scanner

În felul acesta, autorul ajunge să pună în discuție situația învățământului elementar și gimnazial, supune unei critici severe programele și manualele destinate școlilor de nivel subliceal. Critica sa folosește argumentele unei mentalități moderne, înaintate, mentalitatea unui marxist de prestigiu (profesor la Universitatea din Roma, L. L. R. reprezintă de mai mulți ani Partidul Comunist în parlamentul italian) ale cărui convingeri știu să rămînă nestrămutate fără ca prin aceasta să facă vreo concesie dogmelor.

Nu încape îndoială că această a doua parte a cărții va trezi în cel mai înalt grad interesul profesorilor. Aceștia vor găsi în ea un întreg arsenal de soluții a căror originalitate și actualitate este evidentă, vor găsi nu doar o simplă sursă de informații interesante prin ele însele, dar vor descoperi și o mare încărcătură de reflecții pedagogice și filozofice a căror utilitate nu se restrînge la aria propriei activități didactice, ci pot influența și contactul lor cu părinții, pot deschide orizonturi noi îndrumărilor pe care ei le oferă acestora cu scopul de a pune într-o lumină mai clară rolul mediului familial în educația intelectuală a copiilor.

Relația strînsă dintre dezvoltarea facultăților intelectuale și educația științifică, ateistă a elevilor din învățămîntul elementar și gimnazial nu putea fi, desigur, ignorată. Lucio Lombardo Radice opune misticismului și superstițiilor cu substrat religios argumentele logicii și ale bunului simț, argumentele științei.

Tenacitatea cu care își apără pozițiile poate incomoda pe unii, însă ea este perfect justificată față de amploarea pe care manifestările fidelste o îmbracă într-o țară atît de adînc impregnată de o tradiție catolică milenară. Subtilitatea și eficiența sugestiilor autorului vor aduce un sprijin substanțial părinților care trebuie să-și examineze critic propria atitudine față de știință sau să se lupte cu atitudinile antiștiințifice de care se pot lovi în viața curentă. Din această perspectivă, sarcinile lor au o importanță covîrșitoare și ei trebuie să înțeleagă că educația minții copiilor nu poate fi lăsată numai pe seama școlii, că ei nu mai pot rămîne deoparte, ci trebuie să se anagajeze cu hotărîre și spirit de responsabilitate, printr-o orientare intelectuală adecvată, în procesul formării unei concepții materialiste despre lume la copiii lor.

TRADUCĂTORUL

Scanned with OKEN Scanner

Coli de tipar 13,250.
Format 16/70×100. Apărut 1981.

I. P. „Oltenia" Craiova
Str. M. Viteazul, nr. 4
Republica Socialistă România
Plan 7090/239/1981